

HİLMİ ZİYA ÜLKEN

Şeytanla

Konuşmalar

İSTANBUL
ÜLKÜ MATBAASI
1942

TAKDİM

«— Size kendimi takdim edeyim: Ben, mukaddes kitapların cennetten tardettiği, Allahın en menfur mahlûku, insanları baştan çıkarıp, kötü yollara sevkeden, bu dünyada hastalık, fenalık, delilik, aşağılık namına ne varsa onlara musallat etmeyi kendine başabaş iş edinmiş olan kimseyim. Bu saatte sizi rahatsız ettim diye kusura bakmayın. Çünkü benim için erken veya geç, gece ve gündüz, çalışma ve dinlenme zamanı yoktur. Ömrümde bir dakika gözüme uyku girmedii. Şu kuru kafamın ortasında iki soğuk fener gibi parlıyan gözlere bakın! Bunların bütün işi gücü, işte böyle her zaman fal taşı gibi açık durmak ve aydınlıkta, karanlıkta etrafı gözetlemektir.»

Tabiîn kesesine, heveskâr ve çabuk usanan okuyucumun zevkine, günün ihtiyacına, sansörün müsaadesine uygun yeni bir mevzu bulmak ümidile masamın başında kâğıtlar arasında kaybolmuştum ki, birden pencereden mi, kapıdan mı girdiğini farketmediğim bu, paçavralar içinde, kupkuru, fakat inadına parlak ve keskin bakışlı adam çıkıverdi. İnsan geceleyin, yapayalnız bir odada çalışırken, ummadığı bir zamanda tanımadığı hattâ sevimli bir yüzle bile karşılaşırsa soğukkanlılığını muhafaza edemez. Nerede kaldı ki bu hakikaten çirkin denecek kadar lânet suratlı bir adamdı. Gözlerinde parlıyan ışık insanî zekâdan ziyade karanlıkları delen bir projektöre benziyordu. Fakat nedense bu adamdan korkmadım. Zaten kendini takdim etmemiş olsaydı onu yine tanıyacaktım. Ne üzerinde kı-

zıl esvabı, ne tepesinde boynuzları, ne arkasında kuyruğu vardı. Ne gelirken yerden ateşler çıkmış, ne etrafımda korkunç oyunlar oynyarak beni ürkütmeye çalışmıştı. Kapıda atı arabası, arkada - kendi cinsinden - et'bâi yoktu. Bununla beraber onu gözlerinden tanıdım: O Şeytandı! Kur'anın her sure başında şerrinden korununuz, dediği Şeytan; Faust'a «İnsanın öteki yarısı benim!» diyen Şeytan; İsa çarmıhta iken gözlerine görünen, Musa'nın kavmini Sina yolunda çeviren, Altın buzağıyı mabut yaptıran, Nemrudu göklere çıkaracak kuleyi kurmak için zincirli esirlere kırbaçla taş taşıtan; Âdemi cennetten koğduran; ve Hallacın ruhuna aşk, aziz Augustinus'un kalbine şüphe olarak giren, katolik kilisesinde endüljans biletlerinin ortağı, sultanların gizli şeriki, Le Sage'ın «Topal Şeytan»; Voltaire'in kalem arkadaşı, dindarların ürküttüğü, dinsizlerin inkâr ettiği; Karamasov'un dışında gördüğü, Freud'un içten çıkardığı; kimine şerir, kimine mültefit, kimine hasis, kimine cömert olan; kiminin gözlerini bağliyan ve kiminin karanlıkta yolunu aydınlatan Şeytan!

— Hayır ola? Bu vakitsiz ziyaretin sebebi de nedir?

Diyerek kalemi bıraktım. O buradayken artık çalışmıya imkân yoktu. Yine kimbilir nelerden bahsedecekti! bu kış gecesinde paçavralar içinde titrerken onu koğamazdım. Ne diyecekse bir an önce söyleyip gitmesi için lâfı kısa kasmeye çalışıyordum.

— Mukaddemeye lüzum yok.

— Hayır, öyle uzun mukaddemeler filân yapacak değilim. Hülâsa karnım aç. Biraz da boğazım kurumuş.

Şaraptan başka şey içmediğini bildiğim halde ona ihlâmur pişirdim. Şaraptan başka şey diyorum: Yanılıyorum. O pek âlâ rakı da içer. Bu hususta hiç müşkülpesent değildir. Geç-

tiği bütün memleketlerin içkisine alışkıdır. Bir dostunun dolabında likör, konyak, votka veya viski bulursa onları birbirine karıştırmaktan, ve bu suretle zihnindeki bütün mevzuları sarhoş edip Diyonizos âyinine rakeden satirler gibi biedep ortaya çıkarmaktan zevk alır. Cizvitlerin mahzeninde Porto ve Malaka şaraplarile kafasını dumanlar; Benedikten ve Şartröz rahiplerinin fıçılarını dibinden ayırmaz. Bu sırada durmadan dinlenmeden dedikodu yapar. En çok sevdiği, ve en çok bildiği şey budur. Bütün ömrü - yani dünya kuruluşu beri - bir yerden aldığı öteye nakletmek, insanları çekiştirmek, birbirine düşürmekle geçmiştir.

Bazı halleri - doğrusu - hoşuma gitmiyor değildi: Bilhassa sarhoş olduğu zaman! Hiç bir şaklaban, insanı ondan iyi güldüremez. Kralların maskaraları, canbazhane kapılarında halkı çingirakla toplayan palyaçolar, bu sırada onun kadar gülünç değildir. Asıl meziyeti bu işe hiç bir tasannu karıştırmamasıdır. O sanatı sanat için yapar. Kahkahalarla güldüğü zaman, âşık olduğu zaman, havladığı zaman, hüngür hüngür ağladığı zaman, «Bimehâba» birinin silsilesine, ecdadına küfrettiği ve sonra onun hizmetine girdiği zaman, bütün bunları yaptığı ve reddettiği zaman, kendi kendini naksettiği, her an sözünden caymayı bir iftihar alâmeti gibi ilân ettiği zaman, büyük bir şairi zemmettiği ve sonra ayaklarına kapandığı; kariin sabrını, çocukların gafletini, mütefekkirlerin müsamahasını son haddine kadar suistimal ettiği, cemiyeti kendine maskara ettiğini zannettiği sırada cemiyete maskara olduğu ve ipliğini pazara çıkarmayı bir meziyet gördüğü, oyuncığını kıran çocuk gibi huysuzlandığı, dam aktaran adam gibi insanları küçük gördüğü için kendini bir mal zannettiği zaman o daima samimidir.

Fakat çekıştirme faslı geldi mi, dayanamaz. O dünyada insanların icat edebilecekleri nakil vasıtalarının en mükemmeli ve en ucuzudur. Bu çenesi düşük kocakarı ağzında neler taşınmaz! Ayağına kapanılan sultanların zulmünden, eteğı öpülen nazırların alçaklığından, huzurunda «kemali edeble» oturan âlimlerin cehlinden bahsedebilmek için bundan güzel vasıta var mıdır? Dedikodu en tatlı bir kumar gibi Şeytanı mı sarar. Hiç bir oyun onun kadar Şeytanı mı sersem etmez. Bir kere ona daldı mı, artık kendini tamamen kaybeder: Bazan fassallığın verdiği sarhoşluk içinde kendi kendini tehlikeye koyduğunu bile unuttur. Bununla beraber benim topal ve ihtiyar Şeytanımın asıl kuvvetli tarafı - bütün şöhretine rağmen - zekâsı değil insiyakıdır. İçki ve kumarda olduğu gibi lâf ebeliğinde de o kadar kendini kaybeder ki, etrafa saçtığı zehirler nihayet harap etmiye başlar. Kaç kere bir vebalıdan çekinir gibi insanların ondan kaçtığını, ve bucak bucak zehirini dökecek bir yer, içini boşaltacak bir kulak arıyarak gezdiğini gördüm! Zavallı Şeytanın bu hali yürekler acısıdır. Delilik ve hastalığın verdiği humma nöbeti içinde daima alev saçan gözleri insana zekâ gibi görünür; fakat zavallı Şeytan, bazan yoruldu mu, bacağına sürüyerek köyden köye dolaşırken zehrini dökecek bir yer bulamadı mı hali yamandır. Birden bu parlak gözler donuklaşır; sanki içinde her zaman Vestal rahibelerinin yaktığı ilâhi bir alev yanar gibi duran kafa birden bire boşalır; kap karanlık, tamtakır, kuru kafa, mânasız, aptal bakışlarla içi rutubetten romatizma saçan boş bir mahzen halini alır. Onu kaç kere bu halinde köyden köye bacağına sürüyerek giderken gördüm.

Ben onu ne tasdik ederim, ne red! Yalnızca bir bakteri faaliyetine bakan hekim gibi ona bakmaktan zevk alırım. İçin-

de insanlığımızın reziletleri kaynıyan bir kazanı görmek meraklı değil midir? Mikropların sirayetine karşı bizde bir nevi mukavemet vardır. Onu kaybettiğimiz zaman okkanın altına gideriz. Şeytanı seyretmek ve dinlemek - fakat kabul ve reddetmeden - bizi kendi kendimize karşı hâkim kılmaz mı? Bilmem, ben hep böyle düşünürüm; ve bunun için olacak, bir çoklarının ürküttüğü, nefret ettiği veya tuzağına düştüğü Şeytanı uzun uzun dinledim ve zarar görmedim.

Evet, Şeytanın asıl kuvveti insiyakıdır, demiştim. Zaten böyle olmasa, o sarhoş kafası, kör gözü, topal bacağıle içinde bu kadar düşmanı olan insan nevine karşı kendini nasıl korurdu? Kuvvetliyi medheder, şöhreti alkışlar, bayağı bulduğu yükselince arkasından koşar, eteğine yapışır, arkasında yumurta küfesi yoktur: Onun için cebine kahraman, ve âdiye asil demek kadar kolay bir şey olamaz. Bu kadar anî değişmeyi idare eden ne karmakarışık kafası, ne ömründe hiç nasip olmayan iradesidir. Bunu yapan yalnız köpekler gibi pek uzaktan koku alan, ve yalnız tehlikenin kokusunu alan insiyakıdır. Tehlike, «silâh başına!» işareti gibi bütün hayati kuvvetlerini harekete getirir. Kör, topal, kötürüm, sarsak aklı, yıldırım hızile giden bir lokomotif arkasına takılmış kırık araba gibi sarsılarak, yuvarlanarak gider; fakat gider. O hele sırtını sağlam bir duvara verdi mi, keyfine payân yoktur! Eski dostlarını bir anda inkâr etmek, artık çekinmediği insanlara kahramanlık göstermek, âcizlere ve miskinlere hücum etmek, zaten beğenilmeyeni beğenmemek, zaten tekme yiyene bir tekme daha vurmamak, piyasada ne varsa onu satmak, ve piyasayla beraber malı değiştirmek, fırldağın ucunu rüzgâra vererek onunla beraber dönmek, günün ihtiyacına en uygun bir fırldak, tam bir fırldak olmak işten bile değildir.

Bu huylarını bildiğim için ona yüz vermek istemem. Kim bilir yine kaç kapının mandanlını çalarak gelmiştir diye onu ıhlamurla savuşturmaya çalışıyordum. Fakat öyle pek gideceklerden görünmüyordu. Bilâkis yerleşiyor, geliyor, hattâ oturduğu yerde bağdaş kurup cebinden bir şeyler çıkarıyordu: Bu bir topaçla, hacıyatamzdı. Masamın üzerinde hızla topacı çevirmeğe başladı. Bu sırada kahkahayı atıyor, muvaffakiyetinden pek memnun görünüyordu. Bir taraftan da hacıyatmazı ileri sürdü.

— Görüyor musun? dedi, bu hiç bir yerde durmuyor. İstedığın tarafa doğru dönüyor.

— Ya hızı bitince?

— Baştan çevirirsin. Bu sefer istediğin tarafa doğru: sağdan sola, soldan sağa! Kâh ağır kâh çabuk.. Topaç dönüşünden mesul değildir. Bütün âlem gibi o da dönüyor. Sehabeler, sistemler, yıldızlar, dünya, ay, güneş, bütün âlem. Vaktile mevlevîler de dönerdi. Yalnız onların bir kusuru var: Ayakları yerden kesilinceye kadar hep bir tarafa dönüyorlar. Bu suretle başları dönüyor, Allaha yükseldik diyorlar. Halbuki benim topaç istediğim tarafa döner, istediğim yerde durur. İstedğim zaman geri döner. Ayağı yerededir: yer yüzü böyle istiyor.

Ben hacıyatmazı göstererek :

— Ya bu ne oluyor? dedim.

— O da benim ikinci marifetim. Görüyor musun şu haspayı? Ne yapsan ayakta. Tepesi aşağı yere at, yine ayakta. Sırtını yere getir: yine ayakta. Nerede olsa, hangi devirde gelse yine ayakta. Bu hacıyatmazı çok eskiden aldım. Bit pazarında satıyorlardı. Yok pahasına ele geçirdim. Halbuki bence dünyalar değer. Bak! Ne yüksekte fırlatıyorum. Hop!..

Tepe taklak geldi.. - Zannedersin değil mi? - Yağma yok! Yine ayak üzerindedir. Sultan Mecit devrinde Kuleli vakasından sonra bunu yere attım: herkes devrildi, o ayaktaydı. Sultan Aziz zamanında yine öyle. Adamcağızı kestiler mi, kendini mi vurdu, ortalık karmakarışık oldu. Düşenin, devrilenin sayısını Allah bilir: Bizim hacıyatmaz yine ayakta. Ali Suavi vakasında da hacıyatmazım oynadı.

Sultan Hamit geldi, işler değişti: Ahmet Vefik paşa falakayla «Meclisi Mebusan» ı idare etti. Derken Sultan Azizin katilleri aranmaya başlandı; mahkeme kuruldu: Süruri Efendi reis, hafiyeler etrafı sardı. Meşrutiyet budalaları yere serildi. Bizim hacıyatmaz yine ayakta! Genç Osmanlılar Avrupaya kaçtı: «jön Türk» oldular. Mısırdaki, Pariste gazete çıkardılar. «Hürriyet» fedaileri Resneden Manastıra indi. Beyazkulede bayraklar asıldı. Zincirlere bağlı meşrutiyet perisi baştan tahta çıkarıldı. Hafiyeler zindanlara doldu. Fakat onların içinden bizim hacıyatmaz sıyrılarak yine ayakta kaldı. Cihan harbi geldi: Kıtık başladı. Millet aklıktan kırıldı. Hacıyatmaz «Enverland» vagonlarile gelen şekerleri yedi, zincirleme, menbai ihtikâr, milli iktisat.. bizim hacıyatmaz yine ayaktaydı. Mütareke geldi çattı: Düşmanlar baskın etti. Hazreti Meryem cami avlularında İngiliz mandası için ağhyarak miting yaptı. Koca kavuklar gangsterlerle bağdaştı. Kırk yıllık hesaplar soruldu, sehpalı kuruldu: fakat bizim hacıyatmaz yine ayakta kaldı!.. Sen böyle oyuncağı nerede bulabilirsin? Bunlar bende oldukça dünyanın sonuna kadar can sıkıntısı nedir bilmiyeceğim. Kimin böyle marifetleri var, kimin?..

Ve Şeytan bir elile topacını çevirip öbürile hacıyatmazı fırlatarak masanın üzerinde - aklı sıra - marifetler yapıyor, gö-

zünden yaşlar gelecek kadar kahkahalarla gülüyordu. Artık canım sıkılmağa başlamıştı. Kâğıtlarım dağılmıştı. «Yarın benden yazı bekliyorlar, diye düşündüm, bu münasebetsizi bir an evvel defetmenin çaresine bakmalı!»

— Anlaşıldı, dedim. Haydi artık beni rahat bırak!

O yerinden - biraz kızgın ve mahcup - kalktı; kapıya doğru geriledi. Boynunu bir tarafa bükmüş, ellerini göğsüne kavuşturmuş, yalvarır gibi duruyordu.

— Ne var, bir şey mi diyeceksin?

— Hayır, şey.. Ben asıl size bazı havadisler getirmiştım de..

Onun ne mel'un bir müfteri, ne şerir bir riyakâr olduğunu herkesten iyi bildiğim için sözünü bitirmesine meydan vermedim :

— Havadislerin senin olsun! Haydi bakalım, çek arabanı.

O, bu kat'i kararım üzerine gitmeden başka çare olmadığı anlamış gibiydi. Kapının tokmağını çevirirken tekrar geri döndü, parmağını söz ister gibi uzattı :

— Bir kelime..

— Söyle bakalım, fakat bu son defa.

Sonra birdenbire Şeytana kızmakla - kendi hesabıma - hiç de iyi hareket etmediğimi düşünerek ilâve ettim :

— Yani böyle çalıştığım zamanlarda demek istiyorum..

— Bana karşı nihayetsiz iltifatınızı bilirim. Kimse sizin kadar beni dinlemeye tahammül etmemiştir. Bir şey itiraf etmeme müsaade ediniz: Ne beni sevenleri, ne de benden korkanları sizin kadar seviyorum. Bu haliniz ilk önce - ne yalan söyleyeyim - biraz beni çileden çıkarıyordu. Fakat mağlûp olmadığınızı gördükçe size karşı hürmetim arttı. Ve bilirsiniz ki çalıştığınız zamanlar sizi rahatsız etmemişimdir. Bu se-

fer de, şüphesiz.. Çalışmak istediğinizi hattâ bir mevzu aradığınızı biliyordum. Benden korkmayan, beni sevmiyen; ne hilelerime kapılan, ne benden kaçan bir kimse için sözlerimin faydalı olacağını zannediyorum. Neler yazmak istediğinizi tahmin ediyorum. Bırakın duyduklarımı, bildiklerimi söyleyeyim. Siz yine dilediğiniz gibi hareket edin. İhtimal bunlardan hiç birine inanmazsınız. Yahut belki de bu kadar boş söz arasında bir kaç hakikat tanesi bulup çıkarırsınız. Bunu sizin dirayetinize bırakıyorum. İkimiz de birbirimizi kâfi derecede tanı-
rız.»

Bu sözler üzerine düşündüm: Şeytanın - galiba - hakkı vardı. Cidden ben bazı şeyler yazacaktım. Mevzularım az çok muayyendi. Fakat henüz nelerden bahsedeceğimi pek iyi bilmiyordum. Bu sahtekâr ve bunak mahlûku dinlemede ne zarar olabilirdi? Saçmalyorsa onu kovmak elimde değil miydi? Kabul etmediğim yerleri pek âlâ hazfedebilirdim. Böylelikle yavaş yavaş yumuşadım. Onun tekrar odaya girmesine, sobanın kenarında ısınmasına müsaade ettim. İçecek başka hiç bir şey olmadığına inanmamakla beraber, nezaketen ıhlamura razı oldu. Ona pasta yerine yulaf ekmeğinden tirit yaptım. Üstü başı içime dokunuyordu. Neredeyse dolaptan, eski ceketlerimden birini verecektim.

— Bunca maharetine rağmen, nedir sendeki bu hal? diye sordum. Dişlerinin kesebildiği tiritle karnı doymuş taklidi yaparak yerine yerleşti:

— Soyumuz sopumuz çoktur bilirsiniz dedi. Akrabamdan bir çok zengin şeytanlar var: Çift çubuk sahibidirler. Karpılarında uşaklar, arabalar durur.

— E!.. Sen niye böyle kaldın?

— Onlar ortalığı soyup sovana çevirmek için benden çok akıl kullandıklarını zannediyorsanız yanılıyorsunuz. Hepimiz aynı kumaştanız. Yalnız benim bir kusurum var: Gevezeliğim! Bilirsiniz, lüzumlu lüzumsuz her yerde söylerim. Bir yerde yaptığımı ötede bozarım. Bin bir hile çeviririm, insanları birbirine katarım, bir de bakarsınız tam çatı kurulacakken bir sözle bütün yaptıklarım bozulur. İşte bu da benim zafım! Ne yaparsınız elde değil. Bu yüzden diyar diyar, kapı kapı dolaşıyorum. Dünya kurulalı hâlâ bir dikili ağacım yok. Bir taraftan yapıp bir taraftan yıkıyorum...

Dalgın dalgın durdu. Meyus görünüyordu. Fakat hakikatte bu onun gevezeliği ve sarhoşluğu tükendiği zamanki tabii haliydi.

— Şu elimdeki marifetler de benim tesellim! diye oynayacaklarile oynamıya başlayınca yeniden gözleri parladı. Artık makaraları çözülecek hale gelmişti. Onu söyletmek için ufak bir işaret kâfiydi. Kâğıda bazı hareket noktalarını kaydederek ona sormak istedim: İşin doğrusu, kendim düşünüyordum: «Ben istediğim kadar müstakil olduğumu iddia edeyim, arzuma rağmen yine maharetle içeri girdi ve kendini dinletmeye muvaffak oldu ya! demek ki onun hilesinden korunmak kabil değil. Fakat ne olursa olsun, mademki bu dakika ona ihtiyacım var, var-sın öyle olsun!»

II

FAZİLETE DAİR

— Neden bahsedeyim? Önümde bir yığın dokunulmamış mevzu var. Hiç birine yaklaşıma cesaretim yok. Bir bakımdan didik didik olmuş, tutulur yeri kalmamış; bir bakımdan her biri Betül gibi bakir duruyor: İşte dil bahsi, terceme bahsi, işte nesrimiz, şiirimiz, hikâyemiz, romanımız; işte resmimiz, heykelimiz, musikimiz, nihayet işte hepsinin bir nevi hülâsası veya posası demek olan tenkidimiz...

Şeytan sözümü kesti :

— Müsaadenizle, bunlardan ne suretle bahsetmek istiyorsunuz?

— Yani bizde neler olup bitiyor; sanat hayatımızın bir plânçosu; yahut krokisi.

— Doğru bulduğunuz bir sanata göre bu kopyeleri hivic mi edeceksiniz? Yoksa dostlarınızın koltuklarını mı kabartacaksınız, kötü yolda daha rahat yürüyebilmeleri için onlara cür'et mi vereceksiniz, çürük malların üzerini boyayıp damping mi yapacaksınız? Ben kendi hesabıma bu ikincisini tercih ederim.

— Allah belânı versin! Bütün işin bu değil mi zaten. Fakat dur bakalım; zihnimi bulandırıyor sun. Hiciv etmeye hiç de niyetim yok; esasen bu benim yolum değil. Sonra, canım! - kendim de dahil - kimi hicvedeyim? Emekliyen bir hareketin içindeyiz. Kabahat bizde mi? Sen de bilirsin. Şu eski Yunanlılar - tarihin cilvesi - hepimize hocalık edip duruyor. İn-

safla düşünülse bizim çektiğimizi bir Allah bilir. Onlar Homeros'u okuyup bir de jimnastik yaptılar mı kendilerini âlim zannederlerdi. Talih bu! Bir kere hocalık kürsüsüne oturmuşlar. Acemi kavimler bu kapıdan girdiler mi, mutlaka önlerinde diz çökmeye kendilerini mecbur görüyorlar. Hâdiseleri tersine çevirmek kimin elinde! Dünyada bir ihtilâl kopsa ve bütün çocuklar öğretmenlerle, erler subaylarla rollerini değiştirse, yine bu mirasyedi ve şımarık üstadı kürsüsünden indirmek kabil değil.

— Neden mirasyedi oluyormuş?

— On binlerce yıllık eski medeniyetlerin mirasına konduğu halde, hiç birisini tanıma tenezzül etmediği için. Bize gelince, biz Lâtinler, Cermenler, İslâvlar, Türkler Homeros'tan veya Eflûtundan icazet alacağız diye uğraşıp duralım!

Şeytan bu noktada derin derin düşündü. Can alacak bir yerine dokunmuş olmalıydım. Belki de mütemadiyen söze başlamak istediği sırada fırsat bulamadığı için somurtuyordu. Artık gülmüyor, şaklabanlık etmiyor, yaradılışının asıl hikmeti olan âlemi maskaralıklarla güldürmek - bazan taklit yaparak, bazan hicvederek, bazan ağılıyarak ve bazan yaşıle başile nisbetsiz melodramatik ahmaklıklara düşerek - daima güldürmek elinde değilmiş gibi ciddi ve mütefekkir görünüyordu. Onun bu haline hiç alışkın değildim. Beş dakika bir mevzu üzerinde duramayacak kadar hoplayıp zıplamayı âdet edinmiş olan bu ihtiyar hokkabazdan ağır başlı şeyler dinlemek - doğrusu - tuhafıma gitti. Hiç Beberihuyi Romans çalarken, ve palyaçoyu fikirlerin menşesine dair nutuk verirken dinlediniz mi? Kahkahalarla gülersiniz. Fakat bu sırada gülünç olan fikirler değil

zavallı palyaçodur. Bununla beraber bizim Şeytanı - ne olursa olsun - söyletmeye karar verdim.

— Sen ne dersin bu işe?

— Doğrusu pek de sizinle beraber değilim. Ben o çıplak tepelerde zeytin yetiştiren fakir balıkçı kavmini çok iyi tanırım. Atık sırtları eskiden de kayalıktı. Altın babası şehirler, onları kapılarından dilenci gibi koğmuştu. Eli bayraklı filozofları gücendirmemek için hepsini birden kabul eden basiretli ve korkak Taine, bu Yunan mucizesini anlatırken torbasından neler çıkarıyordu? Kan! Kırmızı kürreciklerimi saydınız? Zaman! bu, herşeyi elinde yoğuran mabut, Elenlerin Chronos'u mudur? Hani yeryüzünde yüz binlerce sene dolap beygiri gibi aynı yerde dönen kavimler? Mekân! Güzel toprak.. Bol nehirler, yeşil vadiler, mavi gök ve şairane hülyalar.. Coğrafya insanları ne kadar da çabuk sersemletiyor. Bırakın efendim! Bu Yunanda eskiden de çıplak fakir, balıkçı köyleri vardı.

Fakat hepiniz ona çıraklık etmeye mecbursunuz. Zeus'in elinden ateşi çalan ve insanlara can veren bendim. Dionysos'u sarhoş eden ve Aphrodite'e emsalsiz cazibesini veren, peşinden Pan'lar ve Satyre'leri deli gibi koşturan, Athena'ya vekarı, Apollon'a cesareti, Hermes'e sürati, Eros'a kalpleri yaralıyan oku, ve Pluton'a altınları, Junon'a bereket ve bolluğu; ve nihayet insanlara bütün bunlara karşı bitmez tükenmez hırsı, iştihayı, hasedi bahşeden bendim. Bir külçe altın yüzünden onları boğazlaştıran, alçaklığın, ihanetin, kuvvetin, zaferin ve şöhretin tadını onlara tattıran bendim. Bu küçük balıkçı köylerinden bir hayal dünyası yaratan, rüyayı hakikatten daha büyük ve daha kudretli yapan; dilencileri, fakirleri, işsizleri, hastaları onunla teselli eden bendim. Beni orada kimse hor görmedi. Cinayette

bile benim maharetimi alkışladılar. Ve sizler, benim ilk yetiştirdiğim bu usta evlâdımın çırakları, ondan başka ne yaptınız? Bu fakir balıkçıların kurduğu hayal dünyasını meydana çıkarmak için, onlara zihnin göklerinde oynattığım dramı yer yüzüne indirmek için, gerçekten sarhoş olmak, alüfteler peşinde koşmak, sür'ati cinnet haline getirmek, altın yüzünden caniliği kahramanlık saymak, hamakatinizin bütün mahsullerini vitrinlerde sefaletle seyrettirmek için varınızı yoğunuzu sarfettiniz. Ve sonra o riyakâr İsrail Nebî'lerinin sahte vaazlerini milyonlarca nüsha çoğaltarak halka afyon diye dağıttınız!

— Yine edepsizliği ele aldın. Artık bu kadarını çeke-mem!

— Hakkınız var, çok ileri gittim. Bunaklığıma bağışla-yın. Sizden başka, zaten beni kim çeker! Arada bir saçmala-dığımı bakmayın. Gençliğim hatırıma geldi de.. Ah, neydi o zamanlar! İşte hakikaten yüzüm buruştu, dişlerim döküldü, âlemi güldürmek için cambazhanelerde kendimi teşhir etmeden başka yapacak şeyim kalmadı.. (Bir müddet durdu, sonra birinden çekinir gibi etrafına bakınıp alçak sesle ilâve etti) Şu İsrail Nebî'lerine riyakâr dediğime cidden kızdınız mı?

— Mesele bu değil a canım! dedim, bana ne onlardan.. Dünyada mürai istatistiği mi yapacağız. Başka şeylerden bahsediyorduk.

— Şu halde iş değişiyor! Demek insanların hırsını takbih ettiğim için kızdınız. Bu belki doğrudur. İhtimal bundan beni mesul tutacaksınız. Varsın öyle olsun. Fakat - şunu itiraf etmenizi isterim - Bütün kötülüklerin menbaı ben olsam bile, hiç olmazsa bir meziyetim var: Samimiyim! İnsanlara şehveti ben öğrettim, aşkın, içkinin, kumarın, altının, debdebe ve tantana-

nın, şöhretin, hiç bir şeyden doymamak ve her şeyi araştırmanın, ebedî olmak rüyasının sarhoşluğunu ben tattırdım. Eğer bu yüzden onlar boğazlaştılsa, ve tımarhaneler, hapishaneler, menfalar bu yüzden dolduysa; eğer bu yüzden sefalet sokaklarda çırılçıplak dolaşıysa kabahat bendedir.

Ama gel gelelim, hakikatte ben mesul değilim: Eski Yunana çıplaklığı ben öğrettim. Güzelliğe, doğruluğa, iyiliğe ibadeti ben gösterdim. Orada benim namıma âyinler yapıyorlardı. Mabutlar bana kızıyor, fakat insanlar beni seviyordu. Hattâ mabutların bile bir kısmı benim dostumdu. Bu dünyada canlılık, yaratıcılık, neşe ve saadet namına ne varsa benden geliyordu. Sonra karanlık devir geldi. Riyakâr İsrail Nebi'leri güzel vücutları örttüler. Neşe ve saadet yasak edildi. Abus, kasvetli yüzler insanlara dünyayı zindan etti. Davut, çeşme başında su dolduran kadına haris olduğu için kocasını harbe yolladı ve cebhede vurdurdu. Süleymanın cariyeleri yıldızlar kadar sayısızdı. Alnıma Şeytan damgasını vurarak beni şehirlerin kapısında taşlattıktan sonra kendileri neler yapmadılar! Muhammet çadır kapısından iştihâ ile baktığı kadını kocasından gasb için gökten âyet indirdi. Ve Taiften, alnından kanlar akarak döndüğü ve zayıf günlerinde «sizin dininiz sizin, benimki benim» dediği halde, eline kuvvet geçer geçmez yahudileri kılıçtan geçirtmek için Allaha söz söyletti.

«Bir yanağına tokat vururlarsa ötekini çevir!» diyen İsa, eline biraz kuvvet geçer geçmez mabedin kapısında esnafın tezgâhlarını devirdi, çocuk denecek bir yaşta Roma kanunlarıyla çarmıha gerilmeseydi kimbilir daha neler yapacaktı! Ve papaslar, bu Allah koyunlarının çobanları, hakikî çoban olmak için neler yapmadılar! Saraylar kurmak için salhane-

ye sürükler gibi sürülerini Haçlı Seferlerine sevkettiler. Firavunlara taş çıkarttılar. Endüljans biletlerle ahretten arsa sattılar. Esir ticareti yaptılar. Müstemlekelerde halkı boğazlamak için fetvalar çıkardılar. Hindistanda mücevher ticareti yapmak için topukları altında elmas taşıdılar, ve «Avrupanın servetini ayaklar altına alıyoruz» dediler. Mağmum suratları ve kapkara esvapları içinde şehvetin, hırsın, kinin, ihanetin, canavarlığın yılanlarını sakladılar. Alnıma sürdükleri lekeyi kendi alınlarındaki başlıkla gizlediler. Cinayetin en korkuncunu işlerken kendilerine melek süsü verdiler. Ya ben biçare Şeytana iftiraların en feciini ettiler. Beni sahtekârlıkla itham ettiler! (Sesi gitikçe yükseliyordu. Heyecandan şakaklarında terler birikmişti. Bitkin bir halde koltuğa çöktü. Sonra yavaş yavaş yine sözüne devam etti:) Evet, insanlara fenalık etmiş olabilirim. Şehvetin olduğu kadar aczin, servet kadar sefaletin, güzellik kadar çirkinliğin, ilim kadar cehlin de babası benim. Kâşanelerinde zevk süren zenginler namıma neşideler okurken, mezbelelerde sürünen sefiller bana lânet yağdırır. Fakat riyakâr, asla!.. Bu ünvanı Nebî'lere ve rahiplere bağışlıyorum. Allahın ve insanların lânet için verdikleri ünvanlar bana kâfidir.

Boccacio'nun Decameiron'unu okuyun; Diderot'nun «Rahibe» sini okuyun; Hasan Sabbah'ın hayatını okuyun; bektâşi âyinlerini okuyun; zulme fetva veren yobazları okuyun; Cinci Hoca'ları, Ebülhüda'ları, Sebil-ür-Reşat'ları, hılâfeti ilga eden fıkıh müderrislerini, piçlere miras kazandıran kavukluları okuyun; saçının bir kılını gösterene yetmiş bin yıl cehennem ateşi tehdidi savuran vâizleri okuyun; cerrarları, hüllecileri, faizcileri, yalancı şahitleri, Sait Molla'ları okuyun. Din, ahlâk ve

fazilet namına yapılan bu reziletlere takılacak en güzel isim riyakâr değil de nedir?

«Fazilet! Meğer, ne boş bir sözden ibaretmişsin!» diyen Caton ne kadar haklıymış. Yer yüzüne kötülüğü, hastalığı ve cinneti indiren ben Şeytan, bunu size öğretiyorum. Bu sahte kahramanların yüzlerinden maskeleri indirmek vazifesi bana düşüyor: Onların iç yüzünü hepinizden iyi ben bilirim. (Tekrar cebinden topacını çıkardı. Bütün kuvvetile masanın üzerinde çevirmeye başladı. O dönerken gözleri bir deli neşesile parlıyordu) Bak, bak!.. Nasıl da dönüyor. Şimdi gelin de sizinle bunun gibi dönen insanları gözden geçirelim.

Asabi, ayağa kalktım :

— Alay edecek vaktim yok, dedim. Görüyorsun a, yarına bir yığın işim var.

— Ben de zaten onun için söylüyorum ya! Bir takım mevzularınız vardı değil mi? Dil, tercüme, şiir, roman, resim tenkit.. Bunları yazmak istiyorsunuz, ve bir türlü başlıyamıyorsunuz. Çünkü bu meseleler daha doğmadan ihtiyarlamış, foetus olmuş. Sebebi? İşte bu topaç!.. Bütün bunları konuşmak için evvelâ karakter üzerinde durmalıyız. Diyelim ki, güzel fikirleriniz var, fakat onları tatbik edecek kimdir? Öyle veya böyle.. Mesele orada, değil, yapacak adam kimdir, ona bakın! Şarap veya su getirmek istiyorsunuz, ama destiniz delikse! Şu halde mesele ne şarapta, ne de suda. Her şeyden evvel destidedir.

— Biz şarabı inkâr edip suyu kabul ediyorsak, ona ne dersin?

— Kırık testi ile suyu dökersiniz derim.

— Bu su nedir biliyor musun?

— Şüphe mi var? Bütün içtimâî kanaatiniz, imanınız.. Bütün felsefeniz. Ben size suyu şarapla karıştırm demiyorum. Bu hilekâr satıcılardan kendinizi koruyun. Fakat halis şarap satanlara daima inanabilir misiniz?

— Mademki halistir, neden inanmıyayım?

— Evet. Fakat onu avucunda vermiyecektir.. Demek istiyorum ki fikirler havada durmaz. İş içinde insanlara dayanır. Sizin gibi düşünen, veya böyle söyleyen insanların arasında sizi yarı yolda bırakacaklar, sözünden dönecekler, bir pula satacaklar yok mudur?

— Eğer düşüncelerinde samimi iseler?..

— Görüyormusunuz! Demek ki mühim olan düşünmek değil, düşüncede samimî olmaktır. Affedersiniz ukalalık ediyorum. Size yeni şeylerden bahseder gibi konuştum. Bunlar zaten hep malûm değil mi? Şüphesiz!.. Fakat - müsaadenizle - tatbikat- ta hiç de öyle değil. Biraz önce bu besbelli gözüküyordu. Şu halde meselemize geliyoruz: Demek ki mühim olan düşünce değil, düşünenidir. Düşünen kimdir? Bizim gibi etten kemikten yapılmış insan.. Onu hangi şartlar yetiştirmiş, hangi kalıplarda dökülmüşse ona göre kabiliyetli oluyor. O zaman aynı düşünce bu kuklalarımızdan birinde parlıyor, birinde yanıp sönüyor. Birinde mütemadiyen renk değiştiriyor. O zaman bizim için mühim olan düşünen insanı bütün bir varlık olarak tetkik etmektir. İsterseniz -sizin ilmî tâbirlerinizle- onu meydana getiren biyolojik ve sosyolojik âmilleri araştırmaktır. Fakat siz bu araştırmayı yapadurun. Aksiyon karar ister. Onun istatistik toplamıya vakti yoktur. Ve aksiyon hüküm verir. Onun uzvî, ruhî, içtimâî sebeplere irca eden deterministin iradesizliğine tahammülü yoktur.

— Ya sen, determinist değil misin?

— Elbette! Hem de ne kadar!.. Fakat bu bizi karardan alıkoyamaz. İş başında bu testi işe yarar, bu testi yaramaz hükmünü derhal vermeye, ve yaramıyanları bir tarafa atarak ötekilerle işe girişmiye mecbursunuz. Sonra vaktiniz varsa yaramıyan testileri tamir edebilir, veya ileride yapılacak testilerin daima işe yarar olmasını temin için eskilerin işe yaramaz olmasındaki âmilleri hesaba katabilirsiniz. Fakat bu, sonraki iş.

— Şu halde sence, her şeyden evvel düşünce ile değil, düşünenele işe başlamalı, ve düşünenin karakteri hakkında aksiyon zaruretine göre karar vermelidir.

— Tamamile!

— Ve demek ki, karakteri tayin eden ölçü aksiyondaki dayanıklılık olacaktır.

— Bundan iyi ifade edilemez.

— Fakat bu dayanıklılığı temin etmenin çarelerini araştırmada da bir mahzur yoktur.

— Şüphesiz! Hattâ zarurîdir demelisiniz. Determinizm ancak aksiyon içinde verdiğimiz hükümleri kolaylaştırmak için bize ışık vazifesini görecektir.

— Şu halde, demek oluyor ki sence ahlâk meselesini ilim meselesinden ayırmıya imkân yoktur.

— Çok güzel söylüyorsunuz! Ancak bu noktayı sarıhlaştırmak şartile. (Şeytanın bu ciddî tonu o kadar tuhafıma gitti ki, gülmeden kendimi alamadım. Bununla beraber, o mevzuuna tamamen dalmış görünüyordu. Aynı tonda devam etti:)

— Eflâtun ahlâkı ilme bağlıyordu. Kant ilmi ahlâka bağlamak istedi. Sizin şu yeni Amerikan filozoflarınız ilmi doğrudan doğruya Aksiyondan çıkarmak istiyorlar. İki bin senedir; görüyo-

rum, insanlar bu çıkmazın içinde dolaşıp duruyorlar: Nazariye mi ameliyeden çıkar, ameliye mi nazariyeden? Halbuki, bence, meseleyi bu şekilde koymak yanlıştır. Nazariye ve ameliye, isterseniz ilim ve ahlâk yine birbirinden müstakil kalırlar. Ancak ameliye, düsturlarının bütün unsurlarını nazariyeden çıkardığı gibi, nazariye de daima ameliye sayesinde yürür ve kontrol edilir. Ben âdeta ameliyeyi şöyle tarif edeceğim: O, karanlıkta kullandığınız el fenerleri gibidir ki nerede iseniz orayı aydınlatır; zaman dediğiniz güzergâh üzerinde bu noktanın yeri mütemadiyen değişecek ve onunla beraber aydınlanan saha da genişliyecek ve değişecektir. İşte aksiyon budur. Biz-zat yürümenin mekanik, ruhî veya içtimaî kanunlarını arıyabilirsiniz. Fakat bu yürüyüşün o kanunları bulma üzerinde oynadığı rolü değiştiremezsiniz.»

Şeytanın aksiyon hakkında söyledikleri bana biraz mübhem görünmekle beraber, hayli cazip geldi. Eskidenberi zihnimde çözülemiyen en büyük düğümlerden birine, hürriyet meselesine temas ediyordu. Onu cennetten tardedildiği vakittenberi bu metafizik meselelere kimse sürüklememiş olmalıydı.

— İnsan bu aksiyonda hür müdür?

— Ne demek istiyorsunuz?

— Yani insan aksiyonu esnasında ondan evvelki sebeplerden müstakil olarak dilediği yolu seçmek iktidarında mıdır?

— Hayır! Bu şekilde hürriyetin mânasını anlamam. Ne ben Âdemi iğva ederken, ne Allah beni cennetten tardederken, ne insan günahının cezasını çekerken - bu sizin anladığınız manada - hür değillerdir. Ancak aksiyon mütemadi bir terkip, ve her terkip bir yaratıştır. Ve zamanın seyrinde aksiyon bir yaratış olmak bakımından - isterseniz - hürdür diyebiliriz.

— Fakat bu yaratış halindeki aksiyondan ayrı bir realite var mı?

— Hayır! Bütün realite ondan ibaret. Yalnız biz bu cereyan halindeki âlemi daima iki zaviyeden görüyoruz: Ya onu mütemadî yeni terkibi ve yaratışları esnasında kavırıyoruz. Bu aksiyonun kendisidir. Yahut bir an için bu cereyanın, maktaini görüyoruz. Bu da nazariyedir. İş'e fazilet bu içtimaî fikirlerin aksiyon bakımından görülmesidir.

— Eflâtun Ménon'da fazileti târif eder. Çiftçinin, hâkimin, kadının, esirin faziletleri üstünde değişmeyen mutlak bir fazilet olduğunu söyler. Protagoras da bu faziletin terbiye ile öğrenilebileceğini ifade eder. Bunlara ne dersin?

— Ben Eflâtunu tanırım. Söz aramızda onun bu hususta çok kurnazlığı vardır. Daima kaçamaklı lisan kullanır. Kâh Sokratı haklı çıkarır kâh Sofistleri. Hakimin maksadı - bana anlattığına göre - ideal bir fazilet imanını talim etmektir. Herkes kabiliyetine göre az çok una yaklaşır. O daima bulutların üzerinde erişilmez bir gaye olarak kalır. Kendisile bu meselede çok münakaşa ettik. Ona Héraclite'den delil getirdim. «Zaten dayandığın bir direk de o değil mi?» dedim. Üstad bana hak verdi; fakat başı sıkıştıkça Parmenide'e başvuruyordu. O iki katlı bir bina kuruyordu. Fakat birinden ötekine geçecek merdiveni unutmuştu. Aşağıdakiler yukarıya hayranlıkla bakacaklar ve yukarıdakiler aşağıya inemeyecekler.

— Hegel bu iki katı birleştirmede mi?

— Haklısınız! Yalnız onun da kendine göre hilesi var. Tereciye tere satılmaz. Kendisine bunu açtım: «Bir yüzü madde bir yüzü fikir olan bu iki yüzlü âlem de ne oluyor?» dedim.

Kulağıma eğildi: Birbirimizi ele vermiyelim, senin de ne marifetlerini biliriz, dedi. Şunu doğru dürüst söylese iş düzelecek: Temeli yaradış halinde fikir olan âlem; yahut temeli yaradış halinde madde olan âlem.

— Eee!... Topal şeytan! Sen hangi tarafdasın bakalım, diye sordum.

— Pek sıkıştırmayın, dedi, birazı da bana kalsın. Yalnız şu kadarını söyliyeyim. Hayli zaman var ki bu yaradış halinde fikir olan âlemi tecrübe edip duruyorum. Bir neticeye varamadım. Durduğum yeri âlemin merkezi zannediyorum. Örümcek ağına düşen sinek gibi bocalayıp duruyorum: eğer âlem fikirden ibaretse, fikir de bende varsa âlem benden ibarettir. Hiç olmazsa kabul etmek lâzımdır ki başka insanlar da vardır (fakat bunu neyle isbat edebilirim!) O zaman ne kadar insan varsa o kadar âlem olması icap eder ve bu âlemlerden hiç biri diğerine merkez olamaz. Böyle bir kâinatta bilginin ve isbat etmenin mânası nedir? Size bir şey itiraf etmeliyim: - Fakat bunu yalnız size söylüyorum - Eflâtun idealizmi icat ettikten sonra beni yere vurmuştu. Ondan intikam almak için papasları bu ağa ben düşürdüm. Haydi bakalım uğraşıp dursunlar!..

— Demek sen maddecisin! Pekâlâ.. ya bu fazilet nazariyenle bunu nasıl uzlaştırıyorsun?

— Bence fazilet bir put değildir. Hele insanların müsterek rüyası hiç değil. Bununla beraber o Caton'un dediği gibi isimden de ibaret değildir. Pyrénés'lerin aşağısında doğru, yukarısında yanlış diyen Pascal'a inanmayın! İnsanları birbirine düşürmek istediğim zaman kullandığım silâhı size karşı kullanmıyacağım. Fazilet aksiyonun sıhhatidir. İyi işleyen bir ma-

kine, meyve veren bir ağaç, sağlam bir vücut gibi sağlam bir aksiyon da mutlaka kendi dünyası için faziletlidir.

— Machiavelisme'e ne buyrulur?

— Machiavel kendi adamlarını kandırmaya kalktığı gün okkanın altına gider, kimse tek başına peygamber olamaz. Ve kendi fikrine ihanet eden mahvolmuştur.

— Şu halde sen yalanı takbih ediyorsun?

— Bana tuhaf şeyler söyleteceksiniz dostum! Şeytan bu, hiç yalanı takbih eder mi? Daha açık mı söyleyeyim istiyorsunuz? Pekâlâ, öyle olsun!. Sözün kıyası: ben şu insanlara üç şey hediye ettim: delilik, yalan ve fazilet. Yeni bir yalan söylediğimi zannederek gülüyorsunuz değil mi? Yaradılış ve mahvoluşun üzerine kasem ederim ki doğrudur! Gerçekten üç hediyem var, birbirini tahrip eden üç kuvvet, aynı babanın üç düşman oğlu. Bir tohumun üç zıd meyvesi!

Ben tabiate tezadı getirdim. Allahla nizamımız buradan çıktı. O istiyordu ki her şey süt liman olsun. İşler onun dediği gibi gitseydi ne hareket, ne çarpışma, ne hastalık, ne ölüm, ne şuur, ne ızdırıp, ne saadet, ne çoğalma, ne eksilme olacaktı! Her şey Zénon'un rüyasında olduğu gibi hareketsiz, mutlak bir sükûndan ibaret.. İstemiyen, değişmiyen, kendi kendini bilmeyen, ne kabul, ne red, ne de şüphe eden bir sükûndan ibaret.. Buna varlık demek caizse, mutlak bir varlık! Fakat ben tabiate tezadı getirdim; çarpışmalar başladı. Oradan hareket, tahavvül, yaradış, şuur ve şüphe uyandı. Oradan ızdırıp, rüya ve saadet doğdu, oradan hatıra, tahassür ve zaman çıktı. İnsanda bu tezadı büyüttüm: açlık ve şehveti onları tutuşturan iki meş'ale gibi kullandım. Zümreleri çarpıştırdım. Sınıfları doğurdum. Sınıf iradeleri yaptım. İsteklerle iradeleri karşı karşıya getirdim.

Bu çatışmadan türlü türlü insanlar çıktı: İstekler ve iradeler birbirini ezdi: delilik doğdu. İstekler iradelerin altında gizlendi yalan doğdu. İradeyle istekler kavuştu: fazilet doğdu. Her zümrenin, her sınıfın kendi deliliği, kendi yalanı ve kendi fazileti var. Fakat bu koskoca âlemde çekicimle örsüm arasında dövülen insanlar bir tohumdan geliyor: tezadın tohumundan. Toprağına, havasına, gübresine, gününe göre kimisi deli, kimi yalancı, kimi faziletli oluyor. Elinde fenerle bu karanlık yolda gidecek kimse, adamını seçmeye mecburdur. Ona düşen, aksiyonun sağlam olmasıdır. Ben bu kadarını yapabilirim, ötesi sizin bileceğiniz..

— Anlaşıyor dedim, bu seçme işinde de bir şeyler söyleyebilir misin?

— Aman dostum, onu da anlatırsam, sonra size ne kalacak? diye güldü. Oyuncaklarını koydu. Pertavsızla tetkik eder gibi masaya doğru eğildi; ve sözüne devam etti:

— Metamorfoz!.. Hindlilerin tenasühü değil, Darwin'in tekâmülü değil, Ovide'in anlattığına benzer bir şey, insanların şu beş gülünük dünyada kalıptan kalıba girişi, karakter değiştirmesi! Bu işin aleyhinde değilim. Çünkü onun ustası zaten benim. Kendim kalıptan kalıba girerim, ve insanları kalıptan kalıba sokmak için de onlara neler öğretmedim! Metamorfoz iki türlüdür: birinde insan durur, kalıbı değişir. Otekinde kalıbı durur, insan değişir. Bakarsın dün sarıklı sakallıdır, medreseler kalkar sarık sakal gider, yarın bıyık düşer, frak giyilir, camiden çıkmayan adam balolardan eksik olmaz; Halifeye, Hükümdara, Mebusana, Reisicümhura sadakat yeminleri edilir. Fakat kalıbın içinde insan yine o insandır. Pususunda bekliyen aç, haris, alçak, mürâî, hilekâr, sinsi ve ahmak insan! Her devre

göre fetva verilir, her kalıba göre dua edilir, eski dostlar bir pula satılır. Bir cemiyet bir lokma için alçakca düşmana teslim edilir, bu Allahın yarattığı en kötü çamurdan, benim yuğurduğum maskara ve rezil insan! Bazan da kalıb durur, insan değişir. İçerdeki pandomimadan haberiniz yoktur. Aynı fikir, aynı dava gidiyor zannedersiniz. Öteki çoktan sizi satmıştır. Birlikte yola çıkarsınız; ona güvenir, tehlikeli işlere girersiniz. Birdenbire bakarsınız ki bir taraf çöküvermiş. Bu yıkılış hepsinden fecidir! Ölümlerden ölüm beğenin, işte size iki metamorfoz! Burada iktisat âlimi ile sarraf arasındaki farka benzer bir fark meydana çıkıyor. Kalb akçeyi sağlamından ayırmak için iktisat âlimi olmak yetmez; adam sarrafı olmalı. Size insanın iç oluşundan, hakikî tekâmülünden bahsetmiyorum. Size yalnız çapraşık ve kötü çamurlardan yapılmış insanların metamorfozunu söylüyorum. Öyle somurtup durmayın! Haliniz benimle birlik değilsiniz gibi gösteriyor, yani demek istiyorsunuz ki: ben deterministim, kötü insanları bu hale koyan sebepleri biliyorum. Vesaire vesaire... Pekâlâ efendim, öyle olsun. Haydi bakalım, şu bizim sarraflık işinden vazgeçin de ülemalığınızla meseleyi halledin görelim! Yahut diyeceksiniz ki: bir kuvvetli adam çıkar; kırbaçla, yalanla, dolanla, telkinle insanları bildiği yola götürür. Önce ona kızanlar sonunda hep onunla birlik olurlar. Kötü diyenler onu alkışlarlar. Hani kötülük nerede kaldı? Bugünlük epeyce kafanızı şişirdim. Size işin başından bahsettim. Ötekine gelince, onu da ayrıca konuşuruz. Şimdilik şu kadarını söyleyeyim ki: şu sizin levhaları tersine çeviren (1) ve eşeği boyayıp pazarda satan Kayserili kahramanınızın ipliği

(1) F. Nietzsche.

pek çabuk pazara çıkacaktır. Yağma yok! kimseye levha yazdırmıyoruz. Levhalar kendiliğinden yazılıyor, ve birbirine çarparak kırılıyor, yerine yenileri, daha büyük daha geniş ve kuntları çıkıyor. Orkestra şeflerine aldanıp konseri unutmayın!

Şeytan kapıdan mı, pencereden mi, bilmem nereden, birdenbire sırlara karıştı

III

TELİF VE TERCÜMEYE DAİR

Bu gece, çok şükür kendimle baş başayım. İstedğim gibi, dilediğim mevzu üzerinde düşünebilirim. Artık kimseden akıl danışmaya ihtiyacım yok. Asırların fitnesini kafasında taşıyan şeytan, zihnimi alt üst etmeyecek; şuracıkta tesbit ettiğim bir kaç meseleyi sırasile ele alacağım. Diyorum ki, ilk önce, bizim telif ve tercüme işinden başlayayım. Sabık Maarif Nezareti zamanındanberi hepimizi en çok meşgul eden bir mesele. Bâbîâli yokuşu oradan çıkmadı mı? Tanzimatta kuvvet Divanı hümayundan Bâbîâliye geçtiği zaman, «Gülhane hattı» nın bir haşiyesi gibi bu yokuş da meydana çıkıverdi. Basiret, İbret, Tasviri Efkâr yeni fikirlerin bayraktarlığını yaparken Osmanlı saltanatında üçüncü bir kuvvet belirliyordu: sokak! Fransız ihtilâlinde Tiers etat'nın oynadığı büyük rolü acemi bir aktör gibi üzerine alan kuvvet.

Mütevazî mi? orası şüpheli! Şinasinin iddiası Littre'den aşağı değildi. Nâmık Kemalın tonu Danton ve Hugo ile bir perdeden çıkıyordu.

Çekildik izzetü ikbal ile bâbî hükûmetten

Yahya Kemalın dediği gibi, bu mısra insana Bâbîâlide takip ettiği işleri yolunda gitmiyen celâllî bir memurun, karşı kahveye çekilip hiciv yazmasını hatırlatıyor. Sokak henüz pek küçüktü. Ne Nâmık Kemal, arkasında Anadolu ve Rumeliyle koca bir vatanı alan bütün halkı temsil ediyor; ne de sokak Balzac'ın romanlarındaki kadar köklü, onlar kadar sağlam bir burjuvaziye

dayanıyordu. Bu, henüz bir taslaktı. Bununla beraber azlıkların Avrupa yardımıyla kımıldanmasından sonra onları takip eden ve günden güne, «Hayriye esnafı» namile eski gediklerin, loncaların yerini tutmaya başlayan bir kuvvet vardı. Ne vazih bir burjuvazi teşekkülü, ne köylü hareketi, ne sosyalizm cereyanı, hiç birşey kapitalizme doğru giden Türkiyenin içtimaî kımıldanışını açıktan açığa ifade edemiyordu. Fakat ortada yine bir şey vardı. Kırıkdökük matbaasına, çoğu azlıklardan üç beş dükkânına, iki yapraklı heveskâr mecmuaları gibi imzalı imzasız fıkralarına rağmen bu küçük sokak bir kımıldanışın başlangıcı idi! Biz hâlâ Nâmık Kemalleri, Ziya Paşaları fikirlerine ihanet etmek, devletten memuriyet kabul etmekle lekeliyelim. Hâlâ onları ahlâk zâafı ile, cehaletle, kuvvetsizlikle itham edelim. Onlar, koskoca bir feodal imparatorluğun içinde bin senelik dünyaya karşı yeni kıpırdayan hareketin tecrübesiz, zayıf öncüleridir. Karşısında bütün bir hilâfet âlemi, bir islâm dünyası, bir kapalıçarşı; tekkeleri, medreseleri, imaretleri, Cevdet Paşaları, Ahmet Vefik Paşaları, Hoca Zihni Efendileri ile bütün bir âlem varken, bir küçük sokağın kenarına ilişmiş, iğreti bir matbaası ve iki yaprak gazetesile, bütün güvendiği «dünyanın değişmesi» olan sokaktan yetişme iki Bâbîâli genci daha ne yapabiliirdi! Luther kiliseye meydan okurken sırtını Teuton şövalyelerine vermişti. İhtilâlciler, sarayı gırtlığına kadar borca sokan zengin burjuvalara dayanıyordu. Bizde kitap hayatın kenarına dokunarak duruyor; yoksa bütün hayatın üzerinden fışkırmıyordu. Bize Avrupa kapılarını açmak isteyen kitap, bir mucize ile ayağa kalkıp dev adımlarile gitmedi. Emekleye emekleye yürüdü. Her şey, onun yürümesine mâni olurken, yine ayakta kaldı. Kıymetli olan eser değil, cidâldir! Bâbîâli

yokuşu, bütün sakatlıkları, acizleri, çolaklıkları, mütemadiyen kendi karnını deşen acayip bir mahlûk gibi buhranlarile, bütün biçareliği, hiçliği ile mühim bir varlıktır: o bizim cidalimizdir; biz onun emeklemelerinden doğuyoruz.

Birdenbire şeytan çıktı ve kulağımın dibine gelerek şöyle fısıldadı:

— O bir foetus doğuruyor!

— Cehennem ol karşımdan, uğursuz mahlûk! yine mi geldin? Bir gün de şöyle rahat rahat düşünmek kısmet olmayacak mı? Sana soran var mı ki söze karışyorsun?

Hiddetimi teskin için yerlere kadar eğildi; geniş reveranslar yaptı; bir müddet sükûnet bulmamı bekledikten sonra yavaş yavaş yaklaşıp en hafif tonile yine başladı:

— Telif ve tercümeden bahsediyordunuz. Düşüncelerinizi ortasından kesmeyi aklımdan bile geçirmedi. Buyurun, devam edin. Size ufak bir yardımda bulunmak benim için ne saadet! Sorulmadıkça hiç bir şey söylemeyeceğim. Sizi dinlememde bir mahzur görür müsünüz? Zannetmem, pekâlâ, öyleyse.. Ne di-yordunuz? Evet.. Garblaşma yolunda Bâbîâlinin medhiyesini yapıyordunuz değil mi?

— Evet, tamamiyle.

— Hürriyet isteyen Nâmık Kemal Bâbîâlide miydi?

— Şüphesiz.

— O aynı zamanda Müslüman bankası kurmak ve İttihadı islâm yapmak istemiyormuydu?

— Olabilir. Hürriyeti Monarka karşı istiyordu, ittihadı devlet için teklif ediyordu.

— Ya Sıratı müstakim, ya Sebilürreşad, ya Turan Bağları, ya Kızılelmalar?

— Bunlar hep aynı cidalin safhalarıdır.

— Ya Diyarbekirli Ziya? Dicle mecmuasından Selâniğe geçtikten sonra..

— Bâbîâliye geldiği zaman bütün bu kuvvetleri topladı.

— Bu dağınık kuvvetleri değil mi? Renk renk, parça parça.. Kürd elifbasını yazmaktan vazgeçtiği için Ziya Beyi tebrik ettim. Bâbîâliye geldi, şimdi doğru yolu buldu, dediler. «Gökalp» olunca işler değişti. Bütün mesele bir şeyin esasını bulmada. Siz hiç esas kurdunuz mu? Benim san'atım çatı çıkmaktır. Başlanan binaları tamamlarım. «Gökalp» hep esasa merak ediyor: İslâmcıları, Türkcüleri, Turancıları, Osmanlıcıları, Avrupacıları topladı. «Türkcülüğün esasları» nı kurdu. Bu küçük küçük kuvvetler eskiden mühim bir şey değildi. Bilirim, hepsi aşağı kalitedendi. Onları birleştirence yüksek kalite meydana çıktı. Sıfırları cem edince ne olur? Muazzam bir sıfır değil mi? İşte öyle bir şey..

— Yani ne demek istiyorsun?

— Demek istiyorum ki, bu Ziya Gökalp bir dehâydı. Em-salsiz, asırların görmediği bir dehâ! Merkezi Umumiden tahsisat alıyordu. Kâğıdı vardı. Birbirine hiç bir hususta benzemiyen çoluk çocuk bir yığın muharriri vardı: Beş, elma, dokuz ceviz, on mandayı cem et. Ne eder? Çocuklar bu yüzden ekseri dayak yerler. Halbuki Ziya Gökalp dehâsı sayesinde iltifat gördü, milli Ebussuud oldu.

— Beğen miyor musun?

— Estağfirullah! Ne münasebet. Böyle muazzam işleri tenkide kim cesaret eder? Hüseyinzade Alinin 1905 de Bakû-

da yazdığı Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak fikirlerini ondan daha iyi kim benimseyebilirdi. Vak'aların arkasından koşarak tam zamanında kim yetişebilir, ve olan işleri olacak şeylerin en mükemmeli diye ondan iyi kim gösterebilirdi? Şuradan buradan toplanmış biçare muharrirlerin ağzını tıkayıp miraslarını ondan iyi kim toplayabilirdi? Sarıkamış ve Bulgurpalas zafferleri için ondan iyi kasideler kim yazabilirdi? Sözün gümüş ve sükûtun altın sayıldığı bir yerde ondan iyi kim susabilirdi?.

— Halt etme! Söyleyince de tam söylüyordu ya!

— Bunda zerre kadar şüphem yok. Evet, o peygamberler gibi telif ve tercüme tenezzül etmedi. Âyet gibi söyledi, ve fetvâ gibi yazdı. Cebail Merkezi umumiden yanlış haber getirdiği zaman âyetler ibresini değiştiriyordu: büyük Türkcülük, küçük Türkcülük, Teslisi içtimaî, Hükûmeti müsennâ...

— Bunlar da ne oluyor?

— İttihad ve Terakkinin siyasi fırladığı ne tarafa dönerse orada yeni bir levha çıkıyordu. Fakat Ziya Beyin sarsılmaz kayaya gibi duran bir tarafı vardı: millî cephesi. Dünya değişebilir; fakat o değişmezdi. Fetvânın başına Besmele yazılır ve arkadan millî sıfatı gelirdi: millî iktisat, millî banka, millî din, millî yobaz, millî zengin, millî muhtekir, millî dolap, millî yağma...

— Yine hezeyana başladın!

— Yanlışsa fetvâlarına bakın! Harikulâde bir kafa, Ebulhevl gibi duruşuna bakmayın. Müthiş ve kıvrak bir intibak kabiliyeti vardı. Mütarekede yazdığı manzumeyi unuttunuz mu?

Sevin çoban sevin! Elin sâf kaldı

Öğün çoban öğün! Dilin sâf kaldı.

— Kimbilir bununla ne demek istemiştir! Böyle evliya gibi adamlara ne diye dil uzatırsın. Seni buraya kim çağırdı, yine zihnimi karıştırmaya başladın!

— Hayır efendim, mevzuunuz telif ve tercüme değil miydi? Müşarünileyh böyle ufak tefek şeylere hiç tenezzül etmediği için hatırıma geldi de.. İsterseniz bahsi değiştirelim: Telif ve tercüme bahsinde yektâ kimselere geçelim. Meselâ.. Zatî âliniz!

— Haydi oradan! Dalkavukluğu bırak. Keyfim yerimde değil, bozuşuruz. Ciddî konuşacaksan.

— Ciddî.. Evet ciddî. Telife dair değil mi? Öyleleri var ki emsali nâdir bulunur. Fakat düşünüyorum da, bir türlü aklıma gelmiyor, tuhaf değil mi?

— Canım, şu Gazalî, Farabî hakkında eserlerimiz..

— Ha.. Onlar telif mi ya? Carra de Vaux'nun kitapları değil mi?

— Kamusu felsefe?

— Baldwin'in Vocabulaire philosophique'ine biraz çeşni katılmış.

— Ya Küçük Muhtaripler?

— Büyük Muhtaripler diyeceksiniz galiba? Kitap küçük amma içindekiler büyük. Suarez'in Trois hommes'ini okudunuz mu?

— Ricali İhtilâl?

— Onun da hikâyesini anlatırım

— «Terakki» fikri?

— Henri Delvelle.

— Orhon kitabeleri?

— Aslını Şemseddin Saminin kızından sorun.

— Ya Kant.

— Ruysen'den.

— İnsaf et canım! iç sahifesini okumadın mı?

— Ona bakarsan, telifleriniz epeyce azalacak galiba! «Ruhیات Dersleri» nin iç sahifesini açtım: bir köşede Cuvillier'-nin adı yazılıydı. Mülâzimin romanını okudum. Son sahifenin dibinde pertavsızla görülen Madam falanın adını buldum. Nezaketle adaptasyon denmiş. Böyle hiç itiraf edilmemiş, yarı itiraf edilmiş, baş sahifede iki puntoyla adapte denerek müellifi meçhul bırakılmış, bâzen çalakalem yazılıp meçhul bir müellifin telkinile karie kabul ettirilmiş nice eser var. Bunların hepsi telif değil mi?

— Bire habıs ruhlı şeytan! Âleme iftira etmek ve dil uzatmaktan başka san'atın yok. Şurada bir dakika rahat düşünmek nasip olmayacak mı? Herkesi kötölüyorsun. Muhalled eserlerimizi ne çabuk unuttun! Hüseyin Cahit amcasının göklere çıkardığı ve frenkçeye çevrilen bir «Tereddüd» ün romanını, «Tarih din islâm» ı, «İlk mutasavvıflar» ı, «Mukadderatı tarihiye» yi bilmiyor musun? Daha sayayım mı?

— Kâfi! kâfi!... Bilmez olur muyum. Kendi «zadei fikrim» olan bu eserlerle iki cihanda iftihar edip duruyorum. «Bir Tereddüd» ü bilâ tereddüd frenkçeye çevirdiler: Mariez - vous mon enfant parçasını Fransızlar ne çabuk tanıdı. Henri Ardel Le Coeur d'un sceptique'ini oradan almış diye iddia ettiler. André Térives'in iftiralarına elbette kulak asacak değiliz. Hangi frenkçe eserin bu «Tarih dini islâm» dan çevrildiğini bulamadım. Fakat içerisinde «اباضيل» faslının «İbadiler» diye geçmesi bu işte şüphe bırakmıyor. «İlk mutasavvıflar» muazam bir kitap! Kalın kâğıtla dört yüz sahife. Dörtte üçü haşiyeye, geri kalanının yarısı nota. Haşiyeler kitap ismi ve Nefehat,

Bosnavî şerhi gibi kitaplardan nakille dolu; bu tebahhur başka şeydir azizim.

— Mütebahhirleri beğeniyorsun demek!

— Hem de ne kadar! Dünya öküzün boynuzunda durduğu gibi ilim de onların üzerinde duruyor. Haşiye mühim iştir azizim. Bir mesele hakkında yazılmış bütün kitapları saymak ve arada bir onları paylamak!.. Kürsüden müsteşriklere «Eşek herif» gibi - haşa - bazı ince tâbirlerle ilmî harfendazlıkta bulunmak. Fransızca, ingilizce, almanca, rusca, fince, danois'ca bildiği, bilmediği, ilerde bileceği, bilmiş olsaydı iyi olacağı kitaplardan bahsetmek. Hattâ bilmediği dilden koskoca bir eser tercüme etmek, ve haşiyesinde bu eseri bilmediği dillerdeki kitaplara dayanarak yere sermek! Bazı eserlerin dilinize nakli - bu hususta - işe yarıyor: Hüseyin Cahidin Deguignes tercümesi, bu kâfirin «Türk tarihi» ne ait hangi yeni eserimizden kopye ettiğini meydana çıkarmadı mı?

— Kötü ruhlu, kötü dilli şeytan! Sana kalsa tutulacak eserimiz yoktur değil mi? «Mavi ve siyah» muharririni ne yapıyor-sun? «Şekaveti edebiye», «Ben Deli miyim?» muharriri ne güne duruyor? «Roman», «Yaban» muharrirleri, «Milliyet nazariyeleri» muharriri, «Açık deniz» muharriri, «Piyale» muharriri, 835 satır, «Bedreddin destanı», «Kafatası», «Maarif projesi» (1), gözüne gözüküyor mu? Daha sayayım mı?...

— Bunları kim inkâr eder! Âcizlerinin maksadı bildiklerimizi tekrar etmek değil, fakat bazı noktaları aydınlatmaktır. «Mukadderatı tarihiye» muharririnin bazı hikâyelerini Vells'den kopye ettiğini bilir misiniz? Haşimin şüirleri hakkında da bu

(1) 1926 da Maarif Vekâleti mecmuasında imzasız olarak neşredilen Sadreddin Celâl'in raporudur.

söylendi. Plagiat yani «edebî sirkat» in «kitap hırsızlığı» gibi mübah olup olmadığını münakaşa edenler var. İntihal de intihar gibidir: ortada bir cürüm var, fakat tecavüze uğrayan, mahvolan mücrimin kendisidir. Bence intihal, bir edebî nevidir. Şiir gibi, tiyatro ve nesir gibi onun da kendine mahsus incelikleri ve mahareti olmalı. İntihali medhedenler, hiç olmazsa mazur görenler Plaute'un Aristophane'den, Molière'in Plaute'den, Sheakespeare'in Lope de Vega'dan, Ramon Marti'nin Gazali'den, Pascal'in Ramon Marti'den aşırıldığını delil olarak gösterirler. Fakat mesele biraz âlimane ve mürekkeptir. Üzerinde durulmaya değer. Klâsiklerde bir eseri taklid etmek sirkat değil, vazifeydi. Yeni san'atkar üstadların çığırından yetişir. Onu kopye eder ve sonra eğer gücü yeterse, yavaş yavaş onu aşmaya çalışırdı. Bu misallerden hiç birisi zamanımızın ince san'atı ile kıyas edilemez. Molière «Zor nikâhı» ndaki meşhur muhavereyi Rabelais'den çıkarmıştı. Fakat öyle güzel bir yere yerleştirmiş ki onu mazur görmemek ka-bil değil. Haşimin makalelerini Rémy de gourmont'dan, şiirlerini Regneir'den mülhem olduğu söylenir. Hâmidin Makberde Hugo'dan hayli şeyler aldığını kendi dostu ilân etmişti. Eğer hakikaten yeni bir eser meydana getirmişlerse, varsın yapsınlar. Ortada cinayet yok a!

— Üstadi taklidden ibaret olmıyan Plagiat hakkında ne düşünüyorsun?

— Yassıya kadar yanan mum hakkında ne düşüneyim! Bu, başkasının sarayında saltanat sürmektir. Sultanahmedde dilenip Ayasofyada sadaka vermektir. Babaları debdebeyle yaşamış bütün müflislerin âkıbeti budur. Sahte burjuvazi gücünden büyük görünmek için gırtlığına kadar borca girer; başka-

sının fermanlariyle öğünür, ve başkasının nişanlarını takınarak, başkasının koltuklarında, yarın iflâs edeceğini bildiği kısa bir saltanat zevki sürmek için kurulur. Hakikî emek meydana çık-sın diye sahtelerin maskesini düşürmelidir. Dayandığınız toprağı bilmeli, sağlamı kalbdan ayırmalıdır ki dayanıklı ve emin iş göresiniz! Bana kalsa, en büyük eğlencem onları kandırmaktır. Neme gerek! Varsın sahte mal kullansınlar.

— Seni müfsid seni Bundan kendine ne kârlar çıkardığını bilmiyor muyum zannedersin! Muharriri kolay şöhret için kandırır, bu eserleri yazdırırsın. Sonra gidip kariin kulağına fısıldarsın. Hem muharririn kanına girersin hem kariin! Yeni doğan bir sınıfın içine fesad sokarsın. Zayıf buldun mu, çekinmeden yere vurursun. Kuvvetlinin önünde köpeklenirsin! Rousseau'nun Nietzsche'nin, Dostoïewsky'nin, J. Carlyle'in, Sellière'in, Dukheim'in Hugo'nun, Kipling'in müdafiliğini yaptığı vahşî ve çıplak burjuvaziye dışın geçiyor mu? Marx'ın, Engels'in, Plékhanov'ın Barbusse'un, Jules Romain'in Upton Sincler'in, Maïakowsky'nin, Malraux'nun bayrağını taşıdığı haşin ve dişli sosyalizme ne yapıyorsun? Ah.. Bilirim ben seni, sen ne malsın! Kuvvetlinin dostu, zayıfın düşmanısın. Mahşer gününde İsrafil sûru çalındığı, ve Bâbil kulesinin bütün kavimleri, Nemrudun zincirli esirleri, Ehramlara taş taşıyanlar, Allahın kuzularını soyan çobanlar, Amerikanın altınlarla gözü kamaşan papaslar, Rousseau'nun faizcileri, inkılâbdan doyanlar, Ba-beuf'in katilleri, Gangsterler, fraklı ve pırlantalı eşkıyalar bir meydanda toplandığı zaman bütün hesaplar görülürken, senin hesabın da görülecektir!

— O bütün tezadların çözüldüğü gün, duman olup havaya savrulacağım.

— Demek o gün bütün âlem şeytandan kurtulacak?

— Bir müddet için! diye ellerini uğuşturmuş, başını bükmüş, yine her zamanki gibi sahte tevazuu ile yerlere kadar eğilmiş, cevap verdi: «Sonra tekrar başka bir taraftan yeni tezadlar yaratarak meydana çıkacağım. Her nihayet yeni bir başlangıç olacak!

Neş'em birden kırılmıştı. O kahkahalarla gülüyor ve elile uzakları, çok uzakları gösterir gibi işaret ederek duruyordu. Bu haline içerlememek kabil değildi. O yalnız bizimle, kendi dünyamızla, bugünün insanlarla değil, bütün insanlıkla eğleniyor gibiydi. «Yüz vermeye gelmez!» diye düşündüm, ve somurtmağa başladım.

— Affedersiniz amma, siz bir kadehde fırtına yapıyorsunuz. Üç kişi yazmış, beş kişi dinlemiş, okkalarla kâğıtçıya satılmış, ayaklar altında sürünmüş, her sene yüzlercesi çıkıp unutulmuş olan bu hokkabaz oyununu seyreden kim? Dünya zannettiğinizden daha ihtiyardır.

— Yanlıyorsun. Biz zaten sınırları aşmıyan şöhretlere kıymet vermiyoruz.

— Sınırları aşmak!... Bu da ne demek? diye şeytan çenesini avucuna alarak düşündü. Buna siz «Beynelmilel» olmak diyorsunuz, evet, işidiyorum. Aranızda pek moda bir kelime. Beynelmilel sporcu, beynelmilel gazeteci, beynelmilel şair, beynelmilel romancı, beynelmilel âlim. Ölçünüz çok keskin. Bir adam kendini başka milletlere kabul ettirdi mi? önünde eğiliyorsunuz. Falan kongreden elinde bir kâğıtla gelirse çehreniz değişiyor; yerden selâmlar, iltifatlar. Fakat aranızda kaldı mı onun değeri yok, değil mi? Bu ne biçarelik, ne düşkünlük! Kendinize itimadınız yok. Sizden çıkanın mutlaka sakat olacağını-

dan şüpheleniyorsunuz. Hele gitsin de kendini büyük meclislere tasdik ettirsin. Sorbonne'da ücretle en ufak bir iş görsün, yeter ki oradan olsun: sonra döndü mü istediğini söyleyebilir.

Aziz dostum, beynelmilel olmanın hangi çeşidini istersiniz: bu iş için mahsus seçtiğim, çekirdekten yetişme bezirgânlarım var. Bir adamı tanıtmak mı istiyorsunuz, onları harekete getireyim. Değersiz bir muharriri büyük bir şöhret haline getirmek mi istiyorsunuz, bütün dillere tercüme ettireyim. Hakkında makaleler yazdırayım; duvar ilânları yaptırayım; İngiliz dostlarımla anlaştığım ve Hindistanı tutmak istediğim zaman Tagore'u Goethe haline getiririm. Gandhi'yi İsa yaparım. Ve büyük istidatları okkanın altına atarım. Bütün ağızları kapatırım, üzerinden unutmanın korkunç örtüsünü geçiririm. Göklere çıkardım bir adamı artık bırakmak mı lâzımdır? Bana haber verin! Herkes elini ondan çekecektir. Komisyoncularım, yahudilerim, Mason localarım, büyük ilân şirketlerim, fabrikatörlerim, faizcilerim, gazetecilerim, devlet adamlarım, şarlatan ve gü-rültücü reklâmcularım bu iş için emrinize hazırdır. Sihirbaz değ-neği ile dokunulmuş gibi her şeyi değiştiririm. Ol! derim, olur. (Künfeyekûn) çünkü şöhret, benim zengin atlı arabalı soyu-mun elinde bayraktır.

— Ben o şöhreti kasdetmiyorum. Senin çingırağınla duyul-mayan ve senin dolaplarınla unutulmayan şöhretler yok mu? Eflâtunu sen mi reklâm ettin? Muhammedin bayrağını sen mi taşıdın? Marx'ın eserlerini sen mi dağıttın? Ve bunların çoğuy-la boş yere pençeleşmedin mi? Onları unutturmak için bütün hilelerini kullanmadın mı?

Şeytan ellerini uğuşturarak kulağıma eğildi;

— Onlarda bile biraz.. dedi, bununla beraber nerede o

kabadayılar? (Biran durdu; düşündü ve ilâve etti) Eh!... Sizdekiler de pek yabana atılmaz a!.. Les prosateurs turcs sayesinde ne gizli hazineler keşfedildi! Gabriel'in sizden ettiği istifadeler sayesinde ne allâmeler sahneye çıktı! Doktora tezleri sayesinde nice talebeler allâme kesildi! Alafranga Reşad Nuri sayesinde nice meçhuller malûm oldu. Amma diyeceksiniz ki bunları yeryüzünde kaç kişi biliyor, dinliyor? Nenize gerek! Kimse kendi şehrinde peygamber olamaz. Ellerine liyakat beratını aldıktan sonra kendi çöplüklerinde pekâlâ ötebiliyorlar a! Şimdilik bu kadarı kâfi.

— Aksi şeytan! Telif meselesinde seninle anlaşılmıyacağız, bırakalım da şu tercüme meselesine geçelim. Mademki telifleri beğenmedin, şöretleri kıskandın, allâmeleri hiçe saydın; öyleyse, gel de bari şu tercüme yapanların değerini tasdik et.

— Affinizi niyaz ederim, son derecede müteessirim.

— Neden icap etti.

— Bu meselede de sizi kızdıracağımı hissettiğimden.. İsterseniz şimdiden susayım.

— Hayır, söyle! dedim. Mademki bir kere başlamıştık, her ne olursa olsun onu dinlemeye karar vermiştim. Zaten bu meselede kim şeytanla beraber değildir? Orta mektep çocuklarına kadar bir sürü muharrir türedi: en az yorulup, en çok gü-rültü çıkaran saha.

— Niye kızılıyorsunuz? Kuyruk acısı mı var?

— Yok canım! dedim, o itibarla söylemiyorum. İnsan olur da kusuru olmaz mı? Yalnız - dikkat ederseniz - yazarlarla saldıranlar iki ayrı tip oldu. Yazarlar - az çok kusurla - dağ gibi cildleri deviriyorlar. Fakat saldıranlar yorulmuyor, ve en küçük gayretle çomak oynamaya kalkıyorlar.

— Bu cildleri devirirken galiba çam da devirenler oluyor.

— Bununla beraber dedim, ne de olsa bu tenkidler mütercimi uyandıracak ve ilerisi için daha mükemmel işlerin çıkmasına yardım edecektir.

— Bu kadar iyi niyete şükür etmemek kabil mi?

— Bana kalırsa dedim, tercümenin adabı olduğu kadar tenkidin de adabı olmak gerek. Goethe, Fransızcasından evvel «Rameau'nun yeğeni» ni tercüme etmişti. Asliyle karşılaştıınca bazı yanlışlar ve bir çok eksiklere rastlanıyor. Aristo Fransızca Cousin, B. St. Hilair ve daha sonra bir çokları tarafından tercüme edildi. Hiç birinin ötekine küfür ettiği görülmemiştir. Yeni tercümelemler çok defa eskilerin kusurunu tamamlamak, yanlışlarını düzeltmek için yapılır. Abbasiler zamanında bir Tercüme humması oldu: aynı eser tekrar tekrar tercüme ve şerh edildi. Fakat kimse kimseye hakaret etmedi.

— Efendim, bunu zamanın zarafetine bağışlayın diye şeytan yine dil uzatmaya başladı. Vaktile sizin Hüseyin Cahit tercümeleri hakkındaki yazılarınızı okudukdu (1). Mehmet Ali Aynî'nin yazılarını da hatırlıyorum. Bilmem bunları unuttunuz mu? Yine bu zatın M. İzzet tarafından yapılan İçtimaiyat tercümesine ait tenkidini, bu münasebetle iki eski müderris arasındaki münakaşayı hatırlıyorum. Hakkı Bahanın M. Şekip hakkındaki makalesini hatırlıyorum: Ribot tercümelerine hücum ediyordu. Köprülü Fuad'ın Gustave Le Bon'dan tercümesini Selim Sâbit tenkid etmişti. Mehmed Emin ve Baha Tevfiğin Boirac tercümelerine evvelce hücum edilmmişti. Nurullah Ataç, bir gazetede roman tefrikası halinde Mehmed Eminin

(1) 1925-26 M. V. mecmuasında.

Bergson tercümesine hücumlarını neşretti. Peyami Safa ve Ağâh Sırrı Nurullah Ataç'ın Madam Vovary tercümesini tenkit ettiler. Mehmed Ali Aynî Nasuhi Baydar'ın «Görünmeyen adam» tercümesini tenkit etti; bunun etrafında bir çokları konuştu. Ziya Paşanın yarım bıraktığı Emile tercümesini son zamanlarda İhsan Sungu tenkit etti. Bunca tercüme ve tenkidi ve daha şimdi hatırımda olmiyan bir çoklarını (Meselâ Kerim Sadi adıyla yazan Nevzad Mahmudun size ve Sadi Irmağa hücumunu) zikretmemin sebebi bu meselenin oynadığı rol üzerine dikkatinizi çekmek içindir: tercümenin bol olduğu devirde tenkidin de bol olması - şüphe yok ki - en faydalı iştir. Bu tenkitlerden bir kısmı ciddî bir alâkadan doğuyor, mütercimleri mühim bazı noktalar üzerinde uyandırıyor. Bir kısmı hafif dargınlığın, biraz küskünlüğün, yahut belki daha derin bir husumetin neticesinde yapılıyor. Bir kısmı bedava şöhet merakıyla, büyük gayretlere çarparak akranlar içinde «Bravo be!... Bak kime de çatıyor!» tahsinini kazanmak için yapılıyor. Bir kısmı çocuklukla, bir kısmı şaşkınlıkla, bir kısmı intikam ve kin sevkile yapılıyor. Bunca gayeyle yapılan sokak gürültüleri ve Bâbîâli şamatalarını tek bir kadroya sığdırmak kabil mi? Hesapta kaidedir: aynı cinsten olmiyan şeyler cem edilemez.

— Azizim şeytan efendi! Sen bunamaya başladın. Neden bahsediyorduk, nereye geldik! Bu bir yığın lüzumsuz havadisi nakletmenin ne mânası var?

— Hi...ç!. Aklma gelmişken söyleyeyim dedim, belki işinize yarar diye.. Bu tercüme vadisinde siz ne buyuruyorsunuz, kimleri beğeniyorsunuz?

— Şekip Tuncun tercümelelerini pek severim. Hüseyin Cahit yamandır. Hele Nuullah Ataca bayılırım.

— Yanılıyorsunuz! Şekip Tuncun değil asıl Baltacıoğlunun tercümeleri mühimdir. Ondan sonra Mükrimin Halilin tercümeleri gelir.

— Doğrusu ben bu zatların tercümeyle uğraştıklarını duymadım.

— Bir şeyi duymamak onun olmadığını isbat etmez. Nitekim bir şeyi duymak da onun olduğunu isbat etmez. Mükrimin Halil Fransızca tercümeleri okur, ermeniceden tercümeler yaptırır, Osmanlıcadan tercüme öğretir. Daha ne istiyorsunuz?

— Ötekileri beğenmeyişine hayret ettim.

— Hâşâ! Öyle bir şey söylemedim. Yalnız ehemmiyet sırasına koydum. Şekip Tuncun türkcesi tatlıdır; fakat «Yaratıcı Tekâmül» ün başlarında bir cümleye şöyle diyor: «O tarih bize anlamak melekesinde hareket etmek melekesinin bir devamını, gittikçe daha sarîh, daha mudil bir intibakım, canlı varlıkların kendilerine has yaşamak şartlarının şuurunu gösteriyor. Halbuki o şöyle olacak: «O tarih bize anlamak melekesinde işlemek melekesinin bir lâhikasını, canlı varlıklardaki şuurun kendilerine ait mevcudiyet şartlarına gittikçe daha sarîh, gittikçe daha mudil intibakını gösteriyor.

Daha ileride şöyle diyor: «İçinden çıktığı, yahut sadece bir parçasını teşkil ettiği: — Halbuki şöyle olacak; yalnızca bir tecellisi veya bir manzarasından ibaret olan...»

Bir kaç satır ileride gaiyet diyor «şuurlu gaiyet» olacak. «Fakat yapılacak bir fiil ile bundan gelecek mukabil bir tesîre doğru uzanmış olan ve her an harekete getirecek bir intiba almak için eşyayı yoklıyan bir zekâ herhalde mutlak bir şeye «dokunuyordu.» diyor. (S: 4). Halbuki şöyle olacak: «Fa-

kat her an müteharrik intibasını almak için mevzuunu yoklayarak, vaki olacak aksiyona ve ondan çıkacak reaksiyona doğru teveccüh eden bir zekâ, mutlak bir şeye temas eden bir zekâdır.» «Ve ona göre kadroları teşekkül etmemiş canlı varlıklara» (S: 4). Halbuki şöyle olacak: «Ve binaenaleyh kendileri için kadrolarımız teşekkül etmiş olmayan mevzulara...»

«İşte mevcudiyetimin uğradığı değişiklikler, ve vakit vakit boyandığı renkler bunlardır. (S: 9). Halbuki şöyle olacak: «İşte mevcudiyetimin bölündüğü ve zaman zaman ona renk veren değişiklikler bunlardır.»

— Bütün söyleyeceğin bu kadar mı?

— Baştan bir kaç sahife okudum. İleride kimbilir neler var.

— Haltetme total şeytan! Bunlara yanlış denmez. Sen böyle demişsin, o öyle demiş. Ufak tefek şeyler. Ömründe dünyayı gezmemiş, başka milletlerin kütüphanesini karıştırmamış gibi konuşuyorsun da hayret ediyorum. Biz bir Aristo semineri yaptık; almanca, ingilizce, fransızca ve türkceneden bir çok tercümeleri Von Aster yunanca asliyle karşılaştırdı. Her birinde ne büyük farklar meydana çıktı. Kelime atlaması, cümle kırması, mefhum ilâvesi, bazan düpedüz yanlışlar gözükiyordu. Bu milletler asırlardanberi bu işe devam ederler; bir gün de «mahvolduk!» diye bağırdıklarını duymadık. İtalyanlar: «Traduttore, traditore» derler: Her tercüme bir ameliyattır. Öldürme bile bir parça zedeler. Buna katlanmak lâzım. Abdullah Cevdete Sheakespeare'i katletti diye bağırdılar. Şimdi de aynı iftirayı Şehir tiyatrosuna atıyorlar. İş bu kadar kolay olsaydı, bu garp milletleri bir eseri beş on defa tercüme zahmetine katlanmazlardı.

— Öyle görünüyor ki siz hep mütercimlerin tarafından çıkıksınız. Bu işte alâkanız var anlıyorum. Pekâlâ ya türkce bahsine ne buyurulur? «Kırmızı ve siyah» tercümesinde Bay Nurullah Ataç türkçede örnek olacak işler yapıyor.

Tercüme demek yeni elbise dikmek demektir. Hem çevirecek, hem de ekini belli etmiyeceksin! «Bu halim selim hanımcağızın» diyeceksin; meydan isimlerini, sokak isimlerini çevireceksin.

— Yine mi cümle dersine başladık?

— Hayır bir misal diye söyledim. Maksadım türkceye ait parlak nümuneler vermek. İlk sahifede; «Hakikat, şu buruk buruk hakikat».

— Muşmuladan mı bahsediliyor?

— Acı, haşın, sert demek istiyor. — Üstü başı kurşunîdir.»: Bu üst baş tâbirini biz yalnız muayyen yerlerde kullanırsınız: üstü başı perişan; üstüne başına bakmıyor gibi. Elbise yerine geçer mi?

Türkcede fâil cansız ise cemide «ler» gelmez. Halbuki «Yirmi çekiç inerler» dediği halde. Güzel ve teni parlak kızlar... koyar» diyor.

— Ya «Küçük para çıkarları havasını» necedir?

Şu cümleyi ibret gözüyle dinleyin: «Ehemmiyeti Bayım, ne beğenmiyorsunuz. Ahmakların saygısını, çocukların ağız açık hayranlığını, Arif kimsenin de hafifsemesini hiç sanırsınız.» Aslını karıştırmaya lüzum yok!

Bazan şöhrete ün, muhtereme saygı değer, tarafa yön dediği halde; bazan da Belediye meclisinin muhalefetine bakmıyarak., «Mütedahil tekaüt maaşlarını», diyecek kadar eski ifadeye sadıktır. Dil, bazan öz türkce, bazan lâubali, bazan res-

mîdir. Fransızca sokak ve nişan isimleri bazan tercüme ediliyor; bazan aynen saklanıyor. Aynı cümlede hapis evi derken yanıbaşında hastahane denebiliyor. Zaman zaman Bay ve Bayan, Mösyö ve Madam yer bulabiliyor. Hekime tabib diyecek kadar gevşek bir ifade içinde «İlçebayı» nın yeri var mıdır? İki- de bir medreseden bahsediliyor. İnsan kendini bir müslüman şeyrinde zannedecek. Çok şükür ki ben bir lâhzada kıt'aları kattığım için bunu o kadar yadırgamıyorum.

— İllâllah senden! Adam beğendiremedik gitti. Evlenecek olsan şimdiye kadar bekâr kalırdın. Bir İspanyol komedisine göre adam yaratılınca uzun bir dua okumuş. Allah da: «Bu kadar geveze bir kulu yarattığım için pişmanım!» demiş. Bu kul sen olacaksın. Bari şiir okumasını bilir misin! Bazılarını susturmak için yegâne çare budur.

Gevezeyi cehenneme atmışlar; «Oyunlar yaş!» diye bağır- mış.

Bilmediğini bilmeyenlere Şeyh Sa'dî'nin şu beytini oku:

An kes ki ne daned ve ne daned ki ne daned

Der cehli mürekkeb ebedüddehr bimaned.

Muhterem Şekip Tunca, saygı değer Nurullah'a, gayretli Hüseyin Cahide ağız açtırmam. Telif ve tercüme hakkında karma karışık şeyler söyledin, bir yığın sözle zihnimi bulandır- dın. Goethe'nin dediği gibi: «her nazariye bulanıktır, yalnız hayatın altın ağacı renklidir.»

IV

SİHHATE VE AŞKA DAİR

İnsan sıhhatte olunca, bütün yelkenleri rüzgârla kabaran bir gemi gibi bütün ihtiraslarile yaşar; fakat hastalanınca tek ihtiras kalır: iyileşmek arzusu. O zaman ne aşkın, ne hırscahın, ne san'atın, ne ilmin mânası vardır. Onu rüya âleminde, ayağı yerden kesilmiş gibi yaşıtan bu kanatlar kırılınca birden acı hakikatin toprağına düşer. Fakat bu sukut, en kötü mânasile realisttir. Orada insan kendi derdlerile baş başadır; onların tuzağına girer; dünyası küçülür, küçülür. En dar manasile egoizm, insanın kahraman tarafını katleder. Spor meraklısı Veliefendi yarışları kumarına düşer, kitap meraklısı reçeteleri okur, ilaç ilânlarından dosya yapar. İşi gücü yalnız hastalıktır. Öksürük, ter, diz kesikliği, baş ağrısı, bir diziyem ateş, yüz kilogram onun gözünde bir kıt'anın fethinden, bir kavmin ıztıraptan, büyük bir keşiften daha mühimdir. Hastalıklarına rağmen kendine düşmiyen ve dünyayı unutmayan insan ne azdır!

Bu sabah yataktan her tarafım kırıklık içinde kalktım. Göğsüm katlanılamıyacak kadar şiddetli ağrıyordu. Günlerdir süren bir öksürüğün başıma iş açacağından korktum. Bu tehlikeli bir ağrı olabilirdi. Artık yazılarımı düşünecek halde değildim. Beni erkenden hastahaneye kaldırdılar. Burası Çamlıcanın yüksek bir sırtında Marmaraya bakan güzel bir binaydı. Genç, yaşlı, çocuk bir hasta bölümü ve onlara kumanda eden doktorlar, hemşireler. Orada yalnız derdden ve dermandan bahsediliyordu. Parmağımdan, kolumdan kan aldılar. Türk-

rüğümü muayene ettiler. Göğsüme X şuaı ile baktılar. Güneşe karşı yatılan bir balkonda sabahtan akşama kadar dinlenmeye mecbur ettiler. Teneffüs zamanları üç beş kişi bir araya gelince hastalıktan, yalnız hastalıktan konuşuluyordu. Bir kaç gün sonra ben de bu muhitin âdetlerine alıştım. Bütün kıymetlerin ölçüsü artık kilo olmuştu. Tiryakisi olduğum kâğıt kalem-den uzak düştüm diye üzülüyordum. Rahatım tamamen yerindeydi. Önümüze uzanan geniş bir vadinin sonunda Haydarpaşa ve Kadıköyün silueti büyük Amerikan şehirlerini andırıyordu. Marmaranın üzerinde Hayırsız adalar; mavi, beyaz, kırmızı ve turuncu renklerle yağlıboya tabloya benzeyen gök ve deniz. Bu şehirden uzak ve münzevî köşe insana yunan üsturelerine yakın, Shelly'in şiirlerindeki hayal dünyasını yaşıtıyordu. Elimde olsaydı bu güzel dünyada senelerce kalmayı, bir afyonkeşin rüyası gibi onunla kendimi avutarak yaşadığımız buhranlı âlemin azaplarına dönmemeyi çok isterdim. Fakat ne hafızamda devam eden cemiyet, ne içinde yaşadığım hastalık muhiti buna imkân bırakıyordu. Termometreler, nabız saymaları, doktor muayenesi, bizim gibi içine katlanmış evhamlı ve hodkâm insanların telkin havası; bu radyolar, havadisler, gazeteler, uzaklardan büyüyerek, şeklini değiştirerek gelen haberlerin kâbusu beni bir an için daldığım rüyalardan uyandırıyor.

İnsan ancak kendine düştüğü zaman, saadetin kendini terketmeden başka yerde olmadığını anlıyor; bir insan için, bir heyet için, bir ideal için, en yüksek hattâ en mütevazî maksatlar için kendini terketmede! Yalnız kendi derdine düşen, ve nabız saymaktan başka endişesi olmayan insanın mes'ut olmasına imkân var mı? Voltaire'in dediğine göre heyetçiler yıldızları rasad ediyorlardı. Bir köylü: «Boşuna uğraşıyorlar, on-

lar hiç bir zaman bize daha yakın olmayacaklar...» dedi. saadet hakkında muhakeme yürütenlerin hali de asıl saadetin yanında bundan farksızdır. Saadeti arayan insanlar, evlerini bulamıyan, fakat bir evleri olduğunu bilen sarhoşlar gibidir. Ulysse'in önünden daima kaçan İthaque adasına benzer. Böyle düşünerek, bu boş muhakemeleri zihninden koğmaya çalıştım. Yavaş yavaş kendime geldikçe kâğıt kaleme el uzatmaya başladım. Yine mevzularımı hatırlayınca ilham perisini çağırdım, fakat her zamanki gibi onun yerine aksi şeytan karşıma çıktı.

— Çoktandır ziyaretinize gelemiyordum. Okuma yazmanın menedildiğini duyduğum zaman şükür bu derdden kurtuldu diye sevinmiştim. Nenize gerek! başka işler yok mu Allah aşkına? Bir kavim vardı; mürekkeplerini kuruttuğum için, kalemlerini gözyaşına batırarak yazdılar. Yüz deve yükü şikâyetname ile Allahın huzuruna bana iftiraya çıktılar. Ağızlarını kapasın diye dünyanın bütün eğlencesini vadettim, ziyafetler çekerek patlayıncaya kadar yedirdim. Bu kavmin farelerinde bile mütalea zevki vardı. Kütüphaneler didik didik olmuştu. Ciddiyatdan kurtarmak için kurd masalları anlattım. Yine bir türlü maden suyu şişelerinin üzerindeki ilânları okumadan, salçayla peçetelere yazmadan menedemedim. Ellerini bağlattım, çeneleri işledi. Hiddetimden arzın en soğuk memleketlerine sürdüğüm zaman, yine durmak bilmediler. O kadar soğuk vardı ki ağızlarından çıkan kelimeler donuyordu.

Fakat bir kavim vardı, ciddiye şakayla mezcederek Allahı da beni de memnun etmesini bilirdi. Kalemleri istihza kadar keskin ve zekâ kadar parlaktı. Kitapları meyhane gibiydi: içinde gönle ferah veren tatlı şaraplar, baş döndüren keskinler, ve deli divane eden müskirler vardı. Kitaplarında boş yerler bi-

rakıp mânasız şeyler yazacak yerde, Homeros gibi güzel sözleri ikide bir tekrarı tercih ediyorlardı. Bunlar da deve yüklerile dünyayı doldurdular; fakat kahkahalarla güldürdüler, hıçkırıklarla ağlattılar. Zevki, neş'eyi, ıztırabı ve aşkı öğrettiler. Zengin bir cemaat hasedinden bu kavme hücum etti. «Gürültülerinden durulmuyor, dünyada bize huzur kalmadı!» diye Allah'a şikâyet etti. Kendilerini şöyle müdafaa ettiler: «Onların kitabında altın gürültüsü, bizim kitabımızda buse gürültüsü işidilir.» Bu kibirli ve boş kavmin kütüphaneleri başkalarına ait eserlerle doludur. Bir şey yaratamamakla ve onlara hayran olmakla iftihar ederler. Eflâtun ve Kant'ın heykelini salonlarında bulundurmak ve etajerleri yanında Descartes'in büstünü cehle karşı nöbetçi gibi tutmak onlar için kemal alâmetidir. Bu ülkeyi terkettim: orada hamakat kürsilerde vâzeder, ve meclislerinde köleler parmak kaldırır. Ben o şehirde ne yaptım? Kötü bir eser okunduğu zaman yalan söylemesini bilmiyorum. Ne onu takdir ediyorum, ne kopyesini çıkarıyorum. Ben bu şeytanlığımla onların yanında yalanı, müdahaneyi, yerlere eğilmeyi unuttum. Zaman onların ülkesinde bunak bir cadı karısıdır. Bütün eski yaptıklarını bozuyor; ve mütemadiyen saçma şeyler söyleniyor. Zannederim yeryüzünde bir zaman Hicab oturmuştu. Fakat bu kavmin şerrinden o şimdi başka seyyarelerde seyahate çıkmıştır. Bu insanlarla ülfet etme de ne yaparsan yap! Varsın sana rağbet etmesinler. Yaşamak için az şey kâfidir. Bu da olmayınca köpeklere atılan ekmekleri yiyerek köprü başlarında dilenemez misin? Bu asır, fuhuş ve sefahetle bunamış bir ihtiyar sultandır. Gazabımdan o diyarı terkettim. O memleket halkına ekmek ve kundura yerine yüz dağıtmalı; çünkü hepsi yüzsüzdür. Sizlerse biçare ve perişan

bir hale gelmişsiniz. Şikâyet gücünüz yetmiyor. Hastalıktan, meskenetten derdinize düşmüşsünüz. Zuâfanın zalimlere karşı kullanacak tek dişi bile kalmamış. Bilmeniz ki bu altın bunakları sefahatten tahtlarına göçmüşlerdir; tefahür ve içkinin sarhoşluğu başlarında derman bırakmamıştır; ateş saçan kaleminiz yüreklerine Neptune'un oku gibi saplanacaktır. Delilik Plutus'un oğludur, Plutus ise zenginlik ilâhıdır. Âdi bir kalem harbinde korkudan ölen bu insanlar, kılıcı ellerine aldıkları zaman ne yapacaklardır? Hasta veya sağ demeyin, kalkın; o güzel ve ahmak ilham perisini koğun! Ne de olsa eski dostunuz, ben total şeytanla baş başa düşünüp taşınarak bu rezalete nihayet vermek için yeniden kalemi elimize alalım.

Şeytan dehşetli taşkındı. Her zamanki haline benzemiyordu, o kadar hiddete alışmıştı ki, sakinleştiği zamanlar, insan kızmaya başlıyor zannederdi.

— Tefahürün sarhoş ettiği bu adamlara hücum edin! diye tekrar başladı. Allah hiddetli bir zamanında, bu adamları te-bessümden mahrum yaratmıştır. İnce sözler, nükte, zarafet bir dev uykusunda sivrisinek vızıltısı gibidir. Önlerinden davul zurnalarla geçmeli, rezaletlerini âleme ilân etmelisiniz. Bu adamlar altın için karılarını, hattâ öküzlerini vermekten çekinmezler. Zaafın karşısında Nemrud kesilir; kudretin önünde yerlere kapınırlar. Küpler dolusu para biriktirir ve açlıklarından ölürler; oğulları bu serveti fuhuş ve rezaletle israf ederken, bir başka kavmi açlıktan öldürürler. En büyük küçüklükleri budur! Sultanları sefahatten bunamış bir müstebiddir. Bizde şahane demek medhiyeydi. Onlarda bu kelimenin büsbütün başka mânası var: Şahane sarfetmek, iflâs etmek; şahane yaşamak, sefalet çekmektir. Bu kavmi levmin etmek şeytanın şerefi olacaktır?

Öyle coşkun söylüyordu ki, hastalığımı unuttum. Yatağımdan fırlayarak eski halim gibi heyecanla odada dolaşmaya başladım. Artık kendimden kurtuluyordum. Nihayet saadetin kadehini ele geçirdim; fakat yazık ki dolamıyacak; çünkü çatıdır. Çünkü dizlerimde eski derman yok. Parmaklarım satır-ların üzerinde eskisi gibi yürümüyor. Bu iş benim kârım değil! diye tekrar yeisle koltuğa çöktüm.

Şeytan acı kahkahalarla gülüyordu: beni derin derin süzünde; rensiz tenimi, çökük ağzımı, pörsük derimi tetkik edişinde beni çileden çıkaran bir hali vardı. Bir müstehaseye bakar gibi mi bakıyordu? Dişleri sökülmüş vahşî bir hayvanın etrafını saran aptal bakışlı köylüler gibi mi bakıyordu? Asırlardır elinde yuğurduğu binlerce insan hamurundan bir tanesi gibi evirip çevirdikten sonra bir başkasını yuğurmak için beni fırlatmaya mı hazırlanıyordu? İnsan nevinin yıpranışmdaki acıyı ona duyurmak kabil değildi. İztırabımızda, yesimizde, düşkün zamanımızda, ölüm döşeğimizde o her zaman bizi böyle soğuk gözlerle karşılamış; anlamarın verdiği büyük sürürü hiç bir zaman tadamamıştır. Ona dehşetli gazabım olduğu halde, bu zâafını düşünerek sevindim.

— Haydi bakalım! daha içecek suyunuz var. Ne çabuk da kendinizi bıraktınız! Alın elinize kalemi, ha!... Şöyle, pilâv-dan dönenin kaşığı kırılınsın. Ben de sizinle beraberim, bu mel'un taifeyi hicvetmek mi; sizinle beraberim; aşktan, eğlenceden, ilim-den, kitaplardan bahsetmekmi? sizinle beraberim; tâ dizleriniz sizi çekemiyecek hale gelip te, perişan yatıncıya kadar, gözü-nüzdeki son ışık parlayıncıya kadar beraberim.

Boş yere kalemi oynatıyordum.

— İhtiraslarım beni sürüklemiyor! dedim. Yelkeni şişirecek bir rüzgâr buldummu, hedefim ne olursa olsun giderim:

— Ya şimdi Okyanusta rüzgârsız mı kaldınız? Hakikî mevzu olmadığı zaman ben dostlarıma sahtelerini tavsiye ederim. Tâ ki gemi pupayelken olsun! Bu mel'un taifeyi hiciv edemezsen çocukları haşla; genç şairlere çıkış; şehir tiyatrosuna hücum et! Bu da olmazsa gölgenle güreş; hiç bir müdafii olmayan bir kimse de bulamaz mısın, git ona çat! Hakikî aşkı yaşamazsan, hayalinde sevgililer uydur, git onları tavaf et! Hakikî şiiri yazamazsan bütün divanları, destanları oku! Onları öyle coşarak, öyle kendinden geçerek oku ki, senin zannetsinler! Hakikî fikre erişemezsen, zarar yok, kelimeleri yan yana getir; aklından geçenleri söyle; korkmadan her şeyden bahset; ilim, felsefe, tasavvuf dediğin nedir? Düşünürsen buna benzer şeyleri bulamaz mısın? Mahalle kahvesinde herkesin kendi «felsefesi» yok mu? Senin neden olmasın? Varsın omuzun çökmüş, yüzün buruşmuş olsun; elinde kalem yok mu? Kelimeler, kelimeler ne güne duruyor? Haçereden, boğazdan, damaktan, dilden yirmi sekiz ses çıkaran o saksâğan gibi tatsız, gürültücü; musikilerin en feciini veren kelimeler ne güne duruyor?

— Ben bu işe razı değilim.

— Beğenemediniz mi beyim! Bu yaştan böyle düşkünlükten sonra nenize yetmez! Aç tavuk kendini arpa ambarında sanır.

— Yok!.. Böyle bir iddiam yok. Yalnız sıhhatin hasretini çekiyorum. Hakikî ihtirasları yaşamayınca, sahtelerine razı olamam: hiç yoktan mesele çıkarmak; bir bardak suda fırtına yapmak; büyük, parlak sözler söyleyip hiç bir şey ifade etmemek! Eski zamanların bir hatibi san'atini şöyle tarif ediyordu:

küçük şeyleri büyük göstermek ve bulmak. Montaigne'in dediği gibi, bu küçük bir ayağa koca kunduralar ısmarlamaktır. Demagojinin azdığı devirler bu san'at revacdadır. Demosthène'den Ciceron'a, Gambetta'dan Jaures'e kadar halkı sürüklemenin mucizesine erişen en büyük hatipler bile bana boş geliyor!

— Beceremediğiniz şeylere karşı ne güzel tavrınız var! Lafontaine'in tilkisi gibi..

— De ki öyle olsun! Bazı şeyler vardır ki seyri hoş a gider; fakat bir an için onu tekrara tahammül edilemez. Soytarının maskaralıklarına gülersin! Fakat... Meselâ sen, pekâlâ hoşuma gitmiyor değilsin. Fakat yerinde olmak, maazallah!...

— Ya!.. demek hatipleri beğenmiyorsunuz. Ya fıkracılar, ya güzel buluş sahipleri, ya asrî meddahlar, ya fikir fantezileri ve his denemeleri?...

— Anlatamadık vesselâm! Hiç de gününü iyi intihap etmedin şeytan. Şaka edecek halim yok. Hülâsa beni eğlendiren her şey hoşuma gider. Yalnız bu asrî meddahları mı? asrî kargözler, orta oyunları, artık sokaklarda rastlıyamadığımız için üzüldüğüm çingenelerin ayı ve maymun oyunları, şehir şehir dolaşan sirklerde soytarılar, ve palyaçolar... Heine'nin Atta Trol'ünü bilmiyor musun?

— Unutmuşum.

— Bak sana hatırlatayım: bir çingene ayısıyla bütün Avrupayı dolaşıyor. Herkes ona gülüyor; kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar onu kâhkahalarla karşılamak için kapılara, pencerelere üşüşüyor. Fakat bütün kıt'ayı eğlendiren, bu çingeneyle ayısına kimse kapısını açmıyor: kimse ona selâm vermiyor; ona en küçük iltifat eden hakarete uğruyor.

— Demek siz de Heine'nin ayısını tahkir ediyorsunuz?

— Bilâkis! ona acıyorum, hattâ seviyorum. Fakat onu gizli gizli seviyorum. Henüz sesimi yükseltecek kuvvetim yok. Fakat elbet sırası gelecek!.. Onu seviyorum, fakat bu hale düşmek istemem.

Şeytan sözü değiştirmek için sabırsızlanıyordu. Bir cümle sonu bulunca atıldı:

— Hicvi ne yapacağız?

— Sırası gelince söylerim.

— Öyleyse aşktan bahsedelim.

— Ne hatıralarımı nakledecek kadar yaşıyım, ne de harekete geçecek kadar dermanlı.. Aşk oyunların en tehlikelisi, fedayı nefislerin en cür'etkâridir. Bir insan için her şeyi feda edebilmek, ve yalnız bu fedayı nefsin değil, bu fedaya mevzu olan insanın sevildiğini bilmek, fakat bunu öğrendiği anda sukuta başlamamak; içinde istigrak ve cezbe namına ne varsa bütün hıziyle sarfedebileceği şahikaya ulaştıktan sonra birlikte orada kalmak ve sukuta başlamamak; bu istigrakın süruru içinde ebediyeti bir ane sıkıştırabilmek için ölmeyi hazların en büyüğü haline getirmek.. İşte hissettiğime göre, aşk bu olacak!

— Güzel!.. ama Aristokratik bir tarif. Bu tehlikeli oyunun şampiyonlarını sevindirir. Fakat benim gibi fakir şeytanları düşünün! Herkes ip cambazlığında tehlikeyi göze alsa da, yükseklere kadar çıkabilir mi? Yarı yolda düşenler, aşağıda hayranlıkla seyreden, coşan ve bir türlü girişemiyenler yok mu?

— Gayeden bahsettim. Oraya varmak, orada kalabilmek başka mesele. O kadar bitkinim ki, bu muazzam mevzuun bahsi bile başımı döndürüyor: alâkalar, sempatiler, heyecanlar, ümidler, vâidler, takipler, buluşmalar; tehlikeler, rakipler, tehditler, kıskançlıklar, şüpheler, tereddütler, yeisler; tekrar ümid-

ler, hava boşluklarında ânî sukutlar ve alçalıp tekrar tekrar yükselmeler, nihayet istiğrak ve vecd içinde kendinden geçmeler, ebedilik hisleri, iman derecesinde bağlanışlar, zaferler.. Her macera kavsini böyle tamamlamış olsa dünya şampiyonlarla dolardı. Kıt'aları keşfe çıkan seyyahlar gibi kaç yolcu yollarda kalır, kaç kurban gider! Bu perişan halimde seferlere girişmek değil, onun merhalelerini düşünmek bile başımı döndürüyor.

Bilirsin Stendhal aşkı dörde ayırır. Onu tekrar yaşamak kuvvetini kendimde bulamıyorum, bari hasbihalini yapayım — Birincisi, Portekizli rahibede (1) Abélard'a karşı Héloïse'de yahut bizde Leylâya karşı Mecnunda görüldüğü gibi ihtiras - aşk; ikincisi 1760 a doğru Pariste hüküm süren ve bu devrin hatıraları ve romanlarında, meselâ Crébillon'da, Lauzun'da, Duclos'da, Marmontel'de, Chamfort'da Madam d'Épinay'da görülen zevk - aşk - ki bu her şeyin gölgelere kadar gül penbe renginde olması lâzımgelen, ve ne bahane ile olursa olsun hoş olmıyan hiç bir şeyin karışmadığı bir tablodur. İhtiras - aşk bizi bütün menfaatlerimizi fedaya sevkettiği halde, zevk aşk onlarla pekâlâ uyuyor. Bu zavallı aşktan tefahürü kaldıracak olursanız geriye pek az şey kalır; o bu tefahürden mahrum kalınca, neredeyse sürünecek hale gelen bitkin bir nekahat hastasıdır. Üçüncüsü maddî aşktır. Avda ormandan kaçan güzel ve taze bir köylü kızı bulmak. Bu nevi haz üzerine dayanan aşkı herkes bilir. İnsanın karakteri ne kadar kuru olursa olsun, on altı yaşında bununla başlanır. Dördüncüsü, tefahür aşkıdır. İnsanların en büyük kısmı, tıpkı güzel bir beygire, genç bir adamın ziyneti için lüzumlu bir şey gibi alamod bir kadına sahip olmak ister. Az çok koltuklanan, az çok piqué

(1) Diderot, La religieuse.

edilen tefahür münasebetler doğurur. Bâzan işe maddî aşk da karışır, fakat daima değil; ekseri maddî aşkdan eser bile yoktur.

Bu münasebetlerin en mesudu maddî hazzın itiyadla yerleşen ve artamıdır. Hatıraları onu aşka benzer bir hale getirirler. Terkedilince izzeti nefsi kırılır ve keder başlar. Ve romanlardan kalma fikirler zihne hücum ederek insan kendinin âşık ve melânkolik olduğunu zanneder, zira tefahür kendinin büyük bir ihtiras olduğu vehmindedir. Muhakkak olan cihet, insan hangi nevi aşktan haz duyuyorsa, ruh kendinden geçtiği zamandan beri, bu, hazzın canlı ve hatırasının sürükleyici olmasıdır; halbuki bu ihtirasta, diğerlerinin aksine olarak, kaybedilen şeyin hatırası istikbalde beklenen şeyden daima üstün görünür. Bazan, tefahür aşkında itiyad veya daha iyisini bulmaktan meyyus olmak, bir nevi dostluk doğurur ki bu, bütün nevilerin en sevimsizidir.

Maddî haz, tabiatla mevcut olduğu için herkesce malûmdur, fakat müşfik ve muhteris ruhlar nazarında aşağı bir derecesi vardır. Bu ihtiraslı ruhlar her ne kadar salonda gülünç bir mevkie düşerler, ve ekseriya kibar kimseler entrikalarile onları biçare bir hale koyarsa da, tefahür veya para için çarpan kalblerin duyamıyacağı hazları yalnız onlar duyarlar. Bazı faziletli ve müşfik kadınlarda maddî hazlara dair hemen hiç bir fikir yoktur. Eğer demek caizse, onlar kendilerini bu hazza nadiren bırakırlar, ve o zamanda bile ihtiras - aşkın münasebetleri beden hazlarını hemen hemen unutturur. Cehennemî bir gururun, bir Alfieri gururunun kurbanı ve âleti olan adamlar vardır. İhtimal Néron gibi bütün insanları kendilerine kıyas ederek titerdikleri için zalim olan bu kimseler, mümkün olan en büyük gurur tatmini ile beraber bulundukça, yani haz arkadaşları

üzerinde vahşetler yaptıkça ancak maddî hazza ulaşabilirler. Justine'in dehşetleri gibi.

Aşk ruhda nasıl başlar:

1— Hayranlık,

2— Öpüşmek arzusu,

3— Ümid,

4— Aşk doğar,

5— İlk tebellür (Cristallisation): insan aşkından emin olduğu bir kadını, bin bir kemal ile tezyin eder. Salzbouurg tuzu madenlerinde, madenin derinlerine, kışın yeşermiş bir ağaç dalı bırakılır. İki üç ay sonra, o kuyudan parlak billûrlarla kaplı bir halde çıkarılır: en küçük dalları, bir arı kuşu pençesinden daha kalın olmayanları müteharrik ve göz kamaştırıcı nâmütenahi elmaslarla müzeyyendir. Artık evvelki dal tanılamaz bir hale gelir. Burada Stendhal'in tebellür (billûrlaşma) dediği şey zihnin sevilen mevzuda işliyerek, ona mütemadiyen kattığı en mükemmel vasıflardır.

6— Şüphe doğar. On on iki bakıştan sonra evvelâ ümidler belirmiş ve kuvvetlenmiş, ilk hayretinden uyanan ve saadetine alışan, yahut - ekseri - yalnız elde edilen kolay kadınlarla meşgul olmak lâzımgeldiği nazariyesinin rehberliğinden istifade eden âşık, daha müsbet teminat ister ve saadetini ileri götürmeye kalkar. Karşısına alâkasızlık, soğukluk, hattâ fazla emniyet gösterirse hiddet çıkar; âşık umduğu saadetten şüphelenmeye başlar. Hayatın diğer hazlarına kendini vermek ister. Onları tükenmiş bulur. Müthiş bir felâket ve aynı zamanda derin bir dikkat onu kaplar.

7— İkinci billûrlaşma. O zaman şu fikri teyid eden elmaslarla müzeyyen ikinci billûrlaşma başlar: beni seviyor. Şüphele-

rin dördüncüsünü takip eden gece her çeyrek saatte bir, müthiş bir felâket anından sonra âşık kendi kendine şöyle der: evet, beni seviyor: ve billûrlaşma yeni sihirler keşfetmeye doğru çevrilir. Sonra şaşkın bakışlı şüphe onu ansızın yakalar. Göğsü şiddetle solur. O zaman da: fakat beni seviyor mu? diye sorar. Bu birbiri arkasından bir harap edici ve bir tatlı heyecan ortasında zavallı âşık kuvvetle şunu hisseder: dünyada yalnız kendisinin bana verebileceği hazları verecektir. İkinci billûrlaşmanın birincisine bu kadar faik olmasını temin eden bu hakikatin bedihiliğidir, bir taraftan korkunç uçurumun yanbaşıdan giden ve diğer elile tam saadeti tutan bu kanaattir. Âşık şu üç fikir arasında mütemadiyen dolaşır durur:

1— Bütün mükemmellikler ondadır.

2— O beni seviyor.

3— Aşkın en büyük delilini ondan elde edebilmek için ne yapmalı? Henüz genç olan aşkın en harap edici anı, yanlış bir muhakemede bulunduğunu ve bütün bir billûrlaşma pan'ını yıkmak lâzımgeldiğini farketdiği andır. O zaman billûrlaşmadan da şüphe edilir, ve her şey biter.

Şeytan bu uzun ve ciddî bendi nasıl dinledi, şaşıyorum. Yalnız sözümü bitirir bitirmez, sanki bunları hiç duymamış gibi yine bana döndü:

— Boşuna kendinizi üzüyorsunuz, bir şeyiniz yok! Biraz silkinin bakalım. Doktor Coué'leri, Gason'ları okumadınız mı? Bir şeyim yok, iyiyim deyin. Kalkın, yürüyün; iyi olursunuz.

Ve bunları tatbik için elimden tuttu, beni ayağa kaldırdı. Bir an, irademi ona terketmiş gibi beraber yürüdüm, bahçeye kadar çıktık. Bana yeşil tepeleri, ve kırmızı çiçeklerini, mavi gök ve denizi gösterdi. İyileşmek için her şey hazır. Sanki bir an kuv-

vetlerim geri dönmüş gibi oldu. Fakat birden kesildiğimi hissettim; bir taşın üstüne çöktüm.

— Nafile şeytan! yapamıyacağım. Bütün iyi niyetlerimize rağmen daha fazla yapamıyacağım, dedim. Sıhhat telkinle kazanılır diyorsun. Yüz metre kuyuların dibinde çalışanlar yüz metre yukarıda olduklarını telkin edebilir mi? Sefalet çekenler, sürünenler, zekâsı olan ve bağrında acı duyanlar bu acıyı telkinle sökebilir mi? Açlıktan ölenler, kurşuna dizilenler, taunların, dampinglerin ve istilâların kemirdiği insanlar; ekmeği elinden giden ve bir zafer için midelerini satan komisyoncular, muhtekirler, tok haydutların elinde sıtma ve trahomdan kıvranan; sefaletle veremi mâşerî bir vazife diye kabul eden insanlar telkinle şifa bulur mu? Hayır! nasihatlerin hoşuma gitmedi. Bugün sen pek mülâyimsin, ve ben pek haşinim. Dostluğuna teşekkür ederim, fakat beni -insan arasına çıkabileceğim zamana kadar kendi derdimle yapayalnız bırak.

V

«NİZAMI ÂLEM» E DAİR

Nekahat zamanımı seyahatte geçirdim: Anadolu şehirleri insanı tedavi etmese de gözünü açıyor. Gördüklerim Evliya Çelebi'nin anlattıklarına hiç benzemiyordu. Amerikanın keşfinden, hele Süveyş kanalı açıldıktan sonra büyük kervan yolları terk edilmiş, eski mamur çarşılar harap olmuş, zengin şehirler perişan kasabalara dönmüştü. İnsan yakın şarkın bugünkü halini görünce, eskilerin Acem mübalâğası ettiklerini zannediyor. Halbuki bir zamanlar gerçekten dünyanın cenneti, üç kıt'anın birleştiği bu ülkelerdi. Arazi İmam Müsliminindi. Ahali «Galile» sini, hükûmet hasılattan hissesini alırdı. Fatih çocuklarına arazi mukataa suretile verilmişti. Sonraları kısmen mukataa, kısmen satılık, kısmen vakıf oldu. Memleket kendi hasılatile bol bol geçiniyordu. Mücevherler, ipekliler, halılar, baharat Hindden garba bu yoldan geçiyor, kervanların uğradığı yerler masureye dönüyordu.

Şimdi bu rüyasını gördüğüm şehirlerin yerinde kerpiçten evler, iğri büğrü sokaklar, bataklık dereler var; sıtmanın, trahomun, frenginin alev gibi kavurduğu insan vücutları! Yirmi sene çalıştık: açları doyurmak, çıplakları giydirmek istedik. Hasta benizlere can katmak istedik. İnsan iradesi usul ve ilimle birleşirse nelere kâdir değildir! Aşılacak büyük menziller var. İyi iş görmek için gözü açık yürümelidir. Bu seyahat gözlerimi fal taşı gibi açtı. Ne kadar yol aldık, önümüzde kaç konak var; gereği gibi göüyorum. Afyonkeşin rüyasında gördüğü dünya

herhalde bu değildir. Bu bizim baubab gibi binbir kökle bağlandığımız, acı ve sevgili dünyadır.

Dönüşümde şeytan beni evde hazır buldu.

— Yeni bir hasbihale mi geldin!

— Seyahat intibalarınızı dinlemeye.

— Katı şeyler söyleyeceğim.

— Zaten buna hazırdım. Hikmet yalnız hakikattedir. Ah-lâkın bütün kanunları tek bir kelimeye irca edilir: hakikat.

— Yalanlarınla âlemi baştan çıkarırken, bunu söylemeye nasıl cür'et ediyorsun?

— Bütün fenalıkların menbaı olabilirim. Fakat yalan, asla! Hakikati söylediğim için Allah beni melekleri arasından tardı. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar. İnsanların benden ürkmesi de bundan değil mi? Hata aksiyonda mütemadiyen kendini gösterir. Onunla mücadele için, her türlü tard ve teb'idlere, menfalara, hapislere katlanarak hakikati bıkmadan, yorulmadan tekrar etmelidir. Eski dostum Goethe şöyle diyor: «Zararlı hakikati faydalı hataya tercih ederim. Zararlı bir hakikat bir müddet için zarar vereceği, ve derhal daha faydalı olacak hakikatlere sevkettiği için faydalıdır. Halbuki faydalı bir hata zararlıdır: çünkü ancak bir an işe yarayabilir, ve daima daha zararlı olacak diğer hataları davet eder; hakikat çok basit, fakat yakıcı olduğu için insanlar kızarlar. Hakikat bir meşale, fakat muazzam bir meşaledir. Bunun içindir ki ona yaklaşıncı yanmak tehlikesi vardır.» — En büyük düşmanlarım cizvitler ve pragmatistlerdir. Bu hilekâr ve dar beyinli filozoflar sizi değil, beni bile uçuruma sürükleyebilir. Papaslar, dindarlar ve bazı filozoflar bunun için bana iftira eder ve halkı aleyhime sürüklerler.

Şeytanın bu ciddi tavrına, hele sıkıntılı zamanımda hiç katlanamıyordum.

— Yoksa dünyayı ıslaha mı kalktın? dedim.

— Doğru söylemek, âleme nizam vermek değildir. Yol göstermek benden, yapmak sizden! (Gülerek ilâve etti): «Nizamî âlem» başka iştir. Onun ayrı mütehasısları var.

— Bu nasıl bir iş?

— Ya, demek «nizam» taifesini bilmiyorsunuz? Hayret! Nazmi Acarla Mükrimin Halil bunu âleme ilân edeli yıllar oluyor.

— Şöyle biraz bahset bakalım.

— Efendim, insanlar «hükemayı kadîme» ye göre dört tarife ayırıyormuş: Ehli ırz, Nizamî âlem, Esafili şark, Şiş.

— Olur şey değil! Bunlar da nedir öyle?

— Sırası geldikçe tafsil ederim. Bu nizam taifesi, ekseriya «Mazanna» dan olur (1). Cezbeli ve celâllidirler; ehli muvazeneden değildirler. Keşifleri akıl ve hikmete dayanmaz, şöyle bir eseceği tutar. İlhamları benden olmadığı için şeytanî denemez; birinden sordum, Rabbanî de değildir dediler. Bu sebepten ona ilhamı cezbanî demek muvafıktır. Nizamın bazıları aynı zamanda ehli ırzdandır; fakat çoğu Esafil şark ile karışır. Bu eski tarikatlar zamanla birbirine girmiş, şimdi tefriki bir hayli müşkül oluyor.

— Bu nizam taifesinden kimleri tanırırsın?

— Eskiden mi, yeniden mi?

— Her ikisinden.

(1) Eskiden Evliyaya «Mazanna», ve eşkiyaya «mazannei su» derlerdi.

— Evliyaullahdan nice niceleri var. Baba İshak, Baba İlyas, Burak Baba, Geyikli Baba, Bedreddin mensuplarından Torlak Hokmal, Börklüce Mustafa, zaman zaman imarethane, şifahane, bimarhane gibi yerlerde konak veren nice nice meczublar.. Bazıları Hasan-ül-Kâfi'nin «Usulühikem fi Nizamülâlem»inde olduğu gibi makul görünür; bazıları Enderuna lâyhalar takdim eder, cihanı islâh eden bin bir tedbir gösterir. Bilseniz hasıraltı edilen bu lâyhalar içinde ne dâhiler kaybolmuştur! Size tavsiye ederim, tarih meraklılarını teşvik edin, arşivlerden bu lâyihaları bulup çıkarsınlar, neşretsinsinler. Gelecek nesillere ibret olacak ne garibeler bulursunuz!

— Artık bu taifeden kimse yetişiyor mu?

— Nerede o eski günler! Bu sahada da kıtlık başladı. Binde bir yetişecek diye dörtgözle bekliyoruz.

— Buna sebep nedir acaba?

— Buna sebep gafletinizdir. Tarikatler kalkalı bu taife halkın arasına karıştı; frenkçe öğrendi; diyarı küfrü gezip geldi; alafranga terimlerle milletin gözünü kamaştırdı. Makineden, teknikten, endüstriden, kapitalden, otarşiden, randımandan, marjdan, krizden, diktatörden, regülâsyondan, ve daha bunun gibi ilim boyasile boyanmış ve cilâlanmış kelimelerden bir elbise giydi. Meydanlarda çingirakla kalabalık toplayan, ve henüz bu kelimelerin dünyasına alışmamışları ağzı açık bırakan, lâ-yihalarını Enderunda kapatmayıp top top kâğıt ve Gütemberg'in cinayeti sayesinde menenjit mikrobi gibi tütüncü dükânları ve safdil ülema evlerine yayan; ve sizin gibi setre pantolon bazı terbiyeli, bazı küstah, bazı nazik, bazı mültefit; bazı mağrur, bazı hain hepinizin içine karışan bu taife, cezbey-

le hileyi meczeden yeni nizam tarifesi, artık eskisi gibi kolay kolay tanılamıyor.

— Şöyle bir hatırla bakalım?

— Nerede eski hafızam! Dün gördüğümü unutuyorum. Adı olanı adıyla, adı olmayanı sıfatı ile anlatmaya çalışayım. Bir kısmı lâboratuvarda kan tahlili ile meşgul: rivayete göre saf kanı karışık kandan ayırınca işler düzelecekmiş! Saf Türk kanını bulmak için kimyevî teamüller kâfi gelmemiş; şecere, tomar, ensab, yemin, rivayet, vallahi, billâhi.. gibi teamüllere başvurulmuş. Yakında bu tetkikler bitince herkes kendi haddini bilecek ve âlem intizama girecekmiş. İş böyle himmet erbabına düştükten sonra, istikbalinizden emin olabilirsiniz.

— Lâboratuvarda çalışanlar kim?

— Gönülsüz bir kaç fedakâr canım. Kendilerini düşündükleri yok: derdleri günleri milletin kanını saymak. Fedakârlıkta o kadar ileri gitmişler ki, bazısı Kürd, bazısı Arab aslından olduğu halde - pîr aşkına - Türk kanını saymadan üşenmiyorlar. Böyle giderse kıpırdamanıza bile lüzum kalmıyacak. Her şey kendiliğinden yoluna girecek..

— Ya bu tomarları falan bulamazsak?

— Biraz geriye kalırsınız... Rivayet mi yok canım efendim? Bu taife çalışadursun ötede pîr aşkına başka bir taife de kafataslarımızı ölçmekle meşgul.

— Yabunlar nedir?

— Ayni soydan. Başka yollardan hep bir kapıya çıkıyorlar. Bunların ölçüsü berikilerden daha geniş. Daha doğrusu ellerinde lâstikli bir metre var: istenildiği kadar uzanıp kısalıyor. Bazan bütün dünya bir kalıba giriyor; bazan ortada beş on kişi kalıyor. Zamanına, ihtiyacına, havasına göre...

— Ya başka, başka?

— İsayâ dayanıp İsayı çarmıha gerenler; Marx'a dayanıp Marx'ı taşa tutanlar; bulanık suda balık avlayanlar; dumanlı havada pusu kuranlar; teneke takırdısıyle mahalleyi uyandırır gibi kelime hercü merci ile huzur ve refahı kaçıranlar; daha ister misin?

— Anlıyamadım: hani bunlar âleme nizam verecekti.

— Şüphe yok! Onlarda hâkim olan samimî bir hile veya hilekâr bir samimiyetdir. Bütün düşündükleri evvelâ kendilerini, sonra kendilerini, nihayet yine kendilerini selâmet kıyısına çıkarmaktır. Bir kere bu oldu mu, ötesi çorap sökücü gibi gelir: vatanperverlik, insaniyet, mefkûre ve arkalarından soluk soluğa hedefe varmak için onları takip edenler...

— Mutlaka sen bu taifenin beynine girmiş olmalısın! Yoksa bu kadar zıd kuvvetleri böyle maharetle nasıl olur da birleştirebilirler. Şaşılacak şey! Zıdları birleştirmek Allaha mahsudtur (1).

Şeytan:

— İnanmayın! dedi. Bu söz, mutasavvıfların icadıdır. Zıdları yaratan ve insanda onları birleştiren benim! Cinnetle hikmeti, kurnazlıkla hamakati, saflıkla hayasızlığı, samimiyetle riyakârlığı benim kadar kimse bir araya getiremez ve bir kalıpta dökemez.

— Kimse onları tenkit etmedi mi?

— Öyle bir meydanda çingirak çalıyorlardı ki, insanlar uzun bir rüyaya dalmış gibi ses seda çıkmıyordu. Bu meydan teselli kadar boşdu, orda uyananlar bu rezaletin parlaklığından

(1) Allah camii azdaddır, derler.

gözleri kamaştığı için etrafı göremez olmuştu. Bir kaç münek-kidin attığı taş, müstehzî bir kahkaha gibi çınladı. Fakat onlarda kulaklar işitmek, gözler görebilmek ve burun koku almak gayesile yaratılmamıştı. Bu cemaat, tabiatte «illeti gaiye» nin olmadığını isbat için uzuvlarının vazifesini terkettiler. Hakim, aralarından pertavsuziyle insan aradı; ve «bulamıyorum!» diye feryad etti. Vahdet şarabile sarhoş bir sofî Allah sanarak ona hitap etti:

«— Bizim gözümüzden gören sendin, bizim kulağımızdan işiden sendin. Şimdi artık duymuyor ve görmüyoruz. O halde sen de yoksun!

Sen nâmütenahisin, yani hiç birşeydin! Sen bizde zuhur ettin; biz sende fena bulduk. O halde sen de bizimle beraber yok oldun.»

Hakim ona bir tokat aşkederek vahdetin sarhoşluğundan uyandırdı. Ve gözleri faltaşı gibi açılan sofî bu körleri, burunsuzları, sağırları, dilsizleri, bunlar arasında çingirak çalan ve bir kaç sarsağı sürükliyen nizam taifesini gördü.

«Meğer hakikat bu fâni dünyadaymış. Tabiat ne büyük şeydir! Bir sineğin vızıltısı ve bir pirenin ayakları onun büyüklüğünü göstermeğe kâfi! Bütün bu adamlar delimidir ki değirmen gıcirtısı dinliyen beygirler gibi etrafına toplanmışlar? Sofî akıllanalıberi nizam taifesinden fersah fersah kaçıyor ve elinde çingirakla kürsilere çıkıp davalarının iç yüzünü şerhe çalışıyor. Nizam taifesi el birliği edip sofinin elini ayağını bağladılar. Onu bir kafese tıktılar. Sırtında gömleği olmıyan hakim onun imdadına koşmadı. Bırakıyorum, zıddar son haddine gelsin; o zaman cemaatin gözlerini, kulaklarını ve dilini açacağım. Elbette içlerinde görenler, işidenler ve feryad edenler olur.. Bu

bühan devirlerinden sonra, yeni bir bühan devrini doğuracak sükün ve refah devirleri gelir.

— Hepsi bu kadar mı? diye sordum.

— Seni uzun saçlı, uzun tırnaklı, dağlarda gezen felsefe meraklısına benzeten bir ilköğretmen kaçkını vardı: Marx'a çömezlik ederken Türk inkılâbının çığırkanlığını yapmak için esvabını tersine çevirdi. Dostlarını bir pula satan omuzdaşile beraber sağa sola küfürler savurdu. Marxiste nazariyesile faşizm yapmanın bu safdil şekli onu dostlarla aynı kadro içine kapattı.

— Bu geçmiş şeyleri bırak! Sana el âlemin faziletini rezi-letini kim soruyor.

— «Değişen dünya» yı gördünüz mü?

— Filim mi?

— Yok canım kitap .

— Mutlaka roman olacak.

—Onun gibi bir şey. Aynı şeyleri evirip çevirip güzel söyleyen bir kalem: gurub oluyor, dünya batıyor. Ortada fecirle beraber yeni bir dünya doğuyor. Şâirane imajlar.. İfade müthiş peygamberane!.

— Demek tavsiye ediyorsun?

— Ne demek! Derhal okumalısınız. Dünya iki devre ayrılıyor: biri peygamberin bu yeni hakikati tebşir etmeden evvelki cehalet ve karanlık devri; diğeri onu ilân ettikten sonraki aydınlık ve kurtuluş devri. Birincinin arkasından gidecekler için cennet şimdiden tebşir edilmiştir.

— Seni müzevir şeytan seni! Yine mübalâğaya başladın. Elinde bir damla tufan ve bir kıvılcım yangın oluyor. Neredeyse «Aserei mübeşşere» diyip çıkacaksın. Bu romanın müellifi kimdir bakalım?

— Hamdi Başar.

— Ne!. Şu bizim limancı Hamdi mı? Dostumuz, ahabımız.. Bana bak! Sana öyle, ulu orta sözler söyletmem anlıyor musun? Kimseye dil uzatmaya hakkın yok.

— Efendim bir kere okuyun da, ondan sonra konuşuruz; ben dilimi tuttum, diyerek çekildi. Şeytanın zoruyla bu kitabı okudum. Tam zamanında, bilmiş gibi, yine yetiştii.

— Nasıl buldunuz?

— Nesi var? Pekâlâ kitap. İfadesi yerinde, cümlesinde düşüklük yok. Muntazam bablara, fasıllara ayrılmış; okuyucuya kolaylık olsun diye ayni cümleyi evirip çevirip söylüyor. Muharrir dediğin en kalın kafalı okuyucusuna göre yazmalı: Ettekrar ahsen velev kâne yüz seksen. Bir kusurcuğu var: başı sonunu tutmuyor. Bunun da ne ehemmiyeti var efendim, ilimlerin iflâs ettiğı devirde böyle derin ilham eserlerine ihtiyacımız ne kadar büyük! İlham akıldan gelmez, menbaı başka menbadır. Kalkıp bu gibi peygamberane eserlerde bir de tenakus ararsın! O senin tenakus dediğin mantıkta olur azizim, burada muharrir haline, ihtiyacına, mevsimine göre tefsir edecek. Bunu sen anlayamazsın!

— Demek siz bu kitabı beğendiniz?

— Bundan şüphe mi ediyorsun? Baksan a, tam oturduğum sırada postadan bir risale çıktı: hani şu meşhur Ferid Arbil (necidir, sen bizden iyi bileceksin) Hamdi Başarın kitapları hakkında bir koca destan yazmış. Kimler de neler söylememiş a canım! Sende yüz olsa bu imzaların önünde hürmetle eğilir ve ağzını açmazdın. «İktisadi devletçiliğın bu dört kitabı fikir hayatımızda başlı başına bir hâdise teşkil eder» diyor.

— Eser de bir şey mi, müessirin kendisi ne hâdisedir bilseniz? İnsan insanın hem şeyhidir, hem şeytanı. Benim beceremediğimi o çapkın yapmış desenize! Damarınıza öyle bir giriş girmiş ki: bu adamda sevi tüyü mü şar nedir anlayamadım; ne yapsa etse yine herkesi memnun eder.

— Peki, ya sana ne oluyor aksi şeytan? Bir türlü şöhretleri hazmedemezsin. İstersin ki yalnız senden bahsedilsin. Senin medhü senanda bulunulsun.

— Hakkımda böyle bir fikir hasıl olmuşsa kusur bendedir, affedersiniz. Mademki siz beğendiniz, bana ne oluyor! Pek âlâ, münasip, Allah daha âlâsını versin; yeni yeni kerametler nasip etsin.

— Bu keramet de ne oluyor?

— Mademki sordunuz, işte size bir tane: hem de tarihin seyrini değiştiren bir mucize! Ölüleri diriltmek, cüzamîlari iyi etmek, ayı ortasından bölmek bunun yanında çocuk oyuncağıdır: okuyorum «İnsanlığın asıl yapacağı inkılâp yalnız insanların tabîi kuvvetlere tahakkümü değil, bu kuvvetlerin insan cemiyetine tahakküm etmemesidir diyor. Nasıl ki bütün dünyayı tanıdıktan sonra insanlık bugünkü tabîi kuvvetlere en çok tahakküm ettiği yüksek dereceyi bulmuşsa, tarihin - yukarıda işaret ettiğimiz veçhile - iki ayrı devreden ibaret olduğunu ve bunların ayrı ayrı dünyalardan ibaret bulunduğunu anlamak, bu iki âlemin kanunlarını, kıymet hükümlerini, hattâ lisanını ve ahlâkını ayrı ayrı şeyler diye kabul etmek suretile de tarihe ve bizat tabiata tahakküm edilmiş olur.»

—?

— Görüyor musunuz? İnsanlık iki büyük devreye ayrılıyor: Biri Limancı Hamdiye kadar olan devir, diğeri Limancı Hamdi-

den sonraki devir. Artık takvimi ona göre hesaplamak lâzım. İnsanlar bugüne kadar *tabiata tahakküm etmesini* öğretmişler; yeni peygamber şimdi de *tarihe tahakküm etmesini* öğretiyor! Bundan büyük mucize mi istersiniz? Eğer gafil beşeriyetin bu büyük keşiften haberi olsaydı bunca felâkete mahal kalırmıydı? Bakın sizin sempatik Hamdiniz ne diyor: «Tarihin bir buhran ve intikal devresinde bulunduğu bu milletlerce farkedilmiş ve o devrenin ayrı dünya görüşü, ayrı rejimi olduğu anlaşılmış olsaydı, bu harp yapılmaz, insanlar ve milletler böyle harcanmazdı.»

— Demek bizim dostumuz Lumière devrinin filozofları gibi hâdiseleri tanzim eden kuvvetin akıl olduğuna kani?

— Haydi canım; kitabı baştan savma okumuşsunuz galiba! Ya bu mucize nasıl meydana çıkıyor? Büyük bir keşifle: «Tarihin biri sükûn ve refah, diğeri buhran ve intikal diye iki devreye ayrıldığını» duymadınız mı? Öyleyse vay halinize!.

— İki devreye mi, yoksa birbirini takip eden devirler serisine mi demek istiyorsun?

— Canım işte öyle olacak, siz hocanın dediğine değil demek istediğine bakın. Bunlardan birincisinde hürriyet, ikincisinde diktatörlük idareleri varmış. «Diktatörlüklerden sonra hürriyet esasına dayanacak yeni rejimler teessüs edecekmış. Fakat yine bu Limancı peygambere göre bugün kapitalizmin batışını, yani bir diktatörlük devrini idrâk ediyoruz. Halbuki kapitalizm, liberalizm, sosyalizm aynı devrin muhtelif isimleridir. Gelecek devir bunların hepsini tasfiye edecektir.

— Ne yapacaktır?...

— Yani «temizliyecektir» demenin nazikcesi. Liberalizmi temizliyecek, fakat yeni bir hürriyet devri başlayacak, anlıyor

musunuz ne derin mânalar! Limancı peygamber hürriyeti tarif ediyor: bu dünya cennetinde sakın hürriyeti insanların istediklerini diledikleri gibi yapmaları zannetmeyin. Bu hürriyet, nizamlı ve ana prensipler içinde tahdit edilmiş bir hürriyettir. Anarşistlere, Cynique'lere ne güzel hücum ediyor! Eski yunandanberi hukukcuların, mukavelecilerin, sosyalistlerin, sosyologların doğrusu bu hiç de aklına gelmemiştii. Siz Amerikanın yenisinden keşfedilmesindeki sevinci tasavvur edebilir misiniz? İnsan her gün eski hakikatlerden birini yeniden bulsa, her gün yeni bir keşfin sarhoşluğu ile sokağa fırlasa, - varsın bunların malûm olduğunu sonradan öğrensin! - böyle bir hayat ne kadar neş'eli, ne heyecanlı bir hayattır! Bütün düşündüklerinizin zaten malûm olduğunu bilmek ve heyecansız yaşamak mı iyi; yoksa! Uyanmanın nedametlerini yeni rüyalarla tamamlamak için rüya içinde yaşamak mı?

— Ey kırk kapının mandalını çalarak gelen, asırların sefahet ve sefaleti ile bunamış müzevir şeytan! Yine haddini aşmaya başladın!

— Emredin. Şimdi susayım! Fakat bahsin mühim yerindeyiz. Kimsenin şöhretinde, servetinde gözüüm yok; bahusus Hamdi Beyiniz gibi kanâatkâr, mütevazî küçük sermaye ve hürriyet taraftarlarının: Bakınız âdeta Nâmık Kemal konuşuyor: «Hürriyet o kadar tatlı bir şeydir ki, uğrunda hayat dahi feda edilir» — «Bir kere küçük mülkiyetin muhafazası hususunda hiç tereddüt caiz değildir; çocuklarına kalabilecek bir ev, bir bahçe, bir köşk, bir ailenin kiralık bir iki dairesi, hattâ apartmanları, bir iki dükkânı, bankada bir miktar parası, hisse senetleri, mücevherleri, menkul eşyası, otomobili, hattâ kotrası. ilh..» — Dehşet! Memleketin umumî ölçüsüne göre bu mülkiyet küçük

müdür, orta mıdır, büyük müdür? Artık siz hüküm verin. — Dostunuza bakılırsa «mutlak surette mülkiyet aleyhindeki doktrinler kadar, mutlak surette mülkiyet lehindeki doktrinler de yanlıştır». Çünkü onun eski pirî Marx'cılardan öğrendiği ana fikir, her şeyin değişmekte olduğu fikri bunu emreder. Ona şu noktayı hatırlatınız ki, her şey değişir, fakat değişme değişmez. Ve her şeyin değiştiğini kabul eden maddeci felsefenin esas tezi, tıpkı idealizmin esas tezi gibi değişmez.

— Yanlıyorsun! Benim bildiğim Hamdi Marxiste değildir; hattâ bu kitabında uzun uzadıya Marx'ı reddediyor: «Dünya ihtilâli, iktidarın amele eline geçmesi gibi lâflar profesyonel politikacıların ve amele sırtından geçinen, sözde ihtilâlcî avantüryelerin, işsizlerin davasıdır. Bütün dünyada... Bir çok sosyalistler, Marxiste'ler, şunlar ve bunları dayandıkları amele teşkilâtları tarafından terkedilmiş, sürülmüş, hakaret görmüştür.»

— Vakıa ifadesine bakılırsa, biraz hakkınız var. Fakat hatırımda kaldığına göre yukarda da Marx, kendi zamanında mümkün olabilen her şeyi yapmıştı diyordu. Sizin şu Hamdi Beyiniz, bir teviye «içtimaî tezadlar» diye bir şey tutturmuş gidiyor. Bunlar ne imiş: sınıf tezadı, farklılık tezadı, müstemleke-Metropol tezadı! İnsaf ile söyle Allah aşkına! Bu içtimaî tezadlar fikri nereden geliyor. Bu üç nevi tezad arasında mahiyet farkı var mı?

Marx'ın müfessirlerinden olan Lénine «kapitalizmin son merhalesi emperyalizm» de müstemleke - metropol tezadını izah etmiyor mu? Hattâ bunu sınıf tezadının en son ve en aktüel şekli olarak göstermiyor mu? Farklılık tezadı da bizzat büyük temerküzler arasındaki rekabetten doğmuyor mu?

— Canım efendim Hamdi Bey bunları duymamış olabilir!

— O başka! duymamışsa keyfini kaçırmayın, varsın söylesin. Elbet bir gün duyar. Esasen devir açan büyük eserlerde âdet hiç kimseye istinad etmemek değil midir? Baksanıza, bütün kitabında bir menba bile zikredilmiş mi?

— Elbette! Şevket Süreyyanın «Kadro ve İnkılâb» ını görmedin mi? Ya kendi eserini.

— Peygamberler ancak birbirleriyle konuşabilirler. Dostunuz böyle usullere çok riayet eder. Bununla beraber 1932 felsefe cemiyetinde İktisat Müderrisi Münir Beyin verdiği makine konferansını hatırlarsınız? O zaman Ağaoğlu iktisadî müsavatsızlık fikrini demokrasilerdeki hukukî müsavilik fikrine dayanarak tenkit etmiş ve hatırımda kaldığına göre Ahmed Hamdi de «Hükmen bir adam ameleyken patron olabilir. Kanun bunu men etmez. Fakat filen bu mümkün değildir!» diye mukabele etmişti. Bakınız, bu kitabın 104 üncü sahifesinde ne diyor: «Bir kere hakikî mânasında kapitalizmde sınıf yoktur. Bugün amele olan bir adam yarın patron olabilir. Bir amele, bir piyanogo isabeti ile kâşanelere malik olabilir. ilh...»

— Ne diye bunları sayıp döküyorsun? O zaman öyle, şimdi de böyle düşünür a! Benim anladığım, Ahmed Hamdi bu içtimâî tezaadlar fikrini uzvî dinamizmden çıkarıyor. Hattâ bunun için bir yığın da misal vermiş (1).

(1) Bazen sınıf fikrini sevki tabiye bağlamak istiyor; hayvanlarda da aynı halin bulunduğunu kastediyor: «Beş parmak bir olur mu?» Delinin yeni bir şekli, halbuki bazen eski bildikleri aklına gelerek hayvan cemiyetleri tabii bir ahenk bulduğu halde, insan cemiyetlerinin boğazlaştıklarını söylüyor: Bu suretle sınıfın tarihi bir vetire olduğunu hatırlıyor.

— Bir kaç sahife ilerde de madde âleminin tezadlarından bahsediyor. Şu halde «organik dinamizm» işe başlamak için kullanılan bir nevi tâbiyedir: sınıflar arasında ihtilâl, milletler arasında harp, müstemleke - metropol tezağı, sermaye terakümü, bütün bu tâbirler Marxiste edebiyattan doğrudan doğruya aktarma! ve bunlar, beynelmilel yeni bir nizamı, (millî inkılâbımızı da şöyle arasıra hatırlamak şartiyle) yeni emperyalizmi, küçük burjuvaziyi, rahatını, huzurunu, refahını, istikbalini *tefsir* için kullanılan silâhlardır.

— Defol git oradan bunak şeytan! Herzelerinle kafamı dolduramam. Anlaşıldı, seni ben ikna edemiyeceğim. Ona göndereyim de anlaşıp.

— Emredersiniz efendim! diye reveranslarla geri geri çekildi. İş ona kalsın, biz çabuk anlarız. Bende Marxiste metodla İngiliz emperyalizmine hücum edenler, fakat başka herhangi bir emperyalizmin müdafaasını yapmak isteyenler için türlü türlü reçete var. Aynı metodla isterseniz büyük sermayenin, isterseniz küçük sermayenin, isterseniz millî inkılâbın, isterseniz beynelmilel hareketlerin müdafiliğini yapabilirim. İsterseniz bunlardan ikisini veya üçünü birbirile barıştırabilirim. Bu şekilde daha ihtiyacı olanlar varsa onlara da haber vermenizi rica ederim. Fıkaraıym, hem ben, hem onlar için faydası olur, Bu sefer hatrınızı kırdım, bir dahaya - inşaallah - gönlünüzü alırım. Hoşca kalın.

VI

NESRE DAİR

İyiliğe yüz tuttuğumu görünce, Şeytan ziyaretime geldi. Bu sefer çehrelerinden en sevimlisiyle, Thais'de Paphnus'a görünen, reziletlerini güzelliğin himayesinde huzura çıkarmış Lucifer şeklindeydi. Cildinde öyle bir tatlılık, ve rahatlık vardı ki insan ona baktıkça ferahladığını, içinde bütün düğümlerin çözüldüğünü, huzurun sonsuz lezzetine kavuştuğunu hissedirdi. Deniz rengi gözlerinde endişeden, ihanetten, içi kıvrantı ile harap olmuş insanlarda görüldüğü gibi mağmum, dumanlı bakıştan eser yoktu. Zaten bir azabınız, içinizde dağılamamış bir üzüntünüz, yahut pek eski zamanlara ait silinmiye başlayan bir hatıranın bulutu ile tehdit edilmiş fikir ufkunuz varsa, o teninizi okşıyan sessiz saba rüzgârı gibi usul usul bütün duygularınızın, düşüncelerinizin âlemini doldurarak bu azabı siler, bu üzüntüleri dağıtır, bu müphem bulutları ufkunuzdan alır götürür. Size öyle bir çehre tasvir ettim ki, gözlerinde tefekkür temaşa halindedir. O bütün genişliğile kâinatı görüyor; ve sanki bu görüşte görünen, görünmeyen bütün varlık, Vatican tavanlarındaki insan ve ilâhlar dünyası gibi; renkleri mesafeleri, sonsuzluklarile toplanarak bir küçük âlem, varlığın keyfiyetleri ve tezatlarının imtizaç ve ahenk içinde eridiği sırf mâna ve tasavvurdan ibaret bir büyük nüsha oluyordu. Cennet, eğer varsa, o gözlerde; saadet, eğer tadılması mümkünse, yalnız o bakışta karar kılabilirdi. Ona müphem bir hayranlıkla kanmadığım için, ancak küçük bir zerresine sahip ol-

duğum hayalen yaşamak kudretini, yine hayalen bütün mevcudiyetimize yaymadan, ve böylelikle nihayet ondan ibaretmiş gibi bir his içinde aldanmadan zevk alabilirdik. Bu âlemde Phidiasların, de Vinci'lerin, Goya'ların, Velasquez'lerin, Raphael'lerin, Murillo'ların; ilâhlar sofrasındaki leziz şaraplardan masum çocukların tebessümüne kadar sükûn ve safiyetin vecdini veren her şey vardı. Şayet bu anda beni biri gelip de bu mâna âleminde uyandırmış olsaydı, hemen onları ellerinden tutarak birlikte seyahate davet eder, «Bütün gördüklerin rüyadan ibarettir, hakikat buradadır!» diye gözlerinin önünde aynı hayali canlandırmıya çalışırdım. Bir gözde veya sihirli bir aynada âlemi aksettiren ve intibalarının hatırasını saklıyanlar, Hoffmann yollu hayal fantezilerinde en güzel mevsimlerini, en mes'ut günlerini en lâtif anlarını kaydetmişlerdir. Bu lezzet bütün lezzetlerden üstündür. Orada afyon tiryakileri gibi bu dünyadan ayağınız kesiliverir. Gördüğünüz bulutlar bu bulutlar değildir; gök bu gök, deniz bu deniz, yıldızlar bu yıldızlar değildir; orada parlak tenli periler süzgün gözleriyle bakarlar. Güzeller aşkı gurursuz, ihanetsiz kabul eder, ve siz hırsı, kıskançlığı, ve nedameti tanımadan onlarla tanışırsınız; orada şehvet zehir değil, istiğrak, orada sitem hançer değil, ilâhidir. İstemek vasıl olmaktır, ve vasıl olanlar nihayetsiz visal için yeniden yola çıkarlar. Ölüm şehvetlerin en ulvîsi, ve şehvet varlığın sırrıdır. Kapanan gözler bitmiyecek bir âleme kavuşmak için açılır; ruhlarda birbirile kavuşmak, bir varlık içinde tek bir ruh olmak iştiağı yanar. Bu rüya âleminde etrafımı periler sarmıştı. «Ormanda uyuyan güzel kız» ı gördüm. Başımın üzerinden parlak kanatlı medar kuşları uçuyordu. Mevzun bacaklı, ince belli, taze ve dolgun göğüslü, dudakları alev gibi

kızıl, közleri yosun rengi bir kız baş ucumda yelpazeleniyordu. Önünde meyveler, içkiler ve kadehler vardı. Mest olmadan gözleri yarı kapalıydı; ve şehvetten dudakları yarı açıktı. Kolları davetle uzanmıştı. Âlem bu sofradan, bu arzudan, bu sarhoşluktan, bu visalden başka neydi! Zihnim Lucifer'in gözleri içindeki âleme öyle dalmıştı ki, bu huzurun, vecdin, ahengi, bu ilâhî ve nihaysiz temaşanın dışında bir şey olabileceğini tasavvur etmeme imkân kalmamıştı.

Şeytan kaşlarını çatı: Birden bu âlem değişti; göklerden yere ani bir sukut ile düştüm. Kendimi eski yerimde tahta masam, penceremden görünen yıkık bir dam, gübrelikler ve ötede çekişen, bağışan insanlar arasında buldum. Lucifer artık lâtif değildi. Gittikçe yüzündeki güzel hatlar siliniyor, yine her zamanki lânet suratı ile karşıma çıkıyordu. Yüksek bir yerden atılmış gibi her tarafım ağrıyordu. Kendime geldikçe onu daha iyi tetkike fırsat buldum. Acaba ben mi aldanmıştım?

— Gözüme niye böyle göründün mel'un mahlûk? Niye tekrar beni yerlere attın?

O parlak gözler, o sivri burun, o müstehzî ve ince dudaklar, o yuvarlak baş yine her şey eski yerinde idi; fakat manası değişmişti. Hâlâ bana aynı gözler hürmetkâr, nazik, hilekâr, çekingen ve hain bakışlarile, o her zamanki bakışlarile bakıyordu.

— Yanılıyorsunuz! dedi, ne göklere çıktınız, ne yere düştünüz. Hep eski yerinizde ve toprağın üzerindesiniz.

— Ya gördüklerim neydi, o cennet âlemi, o temaşa, o vect, o istiğrak, o arzu, o şehvet ve hırs, nihayet lezzet ve sarhoşluğun son haddinde o birdenbire sukut?

— Anlatacağım, telâş etmeyin. Sırasile.. Hepsi bu dünyaya sahnesinin levhaları. Size küçük bir kaleidoskop içinde neler gösterdim! Sabredin, bunların ardında ne âlemler var!

— Bütün kötülüğünle beraber, bugün beni memnun ettin. Söyle, dinliyorum.

— Önce gözünüzle renkler ve şekiller dünyasını yaşadınız. Bu temaşa sizi cezbettti. Sonra kulağınızla sesler dünyasına girdiniz. Bu temaşa sizi yükseltti. Burnunuzla rayihalar âlemine daldınız, ayağınız ve elinizle eşyaya dokundunuz; mesafeler âlemini gördünüz. Uzaktan şarılısını işittiğiniz ve pembe, kıızı, mavi akislerine hayran olduğunuz içkileri tattınız. Size kadınları, bütün hassalarınızın kavradığı bu dünya gıdalarını verdim. Size ziynetleri, sofraları, ziyafetleri, size bunların menbaı olan hazineleri açtım. İçinizde, nihayetsiz arzular uyandı. O temaşa vect, ve o vect hırs ve şehvet oldu. Artık âlemi seyretilmiyordunuz, yaşıyordunuz. «Ne leziz âlem!» diyemiyordunuz; o apsent kadar keskin ve cin gibi çarpıcıydı. Hırslarınız birbirle çarpıştı, onu kıskançlıklar, yeisler, kinler, husumetler, intikamlar, ihanetler takip etti. İşte dram başladı! Siz o dıramın içindeydiniz; bütün perdeleri indirmiştim. Onlar birer birer kalktıkça âlem gözünüzde canlanıyordu. Perdelerden çoğunu kaldırdım: Şimdi artık görüyorsunuz. Sahne yine eski sahnedir. Rüyası, cenneti, sükûnu, temaşası, refah ve saadeti perde perde açılan ve son perdede dramatik aksiyonla biten sahne!

— Hassalarımın cennetinden, hayatın acı lokmasına beni niye düşürdün?

— Nesrin ne olduğunu söylemek için! Bu sefer, hiç düşünmediğiniz bir mevzua sizi ben götürüyorum. Bourgeois gentill'homme'da «Meğerse bilmeden nesir söylüyormuşum» diyen

Molière hayatın bu acı lokmasını ifade etmişti. Nesir bize lâtinlerin hediyesidir. O Yunanda öyle zannettiğiniz kadar zengin değildi: Fakat tarihi, hatıratı, hikâyesi, tiyatrosu, felsefesi, tenkidi, kanunu, belâgati, nutku, hicvi ve methiyesile nesir, insan cemiyetinin bütün inceliklerini, bütün derinliğile kuşatan bu büyük sanat size asıl lâtinlerin mirasıdır. Rönesansda İtalyanlar bu örnekler üzerinde meşkettiler: Dante, Petrarca, Boccaccio, Bruno, de Cusa bu suretle yetişti. Şimalde Erasme, Reuchlin, Luther, Zwingli, Melanchton, Calvin; İspanyada Calderon, Lope de Vega, Cervantes bu nesrin üzerinde işliyerek üstat oldular. Ya Fransada Chanson de geste'lerle başlayan ilk tecrübeler Roman de la Rose'da gittikçe gelişmiş, Rabelais-de, Montaigne'de, Le Sage'da, nihayet Descartes ve Pascalda kemale gelmişti. Britanyada trajedi ile komedinin yanında ona dram katıldı. Nihayet son çocuğu roman, en büyük hazinesile kervana girdi.

— Batırınca yerin dibine geçirirsin; çıkarınca da göklere yükseltirsin. Bu da ne oluyor?.. Dünyada varsa yoksa nesir deyip çıktın. Kasidenin bu kadarı da olur mu?

— Durunuz! Daha bir şey demedim. Maksadım sadece mevzuumu takdim etmektir. Nesir, bu bizim her gün çarşıda pazarda, mal memuruna yalvarırken, karımızla kavga ederken, yerden selâm verirken, kumarda küfür savurur, dostlarımızın arkasından çekiştirip yüzlerine gülerken, ve kirli çamaşlarımızı gazete sütunlarına sererken ve pokerdeki borcumuzu kapatmak için gündelik fıkra yetiştirirken; sonra da - büyük kütleleri coşturmak için nutuklar, inkılâpları mühürlemek için kanunlar, mahkeme salonlarını doldurmak için hicivler, masum kızları kandırmak için işveler, ricalar ve niyazlar halinde söy-

lediğimiz, okuduğumuz, yazdığımız sayısız sahifeleri olan büyük destan; sade gözümüzle veya dilimiz ve kulağımızla lezzetini tattığımız bir rüya âlemini değil, bu hassaların bütün verdiklerini bize tefekkürün adesesinde büyülterek aksettiren üç buutlu ve facialı dünyanın ta kendisidir.

— Mübalâğada o kadar ileri gittin ki, neredeyse başka sanatlara lüzum kalmıyacak.

— Bir bakımdan öyle görünüyor. Bir bakımdan da bu halinden dolayı onu sanat saymıyanlar var. Asıl sanatkâr, meselâ şair veya bestekâr kendi sanatının rahibidir: Ona âdetâ ibadet edecek ve bu rüyadan uyanmıyacaktır. Halbuki biz öyle miyiz? Rubens'in, Rodin'in, Beaudelaire'in yarattığı bir sam içinde yaşadıkdan sonra tekrar arzumıza dönmez miyiz? Sanatın büyük tesellisinden sonra yine eski kavga kıyametimize kapanmaz mıyız?. Ve bu temaşaların vecdini çok defa unutup hayatın acı yemişini kabuğile ısıırken dişlerimizi kırmaz mıyız? Sanatkârın bize seyrettirdiği âlemlerin içinde kaynıyan gayri meş'ur hırsı, buhranı duymuş olsaydık kendi dünyamızın dramını daha iyi duymıyacak mıydık? Ve Sanatın mabetlerine (*profane*) yabancı gibi girerek hassaların mucizesini anlayan, bu mabetlerden müminin bütün ustalıklarıyla çıkan için artık dünya dıramını en büyük adese içinde görmek mümkün olmuycak mıdır? Ve bu suretle rüya dediklerimiz birer hakikat manzarasından başka bir şey olmadığı ve asıl hakikatin bu rüyalarla daha derinden, daha canlı görüleceği anlaşılmuycak mıdır?

— Söylediklerine göre, öyle görünüyor.

— O halde nesir sanatların tefekkürle birleştiği nokta, hayatın adeseden görülüşü ve bunun için büyüktür. Böyle düşü-

nünce kendi birsamının dünyasında uyanık olduğunu zanneden sanatkârın «prosaïque» demesi insafa sığar mı?

— Daima bersam içinde ise haklıdır; bazan diğer mabetlere giriyor ve arza iniyorsa hakikî sanatkârın böyle düşünmesine zaten imkân yok?

— Bir de sanatkâra sorun: Agora'ya çıkmıya tenezzül eder mi? «Böyle konuşmuş olsaydım ciltler doldururdum» diyeceği muhakkaktır. Acele etmeyin, onların hepsini biz Agora'da yakalıyacağız.

— Kaç türlü nesir bilirsin?

— İçinde dünyayı aksettiren kaç türlü ayna varsa.. Eflâtun gibi mi konuşursun? Üstadı evvel gibi mi konuşursun? İsa gibi mi konuşursun? Sénèque gibi mi konuşursun? Montaigne, Pascal, Voltaire, Chateaubriand, Goethe veya Baudelaire, Proust veya Gide gibi mi konuşursun? Üzerinde buğulu çiğdem renk ve ziya içinde yüzen yeşil sırtlarda katır tırnaklarının parladığı; fundalardan yaban çiçekleri halinde hayat fışkırdığı; ağıllardan boşalmış davar sürülerinin köpüren dalgaları ovayı doldurduğu; ve ağızların taze vücutlara iştiha ile açıldığı, çağlıyandan akan suların ummana karışması gibi bitecek ruhların varlık hasretine karıştığı: yok olup gitmenin kıvrantısı içinde ölümün şehvet olduğu; kâşanelerin yıkıldığı; lortların, papasların, «mekûre» simsarlarının, tahta kılıçlı kahramanların, tufanda boğulduğu gün hangi dille istersen konuş! O zaman ne Kayser kalır, ne İsa; ihtilâllerin bayrağını elinde taşıyan coşkun bir lisan kalır.

— Benim ihtiyatkâr ve kibar dostum! Zarif kalemine bu halk ağzı gürültüleri yakıştırmam. İsterim ki her zaman Marlowe'la konuştuğun kadar hakim, Goethe'ye söylediğin gibi

zeki, Lenau'a görüldüğün derecede hilekâr olası. Bunca hikmet yumurtlamış maharetli lisanına böyle başbozuk edebiyatını sokmak, altın ve gümüş vazolara süprüntü doldurmaktan başka nedir? Sana ne âlemden! Varsın dilediği gibi çalkan-sın. Yine sen desise kazanını karıştır; buhurdanlarından hırs ve ihanet cazuları çıksın! Yine her zamanki ilim, hikmet, samimiyet, şefkat, insanlık, sanat maskelerini tak; yine her zamanki canavar yüzünü melek gibi göster. «Şeytan yer yüzünden kalktı, fakat şeytanlar çoğaldı» dedikleri zaman aldırma! Mademki herkesin içinde varsın, seni tanıyamazlar; ve eğer bir kaç hane harap bu nizamı bozmak için sağdan soldan fer-yat edip durursa yol ver geçsinler: Sarhoşlara yol veren saman arabası gibi. Zaten seslerini kimse dinlemeyecek, biraz ileride kıvrılıp kalacaklardır! Dünyadan sana ne! Sen nesre bak, nesre: Bir prose métrique, bir de prose rythmique vardır. Sen bunların hangisini seversin?

— Zamanına göre, bazan coştüğüm sırada birinden ötekine geçtiğim olur.

— Nesrimiz hakkında ne düşünüyorsun?

— Nazmın gölgesinde kurumuş ota benziyor. Bahri tavil, müsecca nesir, «tetabuu izafat», haşiv, itnap, tekrar, mefhum kıtlığı, sıfat bolluğu, fikirsizlik, gıdasızlık, kansızlık..

— Neredeyse ölüm diyeceksin! Acele etme. Sinan Paşaya ne dersin?

— Ümmî konuşması derim.

— Ya Fuzuli?

— İstid'ası mı? Nüktelerini kaldırırsanız, içi boş kelime zinciri kalacak.

— Kınalı Zade?

— Asıl fikrini bulayım dedim; beş yüz sahife beş sahifeye indi.

— Mücelleye de bir şey diyemezsin a!

— Atalar sözüne nesir dersiniz, mesele kalmaz.

— Anlaşıldı! Bizi beğenmiyorsun. Daha yenilere gelince, alafranga taklidi deyip geçeceksin. Kimi tekke ağzı, kimi medrese kokuyor; kimi kanun maddesi, kiminde Babîâli edası; kimi lâübalî, kimi fazla ciddi; kimi kelime canbazı, kimi belâgat budalası; kimi tekrar meraklısı, kimi İncil kopyası; kimi tersine çevrilmiş frenk elbisesi, kimi külhane, kimi mahalle ağzı, kimi burjuva taklidi, kimi proletarya! Sana bir türlü adam beğendiremeyecek miyiz?

— Canım efendim, niçin kızılıyorsunuz? Ortada bir şey yoksa kabahat bende mi?

— Neden olmasın, pek âlâ var. Kulağın sağırsa gözünü aç da etrafına bak. Gazeteler bangır bangır bağırlıyorlar. Daha duymuyor musun?

— Meselâ?

— Meselâ.. Meselâ.. Bir kısmına göre Yakub Kadri, Fâlih Rıfkı; bir kısmına göre varsa yoksa Peyami Safa; Nurullah Ataç'a göre evvelâ Abdülhak Şinasi sonra kendisi..

— Hakkı var.

— Neden?

— Kozu oynayanın bir roi bulması lâzım! Bence en iyisi onun yolu; nesrinin mükemmel olduğunu ispat için kapı kapı dolaşp ziyafet çekmeden, her dilde reklâm yaptırmadan, sokak ortasında tokat atmadan, cümleleri tersine çevirmeden, bayat malları işportaya çıkarmadan, tereciye tere satmadan sa; kö-

şesine çekilip kendine inanmak ve rahat etmek elbette bin kere hayırlıdır.

— Sözlerinde ufacık bir sitem edası var amma, demek onu beğeniyorsun?

— Ona ne şüphe! Saadetlerin en büyüğü, «saadeti uzma» veya «tuba» değil midir? Oda Sérénité ile elde edilir; bu mer-tebeye vasıl olmak için kendine inanmalıdır. Vasıl illallah olan-lar Enelhak dedikleri gibi bu mes'ut adamlar da Ene edebiyat derlerse hakları yok mu? Bir istifham burgusile içlerini deşen insanların yanında burguyu mütemadiyen başkalarının karnına batıran ve kendileri Sérénité koltuğunda manevi göbeklerini şişiren mes'ut adamlara hak vermez misiniz?

— Şunu bunu bırak amma, bu Nurullah'ın eserini ben cid-den beğeniyorum.

— Nesini beğeniyorsunuz?

— Samimidir, tabiidir, aklına gelen şeyi istediği kadar ge-nişletmesini bilir; şairanedir, âşıkanedir, tefelsüf eder; hülâsa, zaten nesir ne demek, maksadını doğru dürüst ifade değil mi? Serbest tedai ile bir sözden ötekine geçerek bunu ne güzel de yapıyor. Sırf şu belâgat düşmanı olması bile sempatik olma-sına kâfi değil mi?

— Doğru söze ne denir! Yerden göğe kadar hakkınız var. Yahut daha doğrusu onun da hakkı var, sizin de! İbrahim bü-tün putları kırarak baltayı en büyük putun boynuna astığı gibi, ben de baltayı birinizin boynuna mı asayım? Haydi isterseniz asayım? Galiba o daha hevesli.. Fakat bana bakın aziz dos-tum, ben şeytanlığımı unutup size çıplak hakikati göstermiye mecbur olacağım! Eğer herkes haklı olsaydı, herkesin kendi komşusuna hâkimlik etmesi lâzım gelirdi; o zaman arz üzerin-

de ne iktidar olurdu, ne otorite, ne de umumî nizam; zira bir adam başka birinin hata yaptığına hükmeder etmez onu bizzat cezalandırmıya kalkardı. Bu hakkı size ne Allah vermiştir, ne cemiyet! Ben bu Şeytanlığımla, buna bir türlü razı olamam. Hayır, ne sizin hakkınız var, ne onun! Bir çıkmazın içindesiniz. Ressam, şair, bestekâr ve mimar nasıl coşuyorsa nasır de öyle coşmalıdır; onun da buhranları, fırtınaları, tezatları ve feryatları olmalıdır. Onun da sesi bütün bir meydana doldurmalı, halkı ardından cûşu huruşla sürüklemelidir! Kelâm yerleri, gökleri, bütün âlemi yaratmışsa; sözünüz bâri kendinizi yaşatmalıdır. Elinde balta olmıyan ve putlara hücum etmiyenin sesi çıkar mı? Bir dava için coşmıyan ve bir iman uğruna kütleleri coşturmıyan ses duyulur mu? Kirlî çamaşırlarınızı kim seyrederek? Mehtaba, guruba, Boğaziçine ve Yenıcamı aptesthanesine hayranlığınızı kim dinler? İçinizde dıram yoksa, gözünüzü fal taşı gibi açın da şu dışarıdaki dıramı seyredin! Onu da görmüyor musunuz? Kulağınıza sesler gelmiyor mu? Bu hümmalı âlemde bütün hassaları tıkanmış; Ebülhevl gibi mi duruyorsunuz? Hâlâ kitap sizi yiyecek mi? Hâlâ hayata balığ olmamış bir çocuk saflığı ile bakacak mısınız? Hâlâ tereddüdünüz çikolata ile şeker arasındaki tereddüt, hâlâ husumetiniz kaydırak oyunlarının darılığı, hâlâ muhabbetiniz köşe başı sohbetini geçmiyecek mi?

— Eyvah!.. Bizden ümidi kesmiş gibi söylüyorsun, dostum!

— Şeytan yeis demektir. Ben yalnız fenalıkları görür ve gösteririm. Fakat - bilirsiniz - sizi severim; beni inkâr edin, reddedin. Haksız olduğumu delillerile ispat edin. Acı söylenmesine katlanamıyorsunuz; yalandan olsun, alkış, medih, tak-

dir ve riya istiyorsunuz! Kafanıza girdiğim, şüphe ve azap olduğum, içinizi kemirdiğim zaman kendinize inanmak ve şairane kulenize çekilmekle beni yendiğinizi zannediyorsunuz. Benim küçük sempatik kuklalarım! En büyük haileniz beğenilmemek korkusudur. En büyük saadetiniz kendinize inanmak ve bir kaç budalayı inandırmak olacaktır. Her büyük sanatkârın kendi cihanı var, kaçak eşya gibi huduttan sokuğunuz bu tersine çevrilmiş elbiseler hiç bir vücuda uymıyacaktır. Sıksa vücudunuzla Achille'in mantosuna bürünür gibi kumaşın bol zamanında kesilmiş bu kat kat cümlelerin içinde cılız duygularımız kaybolacaktır. Siz mazide yaşamayın, mazi sizde yaşasın. Fosil olmaktan kendinizi koruyun! Gözünüzü faltaşı gibi açın; önünüzde hummalı bir âlem var. Fırtınalı bir denizin ortasında yelkenleriniz uçmuş, ve kürekleriniz kırılmıştır. İnci dizecek vaktiniz yoktur! Bu kıyamet gününde yapacak hiç bir şeyiniz yoksa, kaleminizi kırın ve ağzınızı kapayın!!

VII

ŞİİRE DAİR

Şeytan, elinde bir lyre'le geldi. Çirkin sesler çıkarıyor, tatsız şarkılar söylüyordu. Üstü başı perişan ve saçları karmakarışık. Bir sarhoş sofrasından yeni çıkmışa benziyordu. Sabahçı kahvesinde ıskambilden sistem kuran genç filozoflar, üstünden dökülen mısraları kapışmak için ciğer bekliyen aç kediler gibi etrafını sardılar. Ağzından çıkanı mutlaka kulağı işitmiyordu: İçlerinde buz gibi titretenleri, alev gibi yakanları, şarap gibi mest edenleri, biber gibi acıları, çürük kestane gibi iç bulandıranları, ağlatanları, güldürenleri, merhamete, hiddete, nefrete, can sıkıntısına, rehavete, aptallaştırmıya, cevaptan âciz bırakmıya sebep olanları, isyan ve hiddete bile lüzum kalmıyan bir boşluk içinde uyuşturanları, beşik gıcirtısı gibi muttarit bir ses dalgasından sonra afyon tesiri yapanları vardı. Bir alev parladıkça zaman zaman yerimden fırladığım olurdu; ağzı açık ve gözleri kapalı hayranların ortasında gitgide ağırlaşan bu gıcirtıya nihayet alıştım. Artık onları görmez, işitmez oldum. Yine kahve duvarlarına asılı Şah Meran ve Hazreti Ali tasvirlerini, koca sakallı Namık Kemal çıkartmasını, «Yedigün» den kesilmiş Hooliwod yıldızlarının tavandan aşağı istilâsını, Vatikan kubbesindeki meleklerin 1941 yılında fukara muhayyelesine yaptığı bu müthiş istilâyı, sinemanın kuru ekmeğe katık olduğu bir devirde cazuların ve cinlerin damarlarımızdaki kanı emdiklerini seyrediyordum ve sokakta bir tefeciye polis kovalıyor, iki namuslu zengin geçiyor, ve üç

murdar dilenci sürünüyordu. Şeytanın ninnisinden insanı uyan-
dırmak için kazma dişli ayyaş kocakarı ağzına benziyen so-
kakta, satıcılar, araba tekerlekleri ve belediye memurunun ku-
lak zarını yırtan musikisi kâfiydi. Kırk katırla kırk satır ara-
sında bir muvazene bulmak için yerimden kalktım. Şeytan :

— Buyurun! Dinlemez misiniz? diye davet etti.

— Söylediklerin o kadar zayıf ki bazıları beynime, bazıları
ancak kulağıma kadar geliyor. Fakat hiç biri kalbime giremi-
yor dedim.

— Size tonlarla kömür getirdim. İçinden elmas çıkarmak
bizim işimiz!

— Mehdiyi bekler, yağmur duasına çıkar gibi Dâhiyi ara-
mıya sabrım yok. Bir dirhem bal için bir çeki oduna katla-
namam (1). Şöyle işlenmiş mücevherlerin varsa onları göster.

— Hangi cinsten isterseniz; müşterisine göre malım var.
Kimini kapılardan çingirakla çağırıyoruz. Kimine işporta malı
veriyoruz. Kimine reklâmlar gönderiyoruz. Kimi de geliyor, bizi
antikacı dükkânımızda bin minnetle arıyor. Böylesine kendimizi
ağıra satıyoruz. Yüksek fiyatlı alüfteler gibi naz ve istigna
gösteriyoruz. Yalvartıyoruz, rica ve istirhamlardan sonra şöyle
bir köşecikten iki tozlu mısraı ceketimizin yeni ile parlatarak ve
önce kendimiz bu parıltıya hayran olarak okuyoruz.

— Böyle edebî ziyafetlerinde ben hiç aklıma gelmez miyim?

— Estağfurullah siz aklıma gelmezsiniz, aklım size gelir.
İşte huzurunuzda bu marifetlerimi göstermeye hazır, duruyo-
rum. Bırakın şu gençler iskambilden şato kurmaya gitsinler; biz
yine sizinle baş başa güzeli çirkinden ayıracak bir elfeneri bulu-

(1) Sultan Aziz'in Keçiboynuzu için söylediği.

ruz. Herkesin elinde o kadar çok meşale var ki ışıktan gözlerimiz kamaşıyor; sizinle doğru dürüst bir iki kelime konuşmak için biraz karanlığa çekilelim.

— Yeni şiir için ne dersin?

— Çocuk kafalarının dumanından çıkan bütün bu hokkabazlıkları bir tarafa bırakalım. Sizinle konuşacak daha ciddi şeylerimiz yok mu? İnsan hislerinin derin kaynağı, bunların hayal ve rüya dünyası haline gelişi, kelimelerin musikisile bu dünyanın izdivacı, ressam ve bestekârın şâirin kaleminde birleşmesi. Şâirin Agora'daki yeri...

— Bir yığın felsefi mesele... Bunların halli için cildler devirmeli. Buna ne senin, ne benim vaktimiz elverir. Gel de seninle biraz havadan sudan bahsedelim. Sence şiirle fikrin münasebeti nedir?

— Bence şâirin en mühim vasfı rüya halinde olmasıdır. Şâir zekâsını, iradesini, bütün şahsiyetini bir telkin havası yaratmak ve kendini bu hava içinde uyanık rüya görmek için kullanacaktır. Rüyasını yazması için son derecede uyanık olması lâzım! Afyonun verdiği sarhoşluk gibi rüya onu uyuşturmaz (1). Fanteziler âleminde yeni keşifler yapmak için son derecede canlı bulunduracaktır. Fikri bu bakımdan onu loş dünyasına götürmek için geçtiği lâbirentlerde bir fener gibi kullanacak, fakat yolu bulunca onu bırakacaktır. Ressamın malzemesi boya ve insanın değiştirdiği tabiat olduğu gibi, şâirin malzemesi de kelimeler ve insanın değiştirdiği tabiattır. İşte bu Quincey'in, Poe'nin, Bandelarie'in şe'niyeti tamamlayan rüya âlemi dedikleri şeydir. Fakat hakikatte bu rüya da şe'niyetin kendisidir. Çünkü şâirin rüyası insanın değiştirdiği ve kendine göre gördü-

(1) Baudelaire, Les Paradis artificiels.

ğü tabiattır. Şâir için birsamlar, illusion'lar, uyanık rüyalar, muhayyile oyunları, ma'şerî rüyalar asıl idrâkler kadar hakikidir ve asıl idrâkleri tamamlayarak âlimin ve filozofun dünyasından çok farklı bir dünya haline gelir. Fakat şâir bu fildişi kulesinde mahpus değildir. Oraya bir el merdivenile çıkar, renkli fenerlerini yakar, bersamlarını yaşar; stratosphère tabakasına yükselen bir heyetci gibi bu âlemden uzakken bile ayağı yerden kesilmemiştir. Tekrar kulesine iner; ve prosaïque dünyada acıların ortasında eserini bu dünya için hazırlar.

— Dediğine bakılırsa, şâirin iki ayrı hayatı var. Bu marazi çift şahsiyetle sağlam eser nasıl meydana gelir.

— İfade edemedim, çift şahsiyet.. Asla! şe'niyet ve rüya, yalnız şâire mi mahsustur. Onu hepiniz yaşarsınız. Arzularla zaruretlerin çarpışması şuuru doğurmadı mı? ve şuur - isterse - niz gayri şuur - rüyayı yaratmadı mı? Rüya, insiyakların dolduramadığı boşluğu kapatmak için tabiatın size bahşettiği lütuf değil mi? Öyleyse herkesin kendi rüyası var; ve herkes bu uyanık rüyayı şe'niyetin sırtında taşıyor. Şâir, onu herkesten iyi tanıyacak; bir rahip imanile o âleme girecek, zekâ ve iradenin bütün âletlerle onu işliyecektir.

Şâirin Agora'ya borcu nedir? diyeceksiniz, değil mi? Bu borç büyüktür. Çünkü yalnız o zekâsını ve malzemesini değil, «kendine göre gördüğü tabiat» - yani en fazla şahsî olan tarafını - oradan almıştır. Rüyalarınız sizin değil, uzviyetin ve cemiyetindir. Hangi cemiyetin? - onu siz bilirsiniz - Her halde birinindir! Eflâtunun mythe'leri, Homeros'un destanları, Dante'nin «Cehennem» i, Baudelaire'in Sokağı, Şarabı, Kadını, Buhranı, Claudel'in Gotik mâbedleri ve Maïakowsky'nin Du-

manları, Rayları ve Tayfaları kendilerinin değil, kendi dünyalarınındır.

— Öyleyse şair bir fikrin kahramanı mıdır?

— Hayır; bir dünyanın kahramanıdır! Bu mukadder vazifesini bazan müphem olarak, bazan açıkca bilir. Bu onun değerini düşürmez. Fırka programları yapan siyasiler, kaideler getiren ahlâkçılar, sistemler kuran filozoflar, keşifler yapan âlimler gibi değil; fakat eserile bütün bir âlemin şe'niyet ve rüyasını yaşayarak, bizi o âlemin birsamı içinde kendimizden geçirterek mukadder vazifesini yapar.

— Ya eserinde uzun uzun fikir müdafaaları yapan şâirlere ne dersin? Lâtinlerde Céorgiques ve Enéide, Rönesansta Divine Comédie, yeni devirde Faust, bizde Mesnevî gibi büyük eserler asıl san'atın yanında yeni bir fikir ve hikmet de getiriyor mu?

— Şüphesiz, bu büyük dehâları hürmetle hatırlıyorum. Asırların üzerinde âbideler gibi duran eserleri insana Ehramlar ve Süleymaniye karşısındaki san'at huşuunu verir. Fakat nesir bu yükü gittikçe şiirin üzerinden almaktadır. Faust bu nevi eserlerin sonuncusudur. Onu Goethe'ye ben tavsiye etmiştim; fakat altmış seneye mal olan zahmetten sonra yine eksik kaldı ve - doğrusu - itiraf edeyim ki ben de hem kendisine, hem de Almanlara karşı bu ısrarımdan dolayı mahcup oldum. Bu hikmeti felsefe, ve bu tasviri roman pek âlâ yapıyor. Görmüyor musunuz ki o zamandanberi bütün dünyada şiir gittikçe rüya ve şe'niyet dünyasına ait bir kelimeler musikisi olmuştur. İngilterede Milton'dan sonra kimse bir daha böyle bir zahmete girmedir. Shelly Byron, Keats, Woodsworth; Almanyada Stephan George,

Rilke; Fransada Baudelaire, Rimbaud, Verlaine, Valéry asıl vazifesini kavramış olan şiirin şaheserlerini verdiler (1).

— Ya bizim için ne düşünüyorsun?

— Ooo!... Bu hususta bak, sizin cidden bir imtiyazınız var. İranın Firdevsî'si ve sizin Mesnevî'nizden başka böyle büyük fikir davasına kalkanlar görülüyor. Hafız, Kaânî, Şevket Buhârî, Mütenebbî, İbni Fârid, Fuzulî, Bâkî, Nef'î, Nedim, Galip bu san'at şahikaları size vâzetmeyen kaside ve gazellerile kendi dünyalarım en keskin vâizlerden daha iyi telkin ederler.

— Ya bugün?

— Bugün de, bundan sonra da öyle. Galipten sonra şiirinizde büyük çöküntü vardı. Sanki Beyoğlu sarrafları İstanbula hüküm edince onunla beraber bütün bir san'at da yıkılmıştı. Bir asırdır etrafı bir yığın tatlısı edebiyatçıları kaplamıştı. Fakat şükr edin, bu çöküntüyü dolduran bir köprü kuruldu. Yeni dünyanın maymun ve mukallid olmaması için bu köprü size çok şeyler getirmiştir.

— Hangi köprüden bahsediyorsun?

— Yahya Kemal.

— O!... Bizim üstad mı? Yok canım, sence hakikaten o kadar mühim mi?

— Hem de ne kadar! Ben onu sayısı pek mahdud eserile, kendi dünyanın yetiştirdiği bu dağlar zincirinin son zirvesi gibi görüyorum.

(1) Geçen asrın birbirine pek az benzeyen bu individualist şairleri devirlerinin hastalığını ifadede birleşerek yeni dünyanın sosyal şiirini hazırladılar.

— Affedersin amma, doğrusu anlıyamadım. Üstada hepimiz hürmet ederiz; fakat neden işi bu kadar büyütüyorsun? Zannımca onun şeytanla bir alış verişi olamaz.

— Orasını ben bilirim. Fakat müsaade ederseniz, bu noktayı aydınlatayım: san'at, en inkılâpçı şeklinde bile her şeyden evvel an'anedir. San'at bir ustalık ve çıraklık zinciridir. Çırak ustasını yenebilir, günün birinde inkâr edebilir. Fakat bütün maharetleri oradan almıştır. Çin fağfurlarını yapan ustalar, eserlerini işledikleri lülecî hamurunu bir asır evvelki dedelerinin koyduğu kuyulardan çıkarır ve onlar üzerinde çalışırlardı. San'at bu şe'niyetle rüyadan örülen âlemi duymak için kulağını ona vermek, asırların inkılâplarla süze süze getirdiği en saf ve halis sesleri dinlemektir. Kulağını bu sese vermeyen, bir dilin dehâsını keşfedecek kadar hassalarını işletecek çıraklık sabrından mahrum olan, san'atkâr olamaz. Galipten sonra yıkılış vardı; çünkü Beyoğlu sarraflarının cemiyeti, dilin dehâsına karşı kulakları sağır ve gözleri kör etmişti. Şükür edin ki garbı tanıdıkca, kendinizi tanımanın yollarını öğrendiniz. Dalaleti bir asır sonra fark edebildiniz, fakat ettiniz: Yahya Kemal geldi. Kulağını asırların yuğurduğu bir lisanın derunî rythme'ine verecek, oradan garbın size öğrettiği poème mîmarîsini çıkarmaya muvaffak oldu. Arkasından nesiller yetişti, ve yetişecektir. Onu aşmak istiycekler, kendi kendilerine istiklâllerini inandırmak için onu inkâr edeceklerdir. Varsın etsinler. Zaten bu böyle olur. Hele inkılâp devirlerinde zamanın her anı dörtüyl ağzıdır. Akıp giden vak'aların tek hatlı oku üzerinde o bütün rüzgârlara açık durur. Fakat zincir kırılmamalıdır. Varsın ihtilâl olsun, varsın çırak ustasını inkâr etsin; şekilleri kırsın, şahsiyeti mut-

lak yeni şekillerde zannetsin. Bu vehme kapılan yalnız sizinkiler mi? Şimdi san'atkâr şahsiyeti yeni şekilde arıyor.

— Her büyük artistin kendi şeklini yarattığını söylüyorlar, buna ne dersin!

— Her devrin yeni ihtiyaçlarla yeni kalıplar getirdiği muhakkak! Fakat o iddiada ben bir hakikat hissesi göremiyorum. Sheakespeare kalıpları kırmıştır derler. Halbuki müşarünileyh eski tiyatroları az çok değiştirerek oynamakla işe başlamıştı. Onun kökleri Sofocle'e, Lope de Vega'ya, seyyar tiyatro truplarına, folklor ve halkta kökünü muhafaza eden bu her devrin tulûatçılarına kadar gider. Teknik zaruretler, yeni keşifler, icadlar, yeni sosyal ihtiyaçlar yeni sanat neveleri doğuruyor. Bunlar bazan bir nevi iflâsa götürürken bir yenisini canlandırıyor. Büyük san'atkâr bu değişiklikler içinde gelmişse, onlarla beraber teşekkül eder. Fakat onu dilin dehâsına bağlayan rabitalar kırılmamıştır.

— Yahya Kemalde yeni şekil var mı?

— Ona ne şüphe! Asıl şekil Türk şiirini mısradan poème'e yükseltmektedir.. Serbest nazım, kafiyesiz nazım, müstezad gibi anarşik şekiller eskidenberi vardı: Bunları Hâmid, Fikret, Fecri Âti bol bol tecrübe etti; fakat muvaffak olamadı. Çünkü mühim olan anarşik veya muntazam vezin tarzları değil, şiirin construction'udur.

— Ya Haşime ne dersin?

— İyi şâir derim. Bir çok safhaları var: önce Fecri Âtinin tasannulu ve köksüz lisanile başladı. Sonra çöl ortasından yenilikler getirdi; ince ve güzel şiirleri vardı. Hâleti ruhiyeleri avlamasını ve fırça darbelerile psikolojik peyzajlar çizmesini biliyordu. Fakat henüz lisanı çetrefil, ve souffle'u kifayetsizdi.

Yahya Kemalle temastan sonra büyük değişiklikler oldu. Son yazıları bu merhaleyi gösterir.

— Ya Nâzım Hikmet?

— İhtilâlcî şâir; fakat sesi Kemalden gelir, nazmın ihtilâline, makineye, yeni hamleye, Maïakowsky aşısına rağmen divan ve halk şiirinin derunî rythme'ine kulağını vermesi onu yaratmıştır.

Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik

Bin atlı o gün dev gibi bir onduyu yendik

Diyen Kemalin hêroïque sesi Nazımda başka bir tarzda devam ediyor.

Atlılar, atlılar kızıl atlılar

Atları rüzgâr kanatlılar.

«Deniz» in, «açık deniz» in, «ses» in, bu gittikçe yükselen, kesilmeyen ve bütün bir manzumeyi dolduran nefhası, mısra mahareti, belâğat ve küçük haleti ruhiye şiirinde kalan nesilleri birdenbire toplayıp arkasından sürükledi. Herkes gücü yettiği kadar, onu takip etti. Kimi kötü kopyesini yaptı. Kimi taklid etti, kimi ondan kuvvet aldı ve kendi şahsiyetini kazanmaya başladı. Yahya Kemal baştan başa bir edadır.

— Eda da ne demek?

— Söyleyiş tarzı? Sesin, yükselişi, lirizm, iç hayatının taşıma kuvveti.. İşte şiirin asıl kökü budur. İmajlar, fanteziler, fikirler, buluşlar bu büyük temelin üzerine işlenen nakışlardır. Asıl kök olmadıkça havaya çizilmiş nakışlar neye yarar?

— Nakışa kıymet vermiyor musun?

— Biraz mübalâğa ederek, hattâ evet bile diyeceğim. Siz hiç askerî müzenin önünde duran eski toplanı gördünüz mü? Üzerlerinde nasıl bu âletin göreceği işle alâkasız bin bir nakış

vardır. Bir de yeni toplara bakın: namlular dümdüz çelikten ve tezyinata tenezzül etmiyecek kadar sade! Sebebi: çünkü asıl maksadını hakkile yapamadığını gören topçu ustası eserini bir yığın lüzumsuz nakışla doldurmuş. Bu, psikolojik bir haldir. Plândan, vahdetten mahrum olan Endülüs binalarına bakın! tezyinat içinde kaybolmuştur. Fakat ya Mısır mâbedleri, Partenon, Süleymaniye! Mimar maksadına o kadar emniyetle ulaşmış ki, ziynet onun eserinde imza kadar yer tutar. Yahya Kemalde imaj, san'atkârın psikolojik buhranından doğan bir didinme değil; eserin plâstik kemalini tamamlayan ziynet; ses en yüksek merhalesine çıkarken onu perçinleyen bir çividir.

— Demek oluyor ki, sence san'at her şeyden evvel içtimaîdir.

— Bu kelimedenden neyi kasdettiğimi eğer iyi anlatabildimse, muhakkak!

— Yeni şâirlere ne dersin?

— Şu edebiyatımızda «inkılâp» yapanlara mı? Gül ve mehtabı bırakıp nasır ve çamaşırı almakla bir mahalleden ötekine taşıyorlar. Canları sıkılmış olacak.

— Ya Hiyeroglifden alınmış cümleler, tepeden inme buluşlar, ya sokakla ev arasındaki gündelik vak'alar? Bunlar hep yenilik değil mi? Unutma ki bunları yapanlar eskiyi yapmasını pekâlâ beceriyorlar. Zaten bunu isbat için ikisini aynı zamanda neşretmiyorlar mı? Önlerinde koskoca bir üstad, Picasso var: o da resimde De Vinci'lere yaklaşan klâsik çizgiler çizerek sonradan bu pergel ve mingale resmine geçmedi mi?

— Resim ayrı bahis; onu başka bir gün konuşuruz. Şimdilik şiirde kalalım: Oyuncaklarını kırmak, taşların yerini değiştirmek, bir mahalleden ötekine taşınmak inkılâp değildir. Eğer

eski edebiyatın kusuru bir kaç hayal içinde mahpus kalmaksa, bunlar da başka bir yoldan aynı hataya düşüyorlar. Fakat, bu yeni edebiyat eskiden alınacak kuvvetli tarafı, yüksek nefhayı, coşkun sesi, lirizmi, kaybetmiştir. Aramak fena şey değil; yalnız, karanlıkta el yordamile giderken elindekileri kaybetmek olmasa! Yeni şiir, bir kaşık suda fırtına yapan ve aklına geleni kâğıda geçiren şiir değildir. Yeni şiir, eskinin içinden doğan, onu aşmak için yeni cemiyetin davalarını duyan, onların rüyasını gören, ızdırabını çeken, onların buhranını kendi buhranı haline getiren şiirdir. Geçen gün konuşurken, dediklerimi tekrar edeceğim. Kusura bakmayın! Yeni bir şey söylemek dünyayı yeniden yaratmaktır. İncil «İptida her şey kelâm idi» diyor. Faust, «iptidada her şey Aksiyondu» demiş. Biz de diyelim ki: «İptidada her şey tezağ idi.» Bu tezağlar arzı kaplıyan bir tufan haline gelmiştir. Fırtınalı bir denizin ortasındayız. Yelkenlerimiz uçmuş ve küreklerimiz kırılmıştır. Belâ kayalarına çarpıp kırılmak belki de mukadderdir. İnci dizecek vaktiniz yoktur! Bütün hassalarımızla arzın üzerinde kopan kıyametlere bakın, şe'niyeti ve rüyasile onun şiirini yazın!

VIII

TIYATROYA DAİR

— Kafa buhranlarını asıl derinleştiren, vahimleştiren, bu buhrana düşenin içinde bulunduğu haldir. 1941 yılında dünyanın içinde bulunduğu hali tarife ne kuvvetim, ne de zamanım var. Maziyle hesabı kesmek, istikbali kurmak, fakat bir çok malzemesini yine maziden alarak! maziyi inkâr ve kabul etmek. Uçurum önünde durur gibi ileriden ürkmek, fakat gözlerini kapatarak ona atılmak! Bu dünya Arenasında artık seyirci kalmadı. Sheakespeare diyordu ki: «Dünya bir tiyatrodur ve biz onun aktörleriyiz.» Zaman zaman sahneden inmeye ve seyir etmeye imkân kalmadı. Bütün âlem artık hem aktör hem seyircidir.

Mücrimiz, cezayı biz veriyoruz; kahramanız, alnımıza defneler koyuyoruz. Namuslu haydutlarız, kendimizi biz hicv ediyoruz. Sefilleriz; bize biz acıyoruz. İntikamı kendimizden alıyoruz; ve kendi cehennemimizin odununu sırtımızda taşıyoruz. Dünya, haçıyla Golgotaya çıkan bir İsadır. Hayır, dünya kendini inkâr ve tasdik eden bir şeytan!

— Yahudiler niçin Yüksekaldırımında oturur?

— Her gün bu yokuşu tırmanarak İsanın kefareti için.

— Demek dünya bir şeytandır, diyorsun?

— Evet, İsa ile şeytan aynı şeydir. Çadmıhta «Beni niye terkettin?» dediği zaman, gözüne görünen şeytan kendisiydi. Şeytan İsa suretine girdi ve insanlara aynı zamanda hem canı

hem mazlûm olmasını öğretti. Geçmişteki facialar gelecekteki facialara gebedir. Muverrih ve peygamber aynı torbadadır.

— Bu facialar kasırgasında bir selâmet kıyısı bulamadın mı? Hangi devirde kalmak isterdin?

— Hiç birinde! Bu ebedî seyahatim durunca her şey bitmiştir. Her devirde sofraları deviren ve sarhoş kadınlarla divanlarda yuvarlanan; çelengin, hançerin ve ölümün şehvetini tadan; Nemrud'un huzurunda sürü sürü gözlerine mil çekilen; Ehramlara kırbaçla taş taşıyan; haydut Oedipe'ken kral diye alkışlanan, kendi gözlerini kendi oyan ve Antigone'le sahralara düşen; kilise kapılarında dilenen; Borgia'ların hazinesine giren; Jean Husse'de isyan, Luther'de ihtilâl olan; 89 da hürriyet için insanları boğazlıyan; Babeuf'in katili. Blanqui'nin mahkeme reisi, fakat açların ağzında feryad, mazlûmların kafasında intikam; 1941 de bütün Kabillerin elinde hançer, bütün Habillerin sırtında yara halinde görünen bendim.

— Yeter artık şom ağızlı şeytan!

— Keyfinizi kaçırdım, affinizi istirham ederim. İsterseniz size levhanın tersini çevireyim. Bakın nasıl yüzünüz gülecek, gözleriniz parlayacak; orada yalnız sizi eğlendiren ve mes'ut eden şeyler göreceksiniz. Bu sihirbazın aynasıdır; onu Kafdağındaki mağarasından aşırıdım. İşte bakın! Ne maharetle her şey değişti: Şu Karnak sütunlarındaki azameti seyredin; şu Babil bahçesinin ihtişamını; şu Parnasse'in heybetini; şu Parthénon'un kemalini; şu Danae'nin zarafetini; şu Eflâtunun hikmetini; şu Alcibiades'in şeytanî güzelliğini; şu Caligula'nın sofrasındaki zevki; şu İskenderiye rakkaselerini; şu gotik mâbedlerin Allaha yükselişini, şu Papaların debdebe ve kuvveti-

ni, şu Apollon'un halefi İsa ve Afrodit'in hicabla örtüldüğü Meryem tasvirlerini; bu mucizeler devrinin âbidelerini seyredin. Şu Rus baletlerinin, Hollivud yıldızlarının, elektriğin, radyonun, operanın, cazbandın ve koca fanfarlı marşların aydınlattığı, ses dalgalarıyla doldurduğu dünyayı seyredin. İşte size iki âlem!

— Benimle alay mı ediyorsun?

— Ne münasebet! Sünnet çocuğunu avutan çingirak seslerini dinletiyorum.

— Var olmak veya yok olmak! İşte mesele burada. Hamlet'in meşhur şüphesi. Tolstoï'de bu şüphe çözülüyor: harp ve sulh; olmak ve olmamak; başka tâbirle her an ölüp yeniden doğmak, bu akıp giden âlemin içinde her lâhza parlayıp sönen bir vak'a olmak; bir vak'a ki oluşun içinde ebediyet fakat kendi başına yokluk.

— Yine Hamlet'in kafasındaki düğüme döndün. Sopôcles bir trajedisinin monoloğunda «Var olmak!» diye başlıyordu. Shakespeare buna yalnız tek kelime ilâve etmiş. Bütün yaptığı bundan ibaret. Sanki mühim bir şeymiş gibi kıyamet bunun etrafında dönüyor.

— Mühim olmasa Şehir tiyatrosuyla gazeteciler birbirine girer miydi?

— Ya! demek sizde muharrirler metafizik uğruna kurban oluyorlar. Ne şerefli iş! Benim bildiğim - usuldendir - insanlar körü körüne boğazlanır. Gözlerine mendil bağlanır. Sürülerle sirka sürülür. Niçin ve kimin için olduğunu bilmeden vahşî hayvanlara parçalatılır. Atların altında ezilir, birbirini boğarlar. Nâdiren metafizik şehitleri de olduğu vardır. Hatırlarım; mahşerde ruhlar Beytullaha toplandığı zaman, o daracık yere na-

sıl sığacak diye bir mesele doğmuş ve papaslar iki felsefî mezhebe ayrılmıştı. Bir kısmı ruhların üst üste çıkarak göğe yükseleceğini iddia etmiş; bir kısmı ruhlarda ademi tenafüz yoktur, iç içe girebilirler, diye itiraz etmişti. Bu akide ihtilâfından aralarında ne kanlı döğüşmeler oldu! Hamlet davası da böyle bir metafizik ihtilâfdan doğuyorsa, beşeriyet tarihine altın kalemle yazılmalıdır.

— Altın kalem ilerde başka davalara sakla da, şunu biz gel gümüş kalemle yazalım. Bizim varlık - yokluk davamız daha beşerî, daha hakikî, daha makul. Mesele bazı aktörler ve muharrirler arasında geçiyor. İşin metafizik cephesi «kendimizi göstermek için bir vesile lâzım mı değil mi?» davasıdır. Biz var mıyız, yok muyuz? Eğer varsak, kendimizi göstermeliyiz. Kendimizi göstermek için her vesileden istifade etmeliyiz. Eğer kendimizi gösteremezsek yokuz demektir. O zaman vay halimize! Asıl mesele, bu «varlık - yokluk» davası gülmek, ağlamak gibi dehşetli sarî: herkeste bir şüphe uyandı: «Acaba ben var mıyım? yok muyum? Varsam kendimi göstermeliyim, yoksa vay halime!» ve eline kalem alan meydana çıktı; kalemlerini mızrak, yüzlerini kalkan gibi kullananlar kavga meydanına koştu. Çok şükür yaralılar falân, pek az. Çünkü herkesin kalkanı sağlam, kalemlerin ucu çabuk bükülüyor.

— Bu meseleye çok merak ettim.

— Sana Hamlet kahramanlarından Muhsin Ertuğrulun müdafaasından bir kaç satır okuyayım belki işine yarar:

(Aslını tahkik etmedim, günah söyleyenin boynuna).

«Ben Celâleddin Ezineyi ticaret âleminde müseccel bir yazihanede Müsevi bir bankerin ortağı olarak faizcilik ederken tanıdım. Uzun seneler kendisi bu işte, bu meslekte kaldı. Bu

bakımdan san'at meselelerinde kalem oynatmağa ve söz söylemeğe salâhiyetli olduğunu kabulde mazurum. Hele bir tek neşredilmiş romanı olduğunu bilmiyorum. Günün birinde Celâleddin şöhret merakına düştü ve basamak olarak Şehir tiyatrosunu hatırlamış olacak ki elinde bir piyesle bana geldi. Piyenin o aralık hazırlamakta olduğum bir ecnebi eseri her bakımdan hatırlattığını söylediğim zaman Celâleddin Ezine bu ecnebi piyasin temsilinden vazgeçmemi istedi. Tercüme ettirmiş, hazırlatmıştım. Oynatmağa mecburdum. Nitekim evvelâ eserin aslı, sonra da Ezinenin ki oynandı. Birincisini seve seve seyreden halk ikincisine rağbet etmedi ve dostumuz Celâleddin o gündenberi düşmanımız oldu.»

— Ya bu aslın adını niçin vermiyor?

— Söyliyeğim: Asmodee (1). Devam edeyim mi?

— Kâfi. Dedikodudan ne de hoşlanırsın! Herkesin hususiyetine karışmaya ne hakkın var?

— Canım efendim, bütün gazeteler, mecmualar bu mesele için haftalardır sahifeler doldurdular. Mısır'daki Sağır sultan duydu! Garp matbuatında da akisleri olmuş diyorlar.

— Varsın olsun: uzaktan davulun sesi hoş gelir. Dostluk nedir bilmez misin ayol! Dünya yerinden oynasa kulaklarını tıkayacaksın. «Duymadım, bilmiyorum, ne üstüme vazife!» diyeceksin. Ortada bir müellif var: üç yüz sene evvel ölmüş. Bir dünya var: böyle davalara küs dinlemiş. Bir mahkeme var: işi başından aşmış. Geri kalanlar da, bırak heveslerini alsınlar. Ya şu tiyatro hakkında ne dersin?

— Hangisi, Hamlet mi? Kitabın lisanı eskidir diyorlar.

(1) Le sage'in «Topal şeytan»ına verdiği isim.

Baştan biraz okudum: eskidenberi gayretle okumaya alışmamışım, bir kitabı bitirmek için tırnaklarımı yiyemiyorum. İlle de zevkime gitmeli! Esat Mahmudun bir hikâyesile beraber başlamıştım. Ötekini bıraktım, bunu bitirdim.

— Ya temsil?

— Görmedim; mademki aktörle muharriri beğeniyor, o halde iyidir. Mademki otoriteler böyle diyor, o halde doğrudur.

— Ne o, ne o!.. Otoritelere hürmetsizlik mi?

— Haşa! Böyle bir şey kimin aklından geçer. Otorite ya Avrupadan gelir, ya orda tasdik edilir, yahut hususî ziyafetlerde birbirini tasdik eder. Şehir tiyatrosuna gelince, orası çöplükte bir güldü. Belediye onu saksıya koydu. Şimşir tarak gibi sağlam, sapasağlam bir müessese. Eskileri bir görseydiniz, çoktan buna rahmet okurdunuz.

— Gedikpaşadaki Güllü Agobu mu söylüyorsun? Feyziye kıraathanesindeki Abdürrazzakı mı söylüyorsun? Tiyatromuzu ıslaha gelen Bernard'ı, Manakyan taifesini, Kel Hasanı, Davalacıro kahramanı Burhanettini, Kuşdili yârânını, Naşidi ve tulûatçıları, hem gülen hem ağlayan Fahimi, Ermeniceden tulumacı ağzına, frenkceye kadar bu birbirinin nihayetsiz çıkartması orijinal tek nüshayı mı söylüyorsun?

— Şüphe mi var? Bir alay tulûatçı süpürüldü de fena mı oldu? Neydi o sayın azlıklar gibi konuşmalar, o kocakarı ağızları, o külhanbeyi cakaları? Çok şükür memleket sahne gördü. Bedava gidilmiyor, insan dram seyretti mi ağlamalıdır. Ses - melodramatik - titremeli, her cümle mutlaka inler gibi çıkmalıdır. Kat'iyyen müptezel olmamaya dikkat etmeli, ve insan kızdığı, hayret ettiği, yese düştüğü zaman nasıl söylerse on-

lardan hiç birine benzemiyen tamamen orijinal bir tarzda söylemeye dikkat etmelidir. Cümleleri yanlış okumadan, edebî eserlere uydurma cümleler katmadan çekinmemelidir çünkü aktör lâyuhtîdir. Mademki oyun öyle icap etmiş, öyle oynanacaktır. Ne çabuk unuttunuz! «Tiyatro bir mektebi edebdir» orada aktörler muallim ve halk talebedir. O sıraları neye koymuş farkında değil misiniz? Şaheserlerin gölgesinde millete medeniyet dersi vermek için. Bu mektebin tek sınıfı ve falakalı bir hocası olacaktır; çocuklar söz dinlemedi mi tokat inecek; ve bir yanağına tokat yiyenler Hazreti İsanın emrini yerine getirmek için derhal öbür yanağını uzatacaktır. Bir ağızdan çıkan ses en kıdemli talebeden kapı yanındaki afacana kadar aynı perdeden tekrar edilecektir: bu mektepte standard eşya gibi yalnız bir ton, bir ses, bir eda, bir hareket olacaktır; bu eda, mutlaka hassas olduğunu isbat için sesini titretecek, inleyecek, orijinal olacak, herkes gibi konuşmayacak, ve dehâsını bu suretle isbat edecektir.

— Amma da yaptın ha! Tiyatro da diğer san'atlar gibi bir san'at şubesi değil mi canım?

— Evet, tiyatronun kendisi öyle! Fakat oyuncularını. Onların cemiyetteki rolü sahnedeki rollerinden çok büyüktür. Bir san'at eseri alkışlanır, beğenilmez, sükûnla karşılanır, hücumu uğrar. Oyuncularsa - öyle mi ya? - halkımıza neler öğretiyorlar: Sphocles'den Musahipzadeye kadar! İşlerinin ciddiliğiyle mütenasip tam bir itaat lâzım.

— Kötü bir şarkıcıyı ıslıkla indirirsek, ikide bir falso yapan bir kemancıyı zorla susturursak, kulağımızı yırtan bir sesi, soğuk bir aktörü, rolünü ezberlememiş, oynadığı eserin farkında olmayan şımarık bir aktirisi, nihayet sahneyi terketmeye mecbur

edecek kadar şiddetli hücumu uğrattırsak fena mı yapmış oluruz?

— Elbette! Hürmetsizlik, haddini bilmemek, çizmeden yukarı çıkmak! Sizin vazifeniz öğrenmek, onlarınki öğretmek! Elinizde bir seyahat bavulu, göğsünüzde madalyalar, ve cebinizde belediye cüzdanı varken kim size ferman okuyabilir? Shakespeare ve Molière gibi dühatın (1) postlarını sırtına geçirdikten sonra haddiniz varsa ağzınızı açın!

— Bu zorbalık daha ne vakte kadar sürecek?

— Müellif aktöre hükmedinciye kadar. Ona da hayli uzaksınız. Garbın büyük cedleri 2500 yıl evvel Arenalarda Diyonizos oyunlarını maskeyle sahneye koyarlardı. Eshylos'dan beri bu sahne ne kahramanlar gördü! Lâtin filozofu Seneca büyük dramlar oynatmıştı, Lope de Vega iki bin eserle geldi. İspanyolları meşkeden Fransızlar ve İngilizler artık sahneye tamamen hükmettiler. Yunan temsilleri, kasaba trupları, Miracle'ler, Passion'lar (2), tulûatlar birleşerek İngilterede Shakespeare ve Almanyada Goethe oldu. Dram muharriri sahneye o kadar hükmeder ki, bazan Molière ve Shakespeare'deki gibi bizzat aktör olur; bazan Goethe, Wagner'de olduğu gibi rejisör, ressam ve bestekârdır. Büyük dram müellifi sahnesini kendisi yaratır. Perdelere kendisi şekil verir; aktörlerini kendi seçer; eserini istediği tarzda oynatır. Arslanlar sahneden çekildiği vakit elbette çakallar ortalığı kaplıyacaktır.

— Demek tiyatronun bir çok kökü olduğunu söylüyorsunuz?

(1) Şeytan bir türlü ölü kelimelerden kurtulamıyor.

(2) İsâ'nın şehadetine dair açıkta tem siller.

— Evet, bir kaç.. klâsik tiyatro ile gelen Yunan kökü, ortaçağın Mirakl ve Martirlerle gelen dinî kökü; halk oyunları, tulûatlar... Garbın büyük eserleri bu köklerden geliyor.

— Öyleyse bizde de büyük eserler doğması için bu kökleri aramalı! Meselâ Orta oyunu; Kavuklu, Pişekâr ve Zenne, daha neler vardır... Sonra Karagözün Hacıyvadla Beberuhisi, alafrangadan geçen kukla. İşte sana tiyatromuzun falklor kökleri! İstersen «Vak'ai Kerbelâ» yı da al, ver bunları ülemamıza, tetkik etsinler. Elbet günün birinde dühattan bir ehli merak çıkar, bunları birbirine katar ve yeni Türk tiyatrosunu yaratır.

— Olmaz!

— Neden olmasın. Mademki frenklerin bu işi nasıl yaptıklarını öğrendik, biz de aynı şeyleri yaparız, olur biter. Mademki Wagner'i meydana getiren âmilleri öğrendik, bu âmilleri bir araya getiririz, kendiliğinden Wagner meydana çıkar.

— Çıkar amma, bu istediğiniz Richard Wagner değil; Faust'un budala ve küçük Wagner'idir. O halk motiflerini toplar; Karagöz oynatır, parça bohçası yapar, fakat ortaya eser çıkmaz, humunculus çıkar. Aziz dostum! Zamanı tersine akıtmak elinizde değildir. Bir defa olan bir daha olmayacaktır. Bugün yeni şartlar, yeni tezadlar içindesiniz. Sahneniz olsa olsa bunların evlâdı olacaktır. Hiç bir san'at, hayatı kısaltılmış bir zaman içinde onun kadar canlı olarak karşımıza koyamıyor. Shakespeare'in dediği gibi eğer dünya bir sahne ise, sahne de bir küçük dünyadır. Orada oynanan, dışardaki dramın zübdesi olacaktır. Dışarda dünya hâlâ Karagöz mü oynatıyor? Orada hâlâ kavuklu mu geziyor? Dışarda insanın bağrını deşen büyük meseleler yok mu? Dışarda kalıtsal muharrirler, dalkavuklar, bezirgânlar, namuslu haydutlar; dışarda arzularla mânilerin

dramı, ümidlerin, yeislerin çarpışması; açlık, riyakâr merhamet, acı, acıların hafızası ve kudret yok mu? Dışarda kurtların devler gibi boğuşması, şuur aynalarında ümid, ızdırab, yeis, nedamet, kin, intikam, tekrar ümid, tekrar ızdırab olarak bin bir akisler yapan benim şeytanî oyunum yok mu? İşte! sahneye bunları aksettireceksiniz. Eski oyuncular geçtiler, bize büyük adeseler bıraktılar. Shakespeare'den (bilmem kime) kadar bütün üstadların oyunlarını seyrettik. Hepsinin sahnesinde ipleri ben çekiyordum; kader oluyordum, ihtiras oluyordum, iblis oluyordum, şüphe oluyordum, istibdad oluyordum, taassup ve cehalet oluyordum; şimdi dünyada kana susamış bir sırtlan olarak locaları, borsaları, esir pazarları; bir lokma için arzı kana boğan bütün keşifleri ve icadlarıyla dev gibi kapital oluyorum. Nemrud'un zulmü bunun yanında şefkattir; Firavunlar kapitalimin elinde birer köşe bakkalıdır. Roma saraylarının sefahati açlıktan boğazı kokan kapitalimin masrafı yanında çocuk harçlığıdır. Martirler onun kurbanları yanında hafif nezleliler, Pascal'ın girdabı onun açtığı uçurum yanında bulaşık çukurudur. Metafizik buhran, bu muazzam buhrana göre iç bulantısıdır. Bir kaşık suda fırtına yapan ahmakları ve «metafizik buhran» afyonunu kütelere bedava dağıtan kalpazanları bir yana bırakın! Sophocles'den bilmem kime kadar bütün sahne üstadlarımin size verdiği adeseyle gözünüz önünde oynayan büyük faciaya bakın! Yeni sahnenin şaheserlerini oradan çıkaracaksınız.

IX

TEFAHÜR VE ACZE DAİR

«Tefahür faziletleri büsbütün yıkmasa bile, hepsini sarsar. Başkalarının tefahürünü çekemiyeşimiz, onun bizi kırmasındandır. Müdahene, ancak tefahürümüzle revac bulan bir kalb akçedir. İzzeti nefis ise müdahinlerin en büyüğüdür...» Aşk bir nevi tefahür diye tarif eden — La Rochefoucauld'de okuduğum bu satırlar, insanı insan hakkında ne kara görüşlü yapmaya sevk ediyor! Pascal da böyle demiyor mu?: «Tefahür insan kalbine o kadar kök salmıştır ki, bir silâhşor, bir haydut, bir aşçı, bir hammal kendi kendisile öğünür ve hayranlar kazanmak ister; filozoflar da bunu isterler; ve tefahür aleyhine yazanlar da iyi yazdıkları için şeref kazanmak isterler; onu okuyanlar da okumuş olmaktan dolayı şeref kazanmak isterler; ve ben bu satırları yazmakla ve ihtimal onu okuyanlar da okumakla aynı zâafa kapılırlar.»

Kumar, av, san'at, aşk, siyaset, şöret, para, ilim, fazilet, fedayı nefis, her şey tefahüre vesiledir. Eğer bu muharrirlere, ve onları takip eden Balzac'a inanılırsa ihtirasların hiç bir nevi yoktur ki insanlığın bu müthiş tuzağından kendini kurtarabilmiş olsun.

Takma dişleri düşmüş, boyaları dökülmüş bu acuze suratı, dünya mıdır? Gerçek buysa, kafaları tütsüliyelim; esrarkeşin rüyasını görelim; diyelim ki biz hayatın sarhoşlarıyız; avın,

san'atın, aşkın cezbesine tutulmuşuz. Varsın sabahın humarı (1) acı hakikati yüzlerimize çarpsın, her şeyin aslını varsın sonradan anlıyalım; mademki bu seyahati böyle geçiriyoruz, çirkin hakikati görmemek için, gelin dostlar, sonuna kadar çekelim.

Sevgilinin pis kokusu, taze vücutların çürümesi bizi sarhoşluktan uyandırmıyacak mı? Yüzümüze çarpan şamar, hayal fenerinin batağa düşmesi, acı acı bağırان içimizdeki canavar bizi uyandırmıyacak mı? Varsın uyandırın! Kabrimizi ve nahvetimizi beslemek için ahmaklığımızın mahzeninde eskiyen öğünme şarabı bize ömrümüzce yeter. Uyanış saatleri geçip gider! Sofrayı yeni baştan kurmada, gün ağarınca kadar cümbüşü uzatmada ne mâni var!

Böyle düşünürken, şeytan, bildiğim çehrelerinin en riyakârile yerlere kadar reveranslar yaparak karşıma çıktı:

— İnsanlığa iftira ediyorsunuz! Size ilk günahı öğrettiğim zamandanberi, tefahürünüzle acziniz boğaz boğaza! Vakıa kendinizi Allah zannettiniz; hayalinize secde ettiniz; eşyayı unutup isimlere taptınız; kasrınıza hırsın kartallarını bağladınız; erişemeyecekleri bir yere taze ceylânlar asarak onları kanatlandırdınız; Allahla yarışmak istediniz; vakıa elinizdeki dev aynasında hılkattanberi kendinizi seyrettiniz; bu karanlık zından içinde her yandan geri dönen sesinizi âlem zannettiniz; «bütün varlıkta kendimi görüyorum» dediniz. Pascal diyordu ki: «Beni en çok hayrete düşüren herkesin kendi zaafından hayrete düşmemesidir.» Hâdiseler kötü gidince kusuru kendinizde bulacak yerde; kadere, Allaha, talihe yumruk sıkarsınız. Fakat - şükür! - kafanız demirlere çarpar; zaman zaman rüyadan

(1) Sarhoşluğun mahmuri iğü.

uyanırsınız. Bu acıyla delirmiş gibi zindanınızdan fırlarsınız, meydanlarda hakikati halka ilân edersiniz; aklı tahtından indirmek için seller gibi saraya hücum edersiniz! Ona tac giydiren sizdiniz; başınıza müstebid sultan yapan da siz! Şimdi kralın sarayında travesti balo var. Aczinizin bütün cüceleri yüzlerine dev maskeleri takmış: hased, rekabet olmuş; iftira kahramanlık; korkaklık ihtiyat ve hikmet; pintilik saltanat; mürailik nezaket; hayvanlık aşk; sarhoşluk vecd; ahmaklık tefahür; gevezelik belâgat; kabiliyetsizlik tenkid ve cahillik felsefe kılığına girmişler. Kabul salonunda muhteşem kadriller, polkalar, valslar, trivio'larda bütün maskeler birbirinin yüzüne gülüyor. Şerefine kadehler yükseliyor, yerlere kadar eğiliyorlar. Fakat bu merasimin alt üst olamsı için ufak bir işaretiniz kâfi. Birden, camlar kırılır, kapılar ardına kadar açılır; meydanlarda biriken muazzam kütle uğultuyla içeri dolar. Balo mahşere döner; maskeler düşer; kanbur, iğri, büğrü, soytarı ve maskara bütün cüceler çirkin suratlarile ortada kalır. O zaman tacı devrilen, ve tahtının altında kalan akıl meydanı yalnız size bırakır: her biri çil yavrusu gibi dağılmış, miskin ve ürkek cücelerinize! Müdahin'ler sultana öyle bir saray yaptılar ve duvarlarını o tarzda kurdular ki, hakikat feryad etse sesi kaybolur, hile fısıldasa bin aksi seda gelir. Demirlerini kıran kalabalığınız bu duvarları yıktığı zaman, ortada fırtınalara karşı burun buruna sokulmuş titreyen cüceleriniz kalır. «İnsan tabiatın en zayıf bir sazıdır; fakat düşünen bir sazı. Bütün âlem onu ezmek için silâha sarılmamalı. Bir duman, bir su damlası onu öldürmeye kâfidir. Şayet âlem onu öldürürse, o kendini öldüren den daha asildir; çünkü öldü-

günü biliyor, âlemse hiç bir şey bilmiyor.» (1) İşte cücelerinizin tesellisi! Bu fırtınanın ortasında çırıl çıplak titredikleri zaman bile bu teselli onları ısıtır. Hiç bir güneş ışığı onun kadar sıcak değildir; hiç bir kalorifer onun kadar rahat değildir. «Düşünen saz» olmak! Haydi bakalım yeni bir maske daha! Bu kargaşalığı fırsat bilen cüceler köşelere sinerler, nokta olurlar; yüzlerine yeni maskelerini takarlar: vicdan maskesini! Sokratın, Gazalînin, Abelard'ın, Saint Augustin'in, Pascal'ın Kant'ı takıp çıkardığını! Onu Sokrata kendi Démon'u, yani ben vermiştim; ötekilere ondan miras kaldı. Her biri yeniden keşfederek işine göre kullanıyor: Bu bir maske, ve aynı zamanda bir iptir. Hem cücelerinizi yeni bir dev haline getirir; hem de onunla bir çok şeyleri bağlar, bir çok şeyleri asarlar: tenbelleri, dalkavukları, tufeylileri, papasları, yobazları, apartımanları, locaları, bulanık suda balık avlayanları, Allah namına kıtal yapanları ve ahmak kadınları bağlar. Fakat - aynı zamanda - çıplakları ve aczini bağırmeden utanmıyanları; bu sefaletle ıztırabın teşhiir hastalarını; bu yamru yumru kanbur, kötürüm, ve kekeme insanlığı; bu bütün ayıbına rağmen hâlâ âsı insanlığı asarlar! İşte size bir maske ve bir ip. Bununla cücelerinizi yeniden dev olur; sırttan boşanmış arslanlara döner; hepiniz bir yana kaçarsınız; o türlü türlü kahramanların yerine şimdi bir kahraman

(1) Tefekkür âlemin eseri olacak yerde, sazın öğünmesi yüzünden nerdeyse âlem tefekkürün eseri oluyor! Pascal'dan sonra bu yeni öğünüşde ileri gidenler dünyayı insan etrafında döndüren bir atlı karınca buldular. Bir kısım sağıl sakallı felsefe çocukları hâlâ bu oyuncağın üzerinde dönüp duruyor.

bin bir çeşid faziletiniz yerine ortada bir fazilet at oynatır: vicdan! O zaman, kaçan kurtulsun!... Kapılardan boşalan meydanlara dolar, ve «Dev geliyor! Bin bir başlı dev geliyor!... Bütün cücelerin bir tek maskesi var. Kaçınız! Hepinizi yere vurmak için bu sefer en büyük maskesile geliyor!...» diye bağrışarak kaçarlar. Sırtlarında kocaman maskeyi taşıyan cüceler meydan meydan peşinize düşerler: sizi bağlamak ve asmak için!

Şükür! Her zehrin panzehirini ben veririm: bu maskenin-kini de yine ben hazırladım; vicdanlarının sesini dinliyerek kırtal yapanlar, Luther, Calvin ve o yoldan gidenler kimsenin görmediği şeyleri görür, işitmediği sesleri işidir, ve duymadığı kokuları duyarlar. Ve bu yüzden hakikî gözleri kördür, hakikî kulakları sağırdır, ve hakikî burunları koku almaz. İçlerinden gelen büyük sesin gürültüsünde eşyanın ehemmiyetsiz, fakat hakikî yerlerini unuturlar; karanlıkta kördövüşü yaparlar. Bu koskoca maske bin bir başlı devimin üstüne yıkılır; cüceler altında kalırlar. O zaman meydanlarda bağrışarak kaçan sizler, ey insanlar! geri dönünüz, toplanınız! Bu yamru yumru, kanbur, kötürüm ve âciz insanlar! bırakınız ki cüceler koca maskelerinin altında ezilsin. Bırakınız maskeler yırtılsın, ayaklar altına alınsın! Maskeleri yırtan, tahtı deviren, cücelerin ipi ile bağlanmyan ve onların ipi ile asılmıyan, kaçıp kurtulan, toplanan; yamru yumru, kanbur, kötürüm bütün insanlığı, işte bu hakikati gören sizler, elbet bir kuvvetsiniz! Artık bu kuvveti

hiç bir cüce maskesi yere vuramaz! O bir inilti nehri değil, bir isyan seli değil; o güneşe doğru akan, çağılayan, nehirleri kucaklaya kucaklaya; ızdırabı hiddete, hiddeti kudrete kalbeden ışıktan bir deniz olacaktır!

Lekad hâleknalinsane fî ahsenüttakvim

Sümme redednâhü esfelüssâfilîn.

X

FİKRE VE HAREKETE DAİR

Bu sabah erkenden damladı. Daha yazı yazmak için derlenip toparlanmamıştım; zihnimde fikre dair müphem, şöyle böyle bir şeyler vardı. Evet, yeni mevzuum fikirdi. Fikirden ve ona bağlı olan hareketlerden bahsetmek istiyordum. Fakat onu ne sıfatle ele almalı: psikoloğ gibi mi? İçtimaiyatçı gibi mi? Fîlozof gibi mi? Yoksa sadece «fikir» den bahsedenler gibi mi? Bu hususta eskiler ne demişler, şimdi neler biliniyor karıştırmadan; önce kalemi ele alıp «fikir» den bahsetmeye karar vermek ve aklına geleni yazmak şüphesiz en doğru yoldu. Çünkü bu suretle aklıma geleni, istediğim gibi söyleyebilirim. Dilin kemiği yok a, fikre dair neler söylenmez!

Malûm ferasetile, ne yapmak istediğimi hemen anlayıverdi:

— İsterseniz, yardım edeyim diye karıştı.

— Şimdilik lüzum yok, dedim, cümlelerim pek âlâ birbirini kovalıyor. İhtiyaç olursa haber veririm. Bak meselâ! Aklımıza bir çok şey geliyor, fakat yapmıyoruz. Bir tanesi etrafın pek fenasına gitmezse, hâdiselere de uygunsak kalkıp yapıyoruz: işte fikir hareket halini aldı!* Aksini yaparsak deli divane diyorlar; öteki beriki ilişiyor.

— Demek her aklınıza gelene fikir mi diyorsunuz ve bunu yapabilirseniz fikirle hareket arasında uyuşma olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

— Onun gibi bir şey.

— Meselâ aklınıza boza içmek geldi: fikir. Mideniz bozulmıyacağı ve kimseye zararı olmayacağı için bunu yaptınız: hareket. Öyle mi?

— Yok canım; o kadar değil. Daha umumî meselelere dair demek istiyorum.

— Meselâ bayram yerlerinde gezinti yapmayı düşünmek ve sonra...

— Hayır efendim, öyle değil: umumî olduğu kadar da mücerred olması lâzım.

— At yarışlarında beğendiğiniz bir sürücünün hakkında medhiye yazmayı düşünüyorsunuz ve bunda bir mahzur olmadığı için yazıyorsunuz; yahut enginarlara bayıldığını, ve pencerede yırtık çorapları asılı durduğunu söyleyen bir şairi medhetmek istiyorsunuz ve bir mahzur olmadığı için kalkıp yapıyorsunuz.

— İlâhi şeytan! Bugün muzibliğin üzerinde. Bu sırf beni alâkadar eden bir mesele. Düşündüğüm aynı zamanda bir kaide olabilecek: yani her zaman için müdafaa edebileceğim umumî ve mücerred bir görüş tarzı olacak.

— Anlayamadım.

— Her zaman için müdafaa edebileceğim.

— Canım ne diye kendinizi yoruyorsunuz! Her zaman için müdafaaya ne lüzum var. Şimdi aklınıza böyle gelir, kaidedir dersiniz yaparsınız. Yarın hoşunuza şöyle gider, yine kaidedir der bozarsınız: bunda ne mahzur var anlıyamadım. Maksat fikirle hareketin uyması değil mi?

— İyi ama, benim anladığım bir andaki fikirle o andaki hareketin uyması değildir. İş böyle olsa sansörün, kanunun, âda-

bın, nezaketin, nezaketsizliğin, akli selimin, cür'etin, şımarıklığın, gazete sahibinin, akşamki borcun, sarhoşluğun, kinin, husumetin, hasedin, boşboğazlığın, her şeyin müsaade veya emrettiği her şeyi düşünmek ve hemen arkasından yapmak târife uyardı. Hareketin fıkre uygun olması, yani conséquent olmak demek muhtelif fikirlerinin birbirini nakzetmemesi, ve devamlı bir fikrin neticelerine katlanmak demektir.

— Adam sizde!.. Ne kadar kılı kırk yarıyorsunuz. İnsanın arkasında yumurta küfesi yok a! Bugün böyle düşünür, yarın başka türlü. Burda kime karşı mes'ul olabilir?

— Kendine karşı! İnsan bir fikirden diğerine geçerken âleme ve kendi kendine hesap vermeye mecburdur. Bu geçiş hangi sebeplerden doğmuştur? Eski fikirlerini niçin tâdil etmeye lüzum görmüş; bu değişme kendini tashih midir, tekâmül müdür, ilâve midir? Fikir adamı bütün okuyuculara ve kendi kendisine karşı bunun cevabını vermekle mükelleftir.

— İşi amma da ciddiye aldınız ha! Ben böyle adam ve böyle cemiyet görmedim. Fikir dediğin iğreti elbise gibi giyip çıkarılır. Ne soran olur, ne karışan! Ne derler, ne diyecekler diye etrafına bakanlar zaten hiç bir şey yapamaz! Evet, herkesin nesine gerek! Ben nasıl istersem, öyle düşünürüm. Aldırmayın efendim! Cemiyetin hafızası, öyle zannettiğiniz kadar sağlam değildir. Cemiyet insanlar gibi genç olmadığı için hayli bunamıştır. Gündelik hayu huy içerisinde neler güme gitmez! İstedığınızı söyleyin, kim farkına varacak!

— Haltetmişsin oradan! Sen herkesi kör, âlemi sersem mi zannettin? Okuyanları hiçe saymak sana yakışmaz. O susup da sineye çekenlerin arasında neleri vardır neleri! «Tabiatta

hiç bir şey kaybolmaz, ve hiç bir şey yaratılmaz» günün birinde meydana çıkıverir.

— Müsaadenizle! Bu kanun «münevverler» dünyasında cari değildir. Size ben mi öğreteyim? Kuvvayı milliyenin aleyhinde yazanlar, sonra lehine dönmediler mi? İnkılâbın aleyhinde bulunanlar, sonra onun en hararetli taraftarı kesilmediler mi? Önce Dil inkılâbını medheden, sonra zemmeden, daha sonra tekrar medhedenler görülmedi ki? Bir şairi medheden, sonra aleyhinde yazan, sonra göklere çıkaran, sonra medihle zem arasında karma karışık şeyler söyleyenler olmadı mı? Başka bir şairin bir ay önce aleyhinde bir ay sonra lehinde yazanlar, ve her ikisini - maharetle - tevil edenler olmadı mı? Aynı delillerle dün Marksizmi müdafaa eden ve bugün ona hücum edenler, aynı adamı bazan şayanı hayret, bazan mübtezel bulanlar olmadı mı?

—Olabilir. Esasen ben de bunlara fikir sahibi demedim ya! Aklına geleni yazan adam dedim. Fikir adamı muhtelif sözleri arasında irtibat kurar; fikirlerinde ısrar eder; ve onun neticelerine katlanır.

— O halde - bana kalırsa - yanılıyorsunuz. Târifinize göre bunlardan bir çoğunu hakikî fikir adamı saymak lâzım. Kuvvayı Milliyenin lehinde ve aleyhinde yazanlarda sabit bir taraf var: menfaatlerinin emrettiğini yapmak, Dil inkılâbı hakkında söyleyenlerde sabit bir taraf var: Türk dili hakkında orijinal bir mütalea ileri sürmek, bu esas kat'ıyyen değişmez; dün orijinal mütalea o tarzda söylenirdi; bugün bu tarzda. Bütün bir şairle nasır ve çamaşır meraklılarını medhedenlerde de sabit iki taraf vardır: reklâma ve gürültüye hayran olmak; herkesin beğenmediğini beğenmemek. Daha izah edeyim mi?..

— Yeter, yeter... Anlaşıldı! Demek sen de rüzgâra göre değişen bu hava fırladıklarında sabit bir taraf görüyorsun. Fırladığın durduğu demir; hakikaten o hiç kılmıdamıyor. Bak, burasını düşünmemiştim. Ya mübtezele hatır için, para için, korku için güzel diyen; ya kendi yazdığı mübtezeli güzel zanneden; kendi hayranlığı ile mestolanlara ne dersin?

— Sözümlü teyit ediyorsunuz. İşte size bir sebat nümunesi daha.

— Anlayamadım.

— İzah edeyim: insanda iki esaslı temayül vardır. Biri kendini sevmek, ikincisi kendini sevenleri sevmek. Birinin büyük adamlardaki tezahürüne kendine karşı aptallık derecesinde hayranlık, ikincisinin yine bu nevi zevattaki tezahürüne de gösterilen muhabbetin derecesine, zamanına, şiddetine, müddetine göre değişmek üzere, muhtelif nisbetlerden bazı kimselere karşı aptallık derecesine varan hayranlık denir. Mesele anlaşılıyor değil mi?

— Evet, şöyle böyle..

— Bu nevi zevat fikirlerini değiştirmekten dolayı mes'ul değildirler..

— Neden? anlayamadım.

— Bunda anlaşılmiyacak ne var! Adlî tıb nazarında «gayri mes'ul» kimseler yok mudur?

— Ey iblis! Bunları bırak da bize esrar âleminden fikre dair haberler ver.

— Fikir kelimeyle ifade edilir. Bunun için fikir kelâm demektir - eşyanın kendi başına mânası yoktur, ona sihrini veren isimlerdir - Fikirler de bu isimlerden doğar. Meselâ masanın adı masa olmayıp ta kasa olsaydı, her şey alt üst olurdu.

— Öyle şey olur mu canım?

— Farzedin ki olur. İşte fikrin esası bu kelâm olunca, bütün âlem de kelâmdan yaratılmış olur. Kelâm = Logos, Verbe aynı şeydir. Kelâm iki türlüdür: Kelâmı mefuz, kelâmı mahfuz.

— Ne farkı var?

— Birincisi o büyük zevatın düşünüp söylediği şeyler ki hiç bir değeri yoktur. İkincisi henüz düşünmediği, söylemediği ve belki de söylemeyeceği şeyler ki asıl dehâ eseri onlardır.

— Ya bu kelimelerden en mühimmi İncil değil mi?

— Şüphesiz! Orada söylenmiş, söylenecek ve söylenemiyecek, yaş ve kuru her şey vardır.

— Demek büyük fikirler?

— Elbette! Meselâ bak ne diyor: İki gömleğin varsa birini ver. Bir yanağına tokat vurulursa öbürünü çevir. Frenklerin şark için yaptıkları ihracat eşyasından. Bunlar kendi memleketlerinde geçmez.

— Ya orada?

— «Bir gömleği olan buldun mu? sırtındakini al, birine tokat vururlarsa sen de bir tekme vur.

— Şurada burada dağınık pek çok fikre rastlıyorum. Eflâ-tunu açıyorsun, bir şeyler diyor. Aristo ondan ayrılıyor. Derken bilgiler büsbütün dal budak salmış; bir kısmı İncille Kur'anın arkasından gidiyor. Bu karışıklığa ne dersin?

— Sizin gafletiniz! Fikirlerde ayrılık yok ama, size öyle görünüyor. İhtimal tabılar, kâğıtlar, mürekkepler değişiyor. Biraz da söyliyenlerin cakası. Böyle ufak tefek farkları bir tarafa bırakırsanız hepsi bir kapıya çıkar.

— Nasıl çıkar canım? Birinin kara dediğine öteki ak diyor. Birinin cennetlik dediğine öbürü cehennemlik.

— Ha!.. Bak, orası biraz karışık. Vakıa böyle şeyler de olmuyor değil. Şu dünya yüzü kuruldu kurulalı bir harp meydanıdır, İki taraf birbirini boğazlıyor. Birinin ak dediğine öbürünün kara dememesine imkân var mı? Aç tokun halinden anlar mı? Ama bunun da bir kolayını buldum.

— Ne gibi?

— Bir takım fikir hülâsaları yaptım: âdeta reçeteler. Soldan sağa okunursa demokrasi, sağdan sola aristokrasi; yukarıdan aşağı okunursa komünizm, aşağıdan yukarı okunursa anarşizm müdafaası çıkıyor. Kelimelerin yerini değiştirmiyorsun; fikir hep aynı fikir! Ne taraftan baksan başka türlü görünüyor. Böyle resimler vardır, bilmem gördünüz mü?.. Hah!.. İşte onun gibi.. Bu hülâsaları satışa çıkardım. Dehşetli müşteri buldum: kapışan kapışana. Asıl kavga oladursun, bizim Münevverlerin ihtiyaçlarını pekâlâ görüyorum. Maksat da - zaten - uzlaştırmak değil mi?

— Vaktile Ziya Gökalp de böyle uzlaştırır dururdu: hiç müşarünileyhin makalelerini okudun mu?

— Hem de ne kadar! Siyasî havadislerle makaleleri beraber okurdum. Tıpa tıp uyardı! Mütefekkir diye buna derler! Hâdiseler ne tarafa dönerse o da dönerdi: Diyarbakırda bilmem necilik, Türkocağında Türkcülük, Musa Kâzım Efendi: İslâmcılık, Avdullah Cevdet: Garpcılık; Merkezi Umumî İttihadcılık; Rus Çarlığı yıkılır; Turancılık; Sovyet devleti çıkar; küçük Türkcülük; Arablarla anlaşırız; Hükûmeti müsennâ (Avusturya-Macaristan taklidi); Enver Paşa Sankamışa yürüyor; Hakan-cılık, Mütarekede gidenin arkasından ağlanmaz (Parçalanma-

nın medhiyesi); Kuvvayı Milliyede: Ufak bir şaşkınlık, tekrar intibak: önce İslâm kongresi, sonra lâiklik ve Cümhuriyetçilik. Çok şükür ki hazret son günleri görmedi: yoksa dinamiko - elâstik nazariye intibaktan intibaka geçe geçe bugünlere kadar gelir; Dünya borsasının telden tele atlayan cambazına ayak uydurur, ve bunların hepsini kuşanırdı. Fikrin bu cevvaliği nerede görülmüştür düşün bir kere?

— İntibak fena şey mi?

— Şüphe mi var? Müşarünileyhe, hayatında bir eser telifi kısmet olsaydı da fikirlerini oraya toplasaydı. Yirmi senelik vekayiin yıldırım hızile değişen bütün metamorfozlarını kavrayacağı muhakkaktı. İnsanın değeri eserile ölçülürse, bu zatın da kendine benzer yarattığı irili ufaklı mahlûklar cidden kıymetini isbata kâfidir.

— Bana öyle geliyor ki, fikir dediğin sistematik olmalı; hâdiselerle eğilip bükülmemeli. Hattâ hâdiselere karşı mukavemet etmelidir. Büyük fikir adamlarının kahraman ve martir olmaları da bundan değil mi?

— Kahramanlık başka! Fakat martirliği anlamam. İnsan fikir için ölmez; fikir için öldürür. Veya icap ederse fikri öldürür. Görmüyor musun? Lokantalar kapanıyor, yerine her cinsten fikir ve doktrin hülâsaları, hazır şahadetnameler satan ilmi ticarethaneler açılıyor. Zamanın bir müellifi, asrî temayülleri şöyle hülûsa edebilirdi: «Kanaatlerimiz üzerimizde gömlektir; kirlenince çıkarır yerine yenisini giyeriz.» Eskileri dinleyin, bakın Montaigne ne diyor: «İnsanların hareketleri birbirini o kadar nakzeder ki neredeyse aynı dükkânda satıldığını anlamak imkânsızdır. Genç Marius bazan Mars'ın oğlu, bazan Venus'un oğlu olur. Papa Sekizinci Bonifas işe bir tilki gibi başladı,

arşlan gibi gitti ve köpek gibi öldü. Vahşet timsali olan Neron'a bir zamanlar bir caninin idam hükmü imza için getirildiği zaman, «keşke yazı yazmak bilmeseydim!» demesi inanılacak şeylerden midir. Örf ve âdetlerimizin mütemadiyen değiştiğini fark etmeyen müelliflerin insanda sabit ve metin bir bünye aramalarına şaşarım. Ben insanların en güç sabitliğine, en ziyade kararsızlığına inanırım. Kudemadan biri hayatımızın bütün kaidelerini bir cümlede hülâsa için şöyle söylüyordu: O daima aynı şeyi istemek ve istememektir. İnsan yalnız rezilette karar kılabılır, o ise kaidesizlik ve ölçsüzlüktür ve bundan dolayı onda sabit kalmak bile mümkün değildir. Her zamanki halimiz zevkimizin temayülllerine bağlanmak ve rüzgâr nereye giderse oraya gitmektir. Ancak istediğimiz anda istediğimiz şeyi düşünürüz, ve bukelemon gibi rengimizi değiştiririz. Her gün yeni bir fantazi; ve zamanın hareketlerle intihablarımız ve mizacımız da oynar.

Yalnız vak'aların rüzgârı beni meyline göre çevirmekle kalmaz; ayrıca ben kendi tavrımın kararsızlığı ile de mütemadiyen değişirim. Oraya bakan iki defa aynı hali bulamaz. Kendimden türlü türlü bahsedersem, bu kendime türlü türlü baktığımdandır. Mahcub; küstah; geveze; sessiz; çalışkan; nazik; yalancı; doğru sözlü; bütün bu halleri kendimde bir görür bir kaybederim. Ve her kim kendini iyice tetkik ederse, kendinde bu değişiklik ve dalgalanmayı bulacaktır.»

— Eyvah! rehberin buysa halimiz yamandır. Sokrat fikri uğruna ölümü kabul ettiği için, Eflâtun servetini mahvettiği ve esir pazarında satıldığı için, Aristo İskenderin sofrasını terkettiği ve inzivaya çekildiği için, Jean Husse mahkûm edildiği, Galilée ve Campanalla hapse atıldığı, Luther, Augsbourg da kiliseye meydan okuduğu, Babeuf, Condorcet idam edildiği ve

Marx açlıktan öldüğü için, budaladırlar değil mi? Bu fırlıdak kafalı rehberinin yanında yaşasın budalalar!

— Tarihin büyük fenerlerine hürmetim var! Lâtifeyi bırakalım; bulutlara baktığı için burnunun ucunu göremiyen ve çukura düşenlere kahkahalarla güldüm. Fakat tepeye bayrağı asmak için göğsünü kurşuna açanları başımda taşıyım. Kahraman bir fikirde kaybolurken yaşar; küçük adam fikri kendinde yashatırken kaybolur. Benim gayzım buz tutmuş kafalaradır! Gözlerini hayata açmıyan ve kitap içinde kalıblaşan yobazlardır! Benim gayzım dindar, dinsiz, şarklı ve garplı her cinsten papaslarıdır! Montaigne de papaslara kızıyor, ve papasa kızıp oruç bozuyor. Koca bir kitapla her cinsten yobazlara hitap eden; şifa verici şüpheyi iman haline koyan, bozulmuş ve bozulacak bütün oruçlar için muazzam doktrin! Mollanın okuduğu «Metali» şerhine(1), Rabelais'nin ve Molière'in doğmatik üstadına; bugünün gözleri kör, kulakları sağır, saksığan gibi öten yeni ezbercilerine karşı şüphe ve tenkidin palasını sıyırmış muazzam doktrin! Bu fikir yobazları güneşin yalnız kendileri için parlayıp Mısırın karanlıklarda kaldığına inanan yahudilere benzerler. Mahzenin rütubeti kendileri için halk edildiğine inanan farelere benzerler. Efendilerinin öğrettiği tek cümleyi bütün lisan zanneden papağanlara; satırları arasına soktukları arabca, lâtinca ibareleri hakikat zanneden mütebahhirlere benzerler. Muhteşem dramları seyreden Sainte Beuve'ın yanında Hamlet'i gördüm diyebilen ahmaklara benzerler. Shakespeare'le aynı sudan içtiği, Goethe'yle aynı güneşde ısındığı ve Rembrandt'la ay-

(1) Molla okusun medresede Şerhi Metali, — Ruhîi Bağdadî —

ni sokaklarda gezdiği için bu suyun, bu güneşin bu sokakların hakkını istiyen öküzlere benzerler.

— Sözüñ hülâsası şeytan! Sen doğmatik misin, septik mi?

— Gündelik dehalara dair (her gün yanıp sönen) şüphe bulutlarını dağıttığım zaman doğmatik; sizin samimiyetiniz'e inanmak istediğim zaman septiğim!

— Demek bana karşı itimadın yok.

— Bilâkis.. Sizde konuşan iki şahsiyetten hangisinin ben olduğumu hâlâ seçemediğim için kararsızım. Ben bu dünya kadar ihtiyarım, ve siz benim bir nefesim kadar kısa! Bu dünya her bahar allanıp pullanarak yaşını saklayan ihtiyar bir kadındır. Onun dedikodularını ben gördüm, ve benim ağzımdan siz konuşuyorsunuz. Fikir kahramanlarını tebci ettiniz; fikir şehitlerine güldünüz; fikir yobazlarını levmettiniz. Kudretliyi alkışlıyor ve zayıfa bir tekme de siz vuruyorsunuz.

— Evet! cürüm yapan yalnız zayıflardır. Kudretlinin ve mes'udun ona ihtiyacı yok. Ben sana mücrimin kafasındaki örümcek yuvasından değil; kudretlinin ve mes'udun fikir sarayından bahsediyorum. Fikir, içinde nedimleri ve uşaklarla saltanat sürülen dörtbaşı mamur bir saray olmalıdır. Orada Firavunlar için ibadet edilmeli, orada lord çocukları tenis ve briç partisinden sonra sahabeler sistemine ve mes'utlar cemiyetine dair hayal oyunları kurmalıdır. Fikrin sofraları zengin sauce'lar ve lüks garnitürlerle müzeyyen olmalı; insan huzurunda doymak için değil, seyretmek hazzı için bulunmalıdır. Orda papaslar bu ziyafete çağırılanlara esrarlı şaraplar vermeli; Feodaller ve zenginler bu sofralarda mukaveleler kurmalı, Avrupayı Hindistana köprülerle bağlamalı, kızıl, siyah, beyaz, sarı bütün insanları bu fikirlerden örülmüş zincirlere bağlayarak dünya tar-

lalarını onlara sürdürmelidir! Fikrin mâbedleri Karnak gibi Vatikan gibi, Britiş Muzeum ve Newyork Borsası gibi yükselmelidir. Boğazı açlıktan kokan mücrim fikrin orda yeri yoktur; hapishaneleri dolduran, köprü altlarında sürünen, meydanlardan taşan, kıt'aları tehdit eden fikrin orda yeri yoktur. Metreslerin saçındaki pırlantalar dururken, biz açların dişini döken katı ekmeği ne yapalım!

— Tantana ve ziyet değil, bize ekmeğe lâzım. Ekmeğin verdiği hazzı hiç bir şey veremez. İştaha yanında köpek açlığı neyse; zevkin yanında ekmeğe hırsı da o kadar büyüktür. Hikmetin vadettiğini haz veriyor; hikmetin ümid ettiğini ekmeğe buluyor, biz vadeden ve muktedir olamıyan hikmeti değil; açlığın, ıztırabın ve kudretin fikrini istiyoruz.

— Muhammed Kur'anda böyle demiyor mu?

Ya eyyühellezine âmenu lime tekolune malâ tef'alûn

Kebûre makten indallahe en tekulû mala tefâlûn.

Fikir kahramanları ve şehidleri büyük çığların ortasında ezilip gidecek; fakat feryadları asırların sedlerinde aksederek dünyayı baştan başa kaplayan muazzam bir seda olacaktır. Kimse insandan bahsetmedi: bu kelimeyle kimi Bâdiye halkını, kimi Roma hemşehrisini, kimi fransız vatandaşını; kimi Hint esirini, kimi Rus işçisini anlıyordu. Fakat dalga büyüyor, kabarıyor, tufan oluyor: insandan bahsedilecek zaman yakındır!

XI

İŞTİKAKA DAİR

— Kelimelerin büyüünden bahsettin; mesleğine ait bir sırrı ağzından kaçırdın; gel de bunu eski dostuna bir parça izah et. Kelimeler fikirleri doğurur, fikirler de vak'aları ve âlemi yaratırsa, demek kelimelerle sen âlemi yaratıyorsun?

— Aramızda kalsın; bunu kimseye faş etmeyin. Ben bir sihirbazın mağarasında bu oyunları öğrendim: kelimeleri yaratan heceler, heceleri yaratan harflerdir. «Cavidanı Kebir» de Fazlullah Esterabâdî bunun mükemmeline yapmış. Onlara eski mutasavvıflar ve Harran medresesi mensupları, bunlara da yahudi cabbaliste'leri öğretmiş. Aslı Pythagore'e ve Mısır rahiplerine kadar gider. İşin marifeti heceleri yan yana getirmektir: onlardan bin bir şekil çıkar. Her birinden ayrı bir âlem görünür. Dağıtın tekrar birleştirin, üst üste yığın. Sırayla dizin, küme yapın, halkalar, haçlar, zincirler, kordonlar, eklen-tiler, kesik parçalar yapın; bir avuç çakıl taşı kadar harften dünyalar çıkar. Kimi ıslık gibi, kimi gıcırtı gibi, kimi yumurta çalkalar, kimi tavuk boğazlar, kimi bir torba ceviz salları gibi sesler çıkarır. Birbirini anlamaz ve kıyametler koparırlar. Halbuki ben hepsini aynı taşlardan yanyana, üst üste, ayrı ayrı dizerek dağıtarak yaptım. Söz aramızda: âlem vak'aları yapar, vak'alar fikirleri, fikirler kelimeleri, ve kelimeler harfleri. Zavallı harfler, tekne kazıntısı oldukları halde okkanın altına giderler. Varlık denen bu büyük cinayette bir mes'ul lâzım! Kimin dili yoksa o yakalanır. Yahudiler harfleri ele vermiş: çeke dursun-

lar. Allah hiç bir ahı yerinde bırakmaz derler; yahudiler de bunun acısını çekiyor a! Hristiyanlığın babası, Müslümanlığın büyük babası oldukları halde ahrete kadar oğullarından ve torunlarından dayak yiyorlar.

— Gelelim kelime bahsine! Hele şu marifetini anlat bakalım.

— Basit şey canım! Hiç domino oynamadınız mı? Vaktile «ilmi ıstikak» ilimlerin en asîliydi. İş ayağa düşünce onu tahından indirdiler. Eski bir konağın bir köşesinde, inzivaya çekildi. Kimsecikler hatırını sormaz oldu. Felsefe, hikmet, kimya, tarih, riyaziyat ve tabiiyat onun torunları yerinde dünkü çocuklar, kapı uşakları, emektarları, yetiştirmeleri şimdi burunları Kaf dağında eski velinimetlerine kafa tutuyor, bir lokma ekmeği ondan esirgiyordu. Bu hali yürekler acısıydı! Dayanamadım kurtarmaya çalıştım. Bazı ehli himmet kimselere tavsiye ettim. Elinden tuttular, yavaş yavaş sahneye çıkardılar. Şöyle böyle yine eski rolünü oynamaya başladı. Dokuzuncu Şarl'e bütün dünyanın aslı Fransız olduğunu isbat için ne marifetler yaptı. Mes'udî'ye «Müruc üz-Zeheb» de ustalık etti. Ebulgazi Bahadır Hana Türk şeceresinde neler öğretti. Son günlerde insan kadri bilir, gayretli oğullarının zekâsile kendini âleme gösterdi. Şipka kahramanı Süleyman Paşa «Tarihi Cihan» da Türklüğün şerefini yükseltmek için gayrete geldiği, Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi ve Şemsettin Sami Türke dair ciltler dolusu yazı yazdığı halde onun ustalığından istifadeyi unuttular. Eserleri bu yüzden ihmale uğradı. Ancak Zekâi Paşa benim irşadıyla «İlmi celil İstikak» a hürmet etti; hecelerden mâna çıkardı ve dünyanın aslını göstermeye kalktı. O nesilden gelen Ferik Enver Paşa bu altın anahtarla nice açmazları açtı: meğerse Tev-

rat'taki Tugarmanın aslı Turgarma imiş. O da Turgar yani «Türk er» den geliyormuş. Plini kadim eserinde Turcaque diye, Herodote «Tourgious» diye Türklerden bahsetmişler. Türkün aslı Tourk imiş, ve K türkcede nisbet ifade ettiği tour da kule ve dağ demek olduğu için Tourk dağlı demekmiş. Touran aslında Tourank imiş; ve dağlık yer demekmiş. Nitekim Irak veya İran ovalık yere delâlet ediyormuş. Uygurca kut ve Almanca Goth, Farisi Hüda aynı mânaya geliyormuş. Mademki hepsinin mânası kudsilikmiş, ve mademki bütün bu milletler şarktan gelmişler, öyleyse Coth ve hüda kuttan çıktığı gibi, Almanlar ve İranlılar da Türklerden çıkmışlar. Üngâr (Ungar) şark adamları ve Sungar garp adamları demekmiş. Burg türkcede kale ve şehir demek olduğu için Hamburg yani Almanların meşhur şehri Han kalesi mânasına gelirmiş. Man türkcede adam demek olduğu için (Kocaman, Karaman gibi) Alman da Al (Kırmızı yüzlü) adam demekmiş. Hukant, yüksek şehir mânasına gelirmiş. Çünkü türkcede aynen fransızcada olduğu gibi Ho = haut yüksek demekmiş. Almancada padişah mânasına gelen König kelimesinin aslı Han imiş. Muharrir bir makalesini şöyle bitiriyor: «Bu tafsilâttan anlaşılır ki yalnız Türk kelimesine istinaden Türk ırkına mensup akvam ve kabile taharri ve tayin eylemek *bir hatayı azımdır*» (1) Yani Türkleri Türklerin içinde değil, bütün dünyada aramalıdır.

Bu esasa göre İrandaki Kerman, ve Almanların asıl adı olan Germen kelimelerinin türkce «Girman» kelimesinden geldiği muhakkaktır. Alman kelimesi asker ve leşker manasına

(1) Edebiyatı umumiye mecmuası 1917 — Numara 31-32-36-39.

halis türkce lûgattır. Merkez Türkleri olan Turan ahalisinin adı «yüksek yer çocuğu» mânasına Altay ve Hatay veya Çıgataydır. Al, ha ve hu yahut çıga yüksek demektir; tay da çocuk demektir (atların yavrusuna da tay denmiyor mu!)

İlmi ıstikakın değerli hâmisî Enver Paşa şöyle söylüyor: «Şu kadar ki bu meseleyi asıl ve esasî olmayan bir takım *farazî ve itibarî* nazariyeleri terk ile *bitarafane* hal ve fasl eylemek ictiza eder. Eğer bu suretle hareket olunacak olur ise bu barbarların *bilâ istisna* ırkan eski Türklerden gayri kimseler olmadığı tezahür eder.»

Nitekim bu feyyaz usule göre Gaulois kelimesinin aslı olan Gal ve Galatların Kalac ve Halaclardan başka bir şey olmadığı gün gibi aşikâr olur. Bu münasebetle türkce *kel* kelimesile fransızca gale kelimesinin münasebetini de zikredebiliriz ve böylelikle makalenin başlığı olan «Eski Türkler Avrupalıların ecdadı olduğu» riyazî bir kat'iyetle isbat edilir.

O biçare ihtiyar ve bakımsız ıstikak ilmini insan arasına çıkarmak için - bütün hüsnü niyetine, samimiyetine rağmen - tek bir Enver Paşa kâfi midir? Şımarık kapı uşakları, sonradan görmüş ilim taslakları onu hâlâ alaya almadan vazgeçmiyor, halksa hakikat fecrinin aydınlanması için bir iki kör kandil daha bekliyordu. Çok şükür, bunları yetiştirmede gecikmedim! Hüseyin Hüsameddin Efendi hazretleri doğduğu şehrin tarihini yazarken içinde bütün dünyayı karıştırmak lûtfunu esirgemedi (1). Fennî ıstikak sayesinde yakası açılmamış nice kavim ve kabile isimlerinin soyu sopu belli oldu. Şarkta ve garpta ilişgimiz olmayan cemaat kalmadı. Şu bizim eskidenberi bildiğimiz

(1) Hüseyin Hüsameddin, Amasya tarihi, 2 nci cild.

ve kısmen Lâtinlerden kısmen Asûrîlerden gelen takvimin aslı keşfedildi: Martin barmak = varmak (vasıl olmak)dan barıt, nisanın, ısınmadan isan, temmuzun cehennem gibi sıcak olduğu için tamuz, ağustosun Oğuzun doğduğu ay olduğu için Oğuzit aslından geldiği bütün dillerle meydana çıkarıldı.

Bir gün efendi hazretlerini Gökalpın kapısında makale vermek için sıra beklerken gördüm. Ziya Bey ve yârânı «Frenkâne usule muvafık değildir» diye reddettiler. Hocanın kusuru iş-tikak fennine «tarzı cedid» de külâh giydirmesini bilmemesindeydi. Nitekim merhum Gökalp «Kale İmamı Muhammed» yerine «Kale Dürkhayım» ı getirdiği için bu davada muvaffak oldu: Türklerin Totemci olduğunu isbat için ilmi iştikak imdadına yetti. Eskidenberi Asya ortasında, kolordu nizamında oturduğumuzu isbat için Totem adları aradı. Şimalde Tonguz (domuz) buldu. Çinde Tsin Hanedanını görünce bunun «Tosun» dan geldiğini bir zekâ şimşegi ile keşfetti. «Skit» leri gördü; bu kelimeyi sek + it olarak ikiye ayırdı. Cenupta Çinlilerin Kouei-chouang dedikleri Yuechi'leri buldu: bu kelimenin «kuşan» dan bozma olduğuna ve İranlıların kuşun cem'i olarak kuşan dediklerine kemali dirayetle hükmetti. Bu kadar mahirane alafranga bir iştikak üstadı dururken küflü kafaların yaptığı eski tarzda iştikakları kim dinlerdi?

Devir geçti, yeni yeni tefsirlere ihtiyaç doğdu. Türk, Tatar, Moğol, Mançu bütün Asya saltanatlarının mirasına konanlar iflâs etti. Bozkırların serveti çabuk tükendiği için, garbın cedlerinde yeni hazineler keşfine çıktılar. Müderris Yusuf Ziya Bey usulü muhakemat kaidelerine göre yunan esatirinin türkce olduğunu isbat etti: Apollon'un Ap oğlan = Ak oğlandan; Aphrodite'in avrattan başka bir şey olmadığı açıkca meydana çıktı.

İskenderin harp yaptığı Gordion'un «kördüğüm» olduğu, Adriatique'in «deryayı atık» ve Touareg'lerin Tevarik = Türkler olduğunda; bizzat «Tevrat» in «tür» cezrinden Türke delâlet ettiğinde; Amerika kabilelerinden bir çoğunda Türk adlarının bulunduğu zerre kadar şüpheyeye mahal kalmamıştı. Vakıa bu ıstıkak keşiflerinin nuru ile gözleri kamaştığı için, doğruyu görmeden gafil olan bazı muannidler bunca hakikati reddettilerse de zaman ve mekân hakikat güneşinin her şeyi aydınlatmasına ve Jüpiter gibi ışıklarını aç mahkûmların zindanlarına kadar uzatmasına hizmet etti. Tahtından indirilen «ilmi ıstıkak» yine eski debdebe ve saltanatına kavuştu. Ben de insanlara yapabileceğim hizmetlerin en büyüğünü yaptım. Işın iç yüzünü biliyorsunuz. Dünya her şeyden önce yaldız ve çingirak istiyor.

XII

ROMANA DAİR

Asmodée, içtimaî problemlerinden yorulduğum sıralarda bana uzun uzadıya başından geçenleri anlatırdı. Bunlar, gerçekten gördükleri mi, yoksa yalnızca rüyada gördüğü, tahayyül ettiği, hattâ başından geçmiş gibi göstermek için uydurduğu ve bu suretle belki de kendini inandırdığı şeyler mi bilmiyorum. Şu muhakkak ki, anlattıkları birbirine çok uygundu. İçlerinde vak'aların mantıkına ihanet eden aklın almayacağı garabetler yoktu. İnsanlar, ihtimal gördüklerimden daha keskin, daha soluk veya daha karışık: bir yüzde bir çok hatıraları birleştirmek, bir harekette bir çok karakterleri toplamak mümkündü. Bazan da aynı insan bir çok şekillere bürünüyordu. Dev maskesi gibi mübalâğayla büyütülmüş bir yüzde, kendimizi görmek bizi ilk önce şaşırtıyor; hattâ isyana benzer bir reaksiyon uyandırıyor. Nisbetleri bozulmuş bir çehre bize acemilik ve iptidailik tesiri veriyordu. Bununla beraber, ne o büyütülmüş insanda, ne bu çarpık yüzde, ne bu gölge kadar soluk bakışta bizden başka bir şey bulunurdu. Asmodée mutlaka bu sırada adesesini vak'aların ve insanların bir tarafına çevirmiştir: gerçek, rüya ve fantazinin birbirine o kadar iyi karıştığı ve gerçeğin mantığı içinde o kadar kaynaştığı bu hikâyeleri her gün gördüğüm, işittiğim dünyadan daha parlak, daha cazib renklerle sevmemek, hattâ yaşadığım dünyayı feda edip onu dinlememek kabil değildi.

— Topal şeytan! yaşadığım eşyanın lezzetini feda edecek kadar tatlı bana neler anlatıyorsun? Bunlar dev masalı değil, peri hikâyesi değil, rüya oyunu değil, bütün mübalâğalarınla beraber bana gerçekten bir şeyler getiriyorsun sana inanıyorum. Sözlerin eşyayı eskisinden daha iyi görüyormuşum gibi bana yardım ediyor, bu çarpık suratlarla, dev maskelerile, bu bir kısmı silinmiş, bir kısmı keskinleştirilmiş vak'alarla dünya bana eskisinden daha hakikî görünüyor. Bu anlattıkların nedir? diye sordum.

— Roman!.. Kilise lâtincesi yanında eski Fransızcanın konuşulduğu devirde buna «Roman» dili derlerdi. Bu dille yazılan hikâyelere de «Roman» adı buradan kalmıştır: Amadis'ler, Chanson de geste'ler, Roman de la Rose'ler, Tristan et Îseult hikâyeleri..

— Desene bizim Leylâ ve Mecnunlar, Ferhadla Şirinler, Âşık Garipler de bir nevi roman?

— Ona şüphe mi var. Mümkün olsaydı bizim dünyanın romanı da bu köklerden çıkacaktı. Amma dalın birisi büyümüş çiçekler vermiş, öteki kavrulmuş kalmış. Ölüyü diriltmek elimizde olsa bu dalı yeniden canlandırırđık.

— O halde ne yapalım?

— Gözlerinizi dört açıp öbür dala atlayın: Amadis hikâyeleri, Şövalye masalları 16 ıncı asrı kasıp kavurduğu zaman, bir Cervantés çıktı; keskin kalemile sivrisinek yakalar gibi her taraftan bunları sürdü çıkardı. Ukalâ şâirlerin, sırtı cildler dolu mütebahhirlerin, mutasallıfların, mütekebbirlerin kökünü kurutmak için bir Rabelais onu takip etti. Ingenioso hidalgo don Quixoto de la Manche romanın ilk şaheseri ise, Gargantua ve Pantagruel ikinci şaheseridir. Sorbonne'u ve parlâmentoyu yerin

dibine geçiren, papasları küplere bindiren, Kalvinistlere lânet! fetvaları okutan bu eser insan zihninin ferahladığı ilk büyük merhaledir. Reaksiyonun beslediği Pastoral hikâyelere, dinî masallara, Scudéry'nin fakir hayalli fantazilerine rağmen tenkid koca kampanasile ortalığı kaplamada gecikmedi: Scarron, «Roman komik» le ve eskilerin amansız bir hicvi olan Virgile travesti ile meydana çıktı. Furetière Roman bourgeois'sile ardından geldi. Artık İspanyolların yolundan giden yeni muharrirler bitmez tükenmez saray tasvirleri, Babil, Roma ve Ortaçağa ait zamanların birbirine karıştığı çorba gibi hikâyeleri yığmaktan vazgeçiyorlar; vak'alarını burjuva hayatından, gözleri önünde açılıp giden âlemden alıyorlardı.

Bu kuvvetli tenkidi Lesage tamamladı: «Topal şeytan»la, «Gil Blas» Cervantés'den gelen keskin tenkit an'anesini alevledi. Vakıa Voltaire bu eseri İspanyollardan aşırıldığını iddia etmişse de bunu «c'est un vol terre à terre» espirisinin intikamını almak için söylediği ve Gil Blas'ın aslını hiç bir yerde bulamadığını pek âlâ biliyoruz.

— Peki Voltaire'i ihmal mi ediyorsun?

— Ne Voltaire'i, ne de onun büyük selefleri olan Marivaux'yu, Prévost'yu, Beaumarché'yi ihmal edebilirim. Abbé Prévost'nun «Manonlesko» sile Richardson'dan tercümeleri Rousseau'ya Julie'yi ilham etmedi mi? Ve yine bunlar Diderot'nun «Rahibe» sindeki kiliseye isyanı ve ihtirash aşkı hazırlamadı mı? Romanın asıl üstadları bu suretle meydana çıktı. Bu dünyanın ne boş şey olduğunu söyleyen, ve her «doğme»a düşman Voltaire bile Candide'de, Zadig'de, «Babil Prensesi» inde keskin kalemile felsefî romanın şaheserlerini meydana getirdi.

— Yine şeytanlığını ele aldın! Görüyorum, yapıcı eserlere değil, sen daha çok yıkıcı olanlara kıymet veriyorsun. Bu kitaplar hiç bir şey kurmuyor, daima yıkıyorlar!

— Şüphesiz! Ben daima yeni bir bina kurmak için eskinin enkazını temizlerim. Yıkma oğlumsa, kurma torunlarımdır. Voltaire yıktıysa Rousseau ve Diderot korudular. Mme. du Staël yıkdıysa; Chateaubriand ve Hugo şato kurdular. La Rochefoucauld ve Flaubert yıkdıysa Balzac, Stendhal bütün realizmi kurdu. Natüralizm yıkdıysa bütün yeni realizm kurmaktadır. Anatole France, Gide yıkdıysa, Proust, Malraux ve J. Martin du Gard kuruyorlar.

— Plânı çok geniş tuttun. Nereden başlayıp nerede bitirdiğini takip edemiyorum. Bir nutukla bütün romanın resmi geçidini yaptırmak istiyorsun. Bu dediklerin doğru mu değil mi? Şüpye götürür meseleler. Bunlardan hangisi büyük, hangisi devamlı? Tefsire bakar.

— Zaten böyle bir şey demedim! Edebiyatın biçare şehitlerinden değil, kalbur üstünde kalanlardan bahsediyorum. Bu hususta ekol münakaşası yaparak kafanızı şişirmek istemem. Bunun için edebiyat münekkitlerine müracaat edin: size bol bol söz söylesinler, bir kutuptan bir kutba atlasınlar; zamana, zevke, barometreye, hiddete göre bir kutbu göklere çıkarıp ötekini batırsınlar; ve sersem kari' bu büyük ahmakların elinde oynucağa dönsün; kafasını fırlıdağın ucuna taksın, rüzgârla beraber dönsün dursun. Benim işim bu değildir! Ben size gördüğüm ve göreceğim iki hizmetten bahsediyorum: yıkmak ve yapmak; bazan yıkarken yapmak, bazan yaparken yıkmak. Bunlardan hangisi mühimdir, onu bilmem. Bu işi zevkinize bırakıyorum. Benim vazifem size insanlığın büyük masalını anlatanların

sahnedeki yaptığı temizliği göstermektir. Bir Rabelais, bir Montaigne, bir Voltaire ve bir France'in tenkit süpürgesi olmasa, bir Rousseau, bir Balzac ve bir Proust binasını kurmaya imkân olmazdı. La Rochfoucauld'nun şu meşhur Maxime'ini dinleyin: «Bizim için kıymetli bir şahsı kaybettiğimize ağlamak bahanesile, kendi kendimize ağlarız; hakkımızdaki iyi kanaatin den dolayı ona esef ederiz, insan müşfik desinler diye ağlar; acı-sınlar diye ağlar; haline ağlatmak için ağlar; nihayet ağlamak hicabından kurtulmak için ağlar.» — Madam Bovary'yi, «Hissî terbiye» yi, Julien Sorel'i, Madam Rénal'ı, Balzac'ın büyük bir kısmını buradan çıkarmak mümkün değil mi? O romancıların eline keskin bir pertavsız verdi; insanın sahtekâr ve hakikî tarafını ayırmak için bundan güzel vasıta mı olur!

— Öyle görünüyor, sen romanın gittikçe kuvvetlendiğine kanisin!

— Şüphe mi var! O nesir san'atlarının en yenisi ve en be-reketlisidir; aylandoş gibi, kavak gibi yetişenleri, çam gibi kök salanları, baubab gibi etrafı kuşatanları var. Şiir fildişi kulesine çekildikten ve destan tarihe karıştıktan sonra ortada hükmeden romandır; nesrin bütün maharetleri orada kendini gösterir. Orası bir şehir panayırıdır. Bir harp meydanıdır; salonlar, düğünler cenaze merasimleri, bayramlar, grevler, mitingler; şeytanın palyaço kılığında çingirakla halkı topladığı bütün matem ve şenlik yerleri; insanın içinde bir mahşer olan kendi dünyasile, bütün insanlardan uzak yapılmış kaldığı ölüm anını, topluluğun en taşkınlıktan yalnızlığın en feciine kadar her şeyi kuşatan, kuşatmak iddiasında olan roman! Onu bu iddiasından vazgeçirtmek için tenkit palasını alıp üstüne yürümek mümkün değil; çünkü bizzat tenkid de romanın bir parçası, o sihirbaz gibi

her kılıkta karşımıza çıkar: hikâye, hatıra, masal, tarihi zaman, seyahat romanı, exotique roman, pastoral roman, fantastik roman, hakikî roman, sosyal roman, psikolojik roman, fikir ve tahayyül romanı, romantik roman, tezli roman, tezsiz roman, macera romanı, metafizik roman; bir insanın, bir ailenin, bir sınıfın, beşeriyetin romanı... Bütün nevileri saymaya gücüm yetmiyor: sadece roman! İç ve dış âlemlerin med ve cezrini bütün kompleksleri ve tezadlarile veren yeni destan!

— Sen böyle diyorsun amma, bak başkaları da ne söylüyor: roman kriz geçiriyormuş. Hattâ asıl roman iflâs etmiş; çünkü romancının işi insanları tezad halinde kavramakmış. Allahla insanın tezadı, erkekle kadının tezadı, insanın kendi nefsile tezadı onun mevzuu imiş. Halbuki son nesillerin ruhunda bu tezadlar kaybolmuş. Bugünün insanında artık bir vicdan mücadelesi, bir ahlâk meselesi kalmamış. Bir kenç kadın bunları söyleyen Mouriace'a şu itirafta bulunmuş: «Ben doğrusu Racine'in Phèdre'inden bir şey anlamıyorum. Phèdre övey oğluna âşık olur, onu kandırır ve Thése de buna göz yumarsa ne çıkar!.. Şu halde mesele kalmıyor: en müstehcen sahneleri yaşamaktan ne çıkar! En çirkin sayılan şeyleri yapmaktan ne çıkar! Allahın ve vicdanın rol oynamadığı, tezadsız bir cemiyette romancı ne yapacak? Hayatı aksettirmek değil mi? O zaman roman buhransız, cidalsız, vicdan azabıyla faziletin rol oynamadığı bir cemiyetin aynası olacak: Paul Morand'ın kafasız, endişesiz, o boş nesli romanı nereye kadar götürebilir. Bir Proust'un iç hayatımıza ait lâubaliliklere ve çirkinliklere kadar sokulan aynası, bir Gide'in hiç bir ahlâk kaidesi tanımayan pervasızlığı,

bir Céline'in (1) bir Joyce'un (2) umumhanelere kadar giren hayasız kalemi, bir Lawrence'in (3) zinayı ilâhileştirecek kadar küstah estetiği romanın kriz değil inkıraz halinde olduğunu göstermeye kâfi değil mi? Zinanın, fuhuşun, tabiata zıd duyguların, rezalet ve deboşun, tantana ve zulmün, vefasızlığın, ihanetin, yalanın ve cinayetin ekmek gibi yendiği ve su gibi içildiği bu âlemde romanın vazifesi nedir?

— Lucilius gibi romanın hicviyesini yapıyorsunuz! O yalnız şairler ve muharrirlere değil, Roma'nın birinci sınıf adamlarına hücum ederdi. Bana diyeceksiniz ki Lucilius bu tarzda lâubaliliklere cevaz verilen bir devirde yaşıyordu. Nitekim Horace gülmenin en büyük tehlike olduğu bir devirde geldiği halde ve sohbetçilerin şahı Fabius'e, fantanskların şahı Tigilius'e, komiklerin şahı Nasidienus'e, sefihlerin şahı Nomentanus'a kalemini batırmadı mı? Her devrin kendi gerginliği (tension) vardır: gururu, imanı, fazileti, cıdali ve buhranı vardır. Bu gerginliğin son haddinde, yay kırılır; zaıflar ve şüpheleri maskeler örter; ve tenkit kırbacını bu sahte suratlara indirdiği zaman nihayet maskeler de düşer; sınıf inkıraz eder; rezalet meydanlarda kendini teşhir eder. Tâ ki yeni bir sınıf setlerini yıkarak sel gibi meydanları kaplasın; ve hicvin ağır gürzü rezalet sofralarının enkazını dağıtsın! Virgile Roma'nın şerefliydi, Horace tenkit oldu. Ovide rezalet sofrasını kurdu, Juvénal ve Perse hicvin kırbacile bu yağma sofrasının köpeklerini dağıttılar. Racine ve Corneille krallığın şerefliydi; Molière ve Marivaux tenkit oldu.

(1) Vayage au bout de la Nuit.

(2) Ulysse.

(3) L'amant de Lady Chatterlay.

Brantome rezalet sofrasını kurdu ve Voltaire hiciv kalemile soy-tarları dağıttı. Hugo cümhuriyetin şerefiydi, Balzac tenkit oldu, Gide ve Proust rezalet sofrasını kurdular; şimdi dünya Fransıyyla beraber yeni bir Juvénal ve Voltaire bekliyor. San'at her devirde kendi rolünü gördü. Bugün roman onu her devir-den daha keskin ve etraflı görecektir. Her devir bir destanla açıldığı gibi, yeni dünya da kendi romanile açılacaktır! Yoksa bir sersemin mürekkebe haline koyduğu küstahlıklarını her devir alkışlayacak mıdır? Ve kötü muharrirler yazdıklarını dillerile silmeye mahkûm edilecek yerde, yoksa kitaplar bütün ahmaklıkların vatandaş hakkına sahip olduğu taarruzdan mâsun bir sığınak mı olacaktır? Yoksa sırtını bir ınaaşa ve kendi cinsinden iki kalleşe dayayanlar ortalığı yüksek perdeden velveleye verecek, ve cehennem ateşini halka cennet yemişleri diye ilân etmelerine meydan verilecek midir? Hayır! ben yeryüzünde kaldıkça, ve kılıktan kılığa geçerek ölümün görülmez elinden kurtuldukça hangi sınıf göçse ve yerini hangisi tutmuş olsa şerefî-niz, imanınız, faziletiniz, reziletiniz, inkırazınız ve can çekiş-meniz benim elimden geçecek ve romanın ezeli mevzuu olacaktır. Görüyorsunuz ki romanda tezaat hiç bir zaman eksik değildir: o bazan idealin zaferi, bazan çirkinleşen realitenin meydana çıkması, bazan bu realiteyle idealin boğuşması, bazan idealin büsbütün alt edilmesidir. Romancı rezaleti tebci ettiğî zaman bile eserime başka yoldan yardım ediyor: yıkılan cemiyetin hicviyesini yapmak için bana bol bol madde veriyor. Dante'nin Cehenneminde tenkit olan kalem, Décameron'da rezaleti meydana vurduğı zaman yıkılacak cemiyete en büyük darbeyi indirmiştir.

Bu iddiada doğru bir taraf var: romanın asıl mevzuu insanlığın tezadıdır. Bu Allahla insanın tezadı olabilirdi. Eskiden «Fransa kralsız duramaz» itikadı vardı. 16 ıncı Louis kaçtığı sırada Fransanın yıkılmadığını görenler önce hayrete düştü, sonra yavaş yavaş buna alıştı: demek Fransa kralsız durabiliyormuş! Allahı âlemlerin direği sananlar için de mesele böyledir. Onu çektiğiniz zaman binanın hâlâ durduğunu görenler buna isyan edecek, hayret edecek, ve nihayet alışacaklardır. Biz Allahsız rezaletler kadar, Rllahlı rezaletleri de biliyoruz. Bu tezad insanlığın içindedir. Allah, vicdan, sultan ve insan onun icadıdır. Biri tahtını öbürüne bıraktığı zaman eskiden daha büyük yeni tezad başlar; bu tezad kıt'alar, sınıflar, insanlar arasında, insanın içinde büyük faciasını oynayıp duruyor. Onu görmeyen romanda kriz görür, Cholokhov'un bahsettiği dram yanında Phédre'in hailesi sinek vızıltısıdır.

— Mauriac'a bakılırsa, bütün kabahat Rousseau'da ve şu hilekâr Freud'de imiş. İnsanlığın ismetini bozmuşlar; samimiyet ve ilim namına günahlarını deşmişler.

— Günah varsa ismet yok demektir; onların kusuru maskeleri düşürmektir. Bu kabahat çok eskiden başlıyor: Aristophane ve Ovide, Rabelais ve La Roschefoucauld onu vaktile yapmadılar mı? Riyakârın yüzüne kırbaç indirenler ahlâk vazaları verenlerden daha değerli değil midir? (1)

(1) Tobouyu kırmak sanatı mahveder kanaati, «çıplak» resim yapmanın günah olduğunu zannetmek kadar hezeyandır Sanatkâr istediği kadar gayrişuuru aydınlatsın. Yine onu sevkeden insiyakların ve gayri şuurun hükmünden kurtulmaya caktır. İlim gibi sanatın da bütün ihtirası gözünü daima daha derinlere, daha ince mikyaslara kadar uzatmaktır. Her devir

— Mauriac romanı insan kompleksinde görüyor. Ve bunun için kendine üstad olarak değişmez cemiyet tiplerini alan Balzac'ı değil, fakat bütün tezadlarla insanı gören Dostoïewsky'yi tanıyor.

— Bu mesele mühim! Balzac veya Dostoïewsky'yi intihap etmek güçtür. Şurası muhakkak ki ne Balzac'ın tipleri zannedildiği kadar sabit, ne Dostoïewsky'ninkiler söylendiği kadar derin ve komplekstir. «İnsanî komedyâ»nın kahramanlarını kırk cildin içinde bütün çeşitlerle beraber görmelidir. Orada Vautrin'ler, Birotteau'lar, Nucingen'ler, Popinot'lar, Gaudissart'lar, Bette'ler ve Pons'lar bütün bir burjuvazi dramının cehenneminde, kaynaşan, değişen, kavrulan, kurtulan ve mahvolan tiplerdir. Bette teyze aynı eserde kaç istihale geçirir? Birotteau yalnızca iyi, saf ve haris veya ikbalperest midir? Madam Marneff'in muhtelif âşıklara ve dostlara karşı kaç ayrı cephesi vardır! Balzac hakkında verilen bu toptan hüküm ne kadar yersizdir! Ya buna karşı Dostoïewsky, polis vak'aları ve hasta tiplerle her zaman aynı yüksekliği muhafaza eder mi? Onun iki merhalesi var: «Cürüm ve ceza» da Nietzsche ve Standhal'a dayanarak romancı, kahramanının hasta ihtirasını İsa ile tedavi etmek istiyor. Bu kitapla bütün hayatınca vereceği esere giriş yaptığını ilân ediyor. Fakat Siberya'ya gidince «Ölümlerin hatıraları»nda İsanın kurtardığı ruhları değil; ızdırap çeken lânetleme insanları buldu; onların eskisinden daha kötü, halledilememiş cemiyetine döndü. İkinci merhalede Dostoïewsky

daha keskin âletleri ve daha derin görüşleriyle geliyor; her devrin eskilerine katılan yeni bir mikyası var. Tabouyu kırmak cidalı kaldırmıyor; dramı kulisten sahneye çıkarıyor.

ky küçük burjuva cemiyetinin, anarşistlerin, kararsızların, kozmopolitizm ile Rus milliyetperverliği arasında şaşkın bir neslin içine düştü: «Budala» ve «Cin çarpmışlar» bu merhalenin eserleridir. Biz orada aşkıta ve fedayı nefste, idealde, imanda, dinde kararsızlığın, bütün buhranlarını görüyoruz. Orada insanlar bir cephelerile müşfik, hayırhâh, ve saf; öbür cephelerile, vahşî, honhar, müraîdirler: küçük burjuva cemiyetinin bütün buhranı gibi. Rus romancısı Emilie Bronte'den, Tackeray ve Dickens'denberi gelen bu sentimental buhran içinde, yukarısına karşı mazlûm ve masum, aşağısına karşı vahşî ve zalim olan insanlık tasvirinin en son merhalesidir. Romancı bir sınıfın kahramanlığını, idealini, fedayı nefsinin, yine aynı sınıfın vahşetini, zulmünü ve hilekârlığını ne kadar iyi gösterirse o kadar büyüktür. İnsan sınıflarının birbirile en açık cüdale girdiği bu devirde romanın en büyüğü bütün genişliğile bu tezdâdî kışatacak olan eserdir.

— Bu eser hangisidir?

— Henüz daha ondan uzağız.. Fakat Balzac ve Tolstoï'denberi Proust, Choloikov, Martin du Gard, Jules Romain, Malraux ve daha bir çokları bu teşebbüste büyük adımlar attılar. Mauriac endişe etmesin!.. Dünya romanı ruh heveskârlarının, yeni Pascal'ların hatırat defteri; pornoğrafiyi ve sigara içmeyi, çiçekler koklamayı hayatın yegâne işi zanneden derbeder kayıtsızların oyuncağı değildir. Dünya romanı asıl eserini henüz vermemekle beraber, o yolda büyük adımlar atmaya çoktan başlamıştır.

— Romanımız hakkında ne düşünüyorsun?

— Emekleme devrinde; ama gitgide kalkıp yürüyecektir. «Leylâ ve Mecnun» a, «Hüsnü aşk» a eski şiirlerinizin ro-

manı diyebilirsiniz. Halk hikâyeleriniz sizde de bunu hazırlamıştır. «Köroğlu» nun kalelibey'le mücadelesi, «Tahirle Zühre» de tabaka farkının doğurduğu haile, «Âşık Garip» de sevgilisinin reddettiği fıkara çocuğun para kazanacağım diye yaptığı gayret, «Keremle Aslı» de Ermeni ile Türkün, zenginle fakirin tezadı halk masallarında sınıf tezadının ne büyük rol oynadığını göstermez mi? Nâmık Kemal ve Safvet Nezihî ile başlayan yeni romanlara da Türk burjuvazisinin «hürriyet» telâkisi yanında sınıf şuurunun nasıl barizleştiği farkediliyor

Son romanlarınız - hakikî manasile - bir kriz geçiriyor. «Ankara»da Yakup Kadri determinizmden ütopiye geçmek suretile eseri - zorla - tatlıya bağlıyor. «Sinekli Bakkal» da alaturkayla alafrangayı evlendiren Halide Edib başka türlü bir Compromis'ye eseri kurban ediyor. Kabahat romancı da mı? Kısmen evet, çünkü hayatta bu hayalî cemiyet ve bu izdivac yoktur. Romancı kariine acı bir lokma vererek eseri bitirebilirdi. Kısmen hayır! çünkü, romancı küçük burjuvazinin emeklediği bir devirdе yetişiyor. Romancı yıkılan mazinin içinde yaşamıştır, ve bir hayale muhtaçtır. Mauriac'ın hakkı var. Eserinde Allahı kaldıran san'atkâr ya onun yerine başka bir mutlakı, meselâ tabiatı, insanlığı, hakikati koymalıdır. Yahut bu değişen dünya içinde hayatın acılığına katlanmasını bilmelidir.

— Yeni roman nasıl yazılabilir dersin?

— İç dünya ile cemiyet arasındaki daimî meddû cezrin üzerinde durarak bütün mesleklerin ve mekteplerin getirdiği unsurlara dayanmak; vatan içinde kaynaşan vak'alara basarak insanlığın destanını yapan cidallere kadar çıkmakla!

Boileau'nun roman kahramanları için söylediklerine bir kaç satır da ben katayım: roman kahramanlarınızı Allah önce

günahsız ve masum oldukları için cennete göndereyim demiş. Fakat cennetin bütün sakinleri buna isyan etmiş: «Yarabbi! kullarının yarattığı bu çarpık çurpuk kuklaları aramıza sokma. Bir kuklanın fedakârlık taklidi yanında, bizim fedakârlığımızın ne kıymeti kalır!» demişler; Allah da onları cehenneme göndermiş. Fakat cehennemin bütün sakinleri bir ağızdan şikâyet etmişler: «Yarabbi! demişler, bunlar yalan söylemesini, günah işlemesini, cinayet yapmasını bilmezler. Hiç bir şahsiyetleri olmıyanları aramıza koyarak bize hakaret etme!» Allah, nihayet bunları Â'raf'a atmak istemiş; fakat â'rafın bütün sakinleri: «Yarabbi! demişler, muharrir ipleri çekildiği zaman bunlar ağızlarını ve ellerini oynatırlar. Hepsinin dilinden aynı adam konuşur. Bu biçare gölgelerin ne kusuru var ki aramızda süründürüyorsun? Mahkûm etmek istersen muharrirlerini gönder!»

— Bana kalırsa çok ileri gidiyorsun dostum! Aralarında muharririnin elinden kurtulup konuşanlar da yok mu? Sinekli-bakkal'ın imamı, Selim Paşanın karıları, Bahçıvanın oğlu, Kuklacı Tefvik zaman zaman asıl kendileri, kendi hüviyetleriyle sahneye çıkmıyorlar mı? İffet'te, Mürebbiye'de, Gulyabani'de, Kesikbaş'ta bütün şahsiyetlerle gözükmeseler bile, halkın bir çok tipleri sokakta, mahallede, mezarlıkta, konakta kendi ağızlarıyla konuşmuyorlar mı? Tanzimat sonunda alafranga ve sun'î cemiyetteki tipler «Mavi ve Siyah» ın, «Aşk memnu» un kahramanları değil midir? Roman henüz beşerî mikyasa yükselmediyse, eser bütün halini alamıyor, tipler yalnız tablolar da görülüp kayboluyorsa kusur yalnız muharrirlerde mi? Emekleme devrindeyiz diyen sensin.

XIII

KİTABA ve HAYATA DAİR

Büyük bir seyahatten dönüşte şeytan kütüphaneme uğradı. Hayli vakittir görüşmek kısmen olmadığı için, yine her zamanki iptilâma dalmıştım: faydalı faydasız bir yığın şey okuyordum. Kafam kazana dönmüştü. Kitap faresi gibi yaşamadansa, dünyada işe yarar her hangi bir adam olmayı bin defa tercih ederdim. Ne bende Faust gibi sakalını kesip meyhaneye gidecek kudret vardı, ne de şeytanımda beni bu yoldan çevirecek derman! Dünya eskidikçe o da galiba kitapların esiri oluyordu. Ben onu görür görmez gözlerim parlar; «Hah! İşte geldi, bu sefer beni mutlaka kurtarır. Elimden tutar, dünyaya çıkarır» diye sevinirdim. Fakat o, etrafımı saran bu dağ gibi kâğıt yığınlarına tiksinererek bakar; «Bırak bunları canım! Biraz kafanı dinle, gidip şöyle bir dolaşalım» diyecek olur; derken şuracıkta iskemleye ilişiverir; nefretle baktığı bu ciltlere dokunur; bazılarına el atar, birinin yapraklarını karıştırmaya başlar, meraklı bir yere gelince neredeyse saatlerce dalıp gideceği tutardı. O sırada bir daha aynı teklifi yapmak şöyle dursun, benim şikâyetimden korkarak bahsi yalnız kitaba, kitaplara çevirirdi. Bu sefer, her zamankinden daha merakla - sanki aylardır ayrı kaldığı bir sevgiliye kavuşmuş gibi - benimle konuşmaya bile vakit kalmadan kitapların içine dalmış; kiminin resimlerini karıştırarak, kiminin yapraklarını çevirerek, bu âleme doğru çevrilen parlak, donuk, keskin, zayıf binlerce gözlükle eşyaya bakıyordu, nihayet dayanamadım:

— Hastalığımı biliyorsun! dedim. Bir türlü kendimi kurtaramıyorum. Bütün ümidim sendeydi. Bırak onları da, dışarı çıkalm.

O rehavetle kitaplar arasına yerleşerek dizinde koca bir Rübens kataloğu olduğu halde:

— Vazgeçin! Dışarda ne yapacaksınız? İşte pekâlâ rahat oturuyoruz, dedi. Hayatın kendisinden beklediğiniz kadar size vereceği şey yoktur. Arzularınız öyle keskin ki, onun donuk sathında binbir renk oyunu yapıyorsunuz. Bu fantezilere tutuluyor, arkalarından koşuyorsunuz. Tam elinize geçecekken uçup gidiyor; bu ağaçlar, bu çiçekler, bu kadınlar, bu altınlar mefhumlardır. Onları dışarda kovaladığınız zaman Sphinx oluyorlar. Her yerde görünüp kayboluyorlar, size cevap vermiyorlar, size binbir sual soruyor ve mütemadiyen önünüzden kaçıyorlar. Denizlerin kesilmiş ve başınız harap, bir çölün ortasında kalıyorsunuz. Bırakın onları! Bu kâğıtların arasından ayrılmayın. Ben artık sual sormadan ve dünya gıdalarının peşinde koşmadan yoruldum. Burada bir parça rahat bulurum diye dinlenmeye geldim.

— Delimi oldun? diye bağırdım. Kitaplar!.. Bunlar mı seni kurtaracak? Fıçısına lânet eden sarhoş gibi onlara lânet ediyorum. Bütün kıtallerin başında onlar yok mu? Abbasî halifeleri onları boş yere yaktırmamış! Papalar onları boş yere denizlere döktürmemiş, boş yere on binlercesi Unter den Linden meydanlarında tahrip edilmemiş! İnsanlığın kafasını temizlemek için bu kitapları yer yüzünden kaldırmalıdır. Şeytan! ya sen bunadın veya benimle lâtife ediyorsun.

— Emrinize amadeyim! Sizinle istediğiniz yere gidebiliriz, dedi, fakat müsaade ediniz de şu kitapları mahkûm etmeden

vazgeçmenizi rica edeyim. En büyüklerinden deli saçmalarına kadar insanlığın beş bin yıllık bütün eserini bir yere toplamış olsanız ancak bir bina dolusu kâğıttan fazla yer tutamaz. Bir bina dolusu kâğıt, yani öldürdüğünüz insanların, tahrip ettiğiniz şehirlerin yanında damla gibi küçük bir küme. Bırakın, bunca canavarlık ve rezalet olurken bu damlacık yerinde dursun. Orada binlerce pencereden âleme ayrı renklerle bakmak isteyen, dışarda boğuşan ahmak beşeriyetten daha hakîm beş on kişi vardır. Bu sun'î, fakat masum dünyanın içinde..

— Masum mu? Bu kitaplar mı?.. Asıl cinayet onların eseri.. Bir kitap binlerce mü'mini ardından sürükliyor; milyonlarca insanı sahneye götürüyor.. İman namına insanlar birbirini yiyor.

— Hah hah! diye şeytan kakhaha attı. Onu bu kadar müstehzi görmemiştım. Tıpkı Hugo'nun Sefillerindeki Gavroche'e benziyorsunuz! Fransız ihtilâlinde bir ağaç dalına çıkıp:

Kabahat Voltair'in

şarkısını söylerken, ihtilâlin bütün yükünü Voltaire'in omuzuna atmak isteyen budala halk hikmetinin tercümanı olan külhaniye!.. Siz de şimdi tıpkı o külhaniye benziyorsunuz.

Kabahat Muhammed'in

Kabahat Marx'ın

diye bir nakarat tutturarak bu âlemin kanunlarını bir insanın idare ettiğini zannedecek kadar gaflete düşüyorsunuz. Kitaplar, gözlükler, dürbünler, hurdabinler, isterseniz - en büyükleri - rasadhanelerdir. Fakat o kadar! Eşyayı ancak doğru, yanlış, açık, bulanık, küçük, orta, büyük veya çok büyük göstermeye yararlar. Oradan bakan eşyayı görür; fakat ona hükmetmez. Siz onlarda bu mucize kudretini nereden çıkardınız? Siz tıpkı

annesine kızan ve oyuncaklarını kıran çocuğa benziyorsunuz. Hâdiselere kızıp kitapları yakmak istiyorsunuz. Ve bütün bu tahribatı yapan gafil koca çocuklar gibi.. Kitapları seviniz! Sarhoşun içkiden nefret ettiği gibi ondan kurtulmaya çalışmayın. Ben Aristo'yu, Ciceron'u, Eflâtun'u ve Lucrèce'i okurum. Onların hepsini ayrı ayrı yaşıyorum; hiç biri bana hükmedemez. Beni ne çileden çıkarır, ne sarhoş eder, ne de hiddetime sebep olurlar. Bir şarap degustateur'ü gibi hepsinin lezzetine bakarım; bana her biri ayrı bir zevk verir; ayrı bir dünyanın kapısını açarlar. Neş'esiz hiç bir şey yapmam. Eğer bir kitap beni kızdırırsa, elime başkasını alırım. Eskiler dururken yenilere tenezzül etmem, fakat eskilerden bıkip yenileri de tercih ettiğim olur. Onlar bana Bazilik sütunları gibi yekpâre ve bütün sistemleri anlatıkları zaman kendilerinden kaçırım. Bu büyük bir mimar elinden çıkmış âbidelere benzeyen mantikî binalardan ürkerim. İçlerinde soğuk bir mâbedin haşyeti ile dolaşırım; onlar bana hiç de yakın gelmezler. Sağlamlıklarında gurur ve azamet duyduğum için onlara tahammül edemem. Sanki her biri içlerinde dolaşırken dik başlarile beni istihfaf ediyorlarmış gibi gelir. Onları toptan inkâr etsem ne çıkar. Bütün parçaları birbirine o kadar iyi kenedlenmiştir ki, toptan kabul veya red edebilirim. Şu halde bu soğuk binaların azametini niçin katlanacakmışım: onları elbette reddederim. Bana munis gelenler küçük, sevimli köşkler ve ağaçlar arasına serpilmiş kır evleri gibi dağınık fikirlerdir. Çünkü onlardan her parçayı ayrıca beğenebilirim; tadına bakar ve benimseyebilirim. Hoşlanmadıklarımı atabilirim. Bir kere bana senpatik göründüler mi, artık yavaş yavaş fenalarına da katlanmaya başlarım; bir günüm bir güne uymadığı için zevkime göre bugün bana mânasız gelen bir köşesi başka bir

gün harika görünebilir. O halde o binaların her odasında ayrı ayrı oturarak, kâh takdir kâh reddederek, her tarafını hayatının muhtelif anlarına göre ayrı bir zevkle yaşar ve severim. Plutarque'ı bunun için severim, Martial'ı bunun için severim, La Rochafoucauld'u, Beaumarché'yi, Mertaigneyi, Chamfort'u, Shakespeare'i, Saint Simon'u, Sainte Beuve'ü, Emerson'u, John Ruskin'i bunun için severim.

— O halde sen kitapta yalnız eğlenceye bakıyorsun. Onların hayatına tesir eden bir kuvvet olduğunu kabul etmiyorsun. Dünyayı değiştirmeseler bile hâdiseleri keşfederek onlara istikamet verdiklerini de kabul etmez misin?

— Yaşım bu işlere hüküm verecek kadar büyüktür. Müsaadenizle, bunu reddedeyim: Mısırdaki Harpedonaptes rahiplerinin Adetler ibadetine dair kitaplarını gördünüz mü? Pythagore'un ondan öğrendiklerini ve yahudilerin Zohar'ını bilir misiniz? Sabii'lerin kütüphanesini, Hiramise'yi ve Harran mektebini Asûrîlerin ilmi nümucunu, Hind'in cifrini, garba aynı ilimleri öğreten Ahmedülmecritî'nin «Gayetülhakim» ini, Paracelse'i, Nosstradamus'u Swedenborg'u, Théosophe'ları, Anthroposophe'ları, Parapsychologie'yi, Métapsychique'i, gaibden haber verenleri, fala bakanları, esrar âlemile konuşanları, ispiritizmacıları, büyüücüleri, asrî müneccimleri, sihirbazları, hokkabazları bilir misiniz? Bütün bu kitapların arasından geçtim; hepsinin içindeki rüyaya girdim. Muhiddin Arabî'den Ch. Richet'ye kadar hepsi eşyaya tasarruf etmek ve ruhlara hükmetmek iddiasındadır.

— Netice?

— Sıfır! Eşyaya değil, kendi nefislerine, hattâ en küçük heveslerine bile hükmedemediler. Bunun için, kitaplardan korkmayın, onları sevin ve içlerinde gezin diyorum.

— Bana öyle geliyor ki, sen bu hayal binalarile fikir binalarını birbirine karıştırıyorsun. Hayal binaları dünyaya hükmetmek iddiasındadır. Fikir binaları dünyayı görmeye, tahayyül etmeye ve göstermeye gayret eder. Azizim şeytan, arada küçük bir fark var zannediyorum, ve bu fark senin gafletini doğuruyor. Kitaplar hayata hükmetmiyor, fakat onu aksettirerek yeni hızlar veriyor; bu yüzden biz kitapların, hem de perişan olmayan kitapların ardından gidiyoruz.

— Siz iddiaların kurbanısınız. Ben düşüncelerin meftunuyum. Bütün iddialar yüzde elli doğru, yüzde elli yalandır.

— Rakı derecesini söyleyen meyhaneciye benziyorsun. (Bu sözün de bir iddiaya benziyor). Öyleyse o da % 50 doğru ve % 50 yanlıştır. Benim bu sözüm de % 50 doğru ve yanlıştır. Ve bu ilânihaye.. giderse sözlerimiz ancak % 4 doğru % 4 yanlıştır; yani doğruluk ve yanlışlık nisbeti asgar nâmütenahîye iner. Cepheyi dağıtmak için bizim hesabımıza bu hoşuna gidiyor değil mi? Fakat kendi hesabına yüzde yüz doğrudan bir grada inemezsin.

— Kat'iyen! reddederim.

— Reddederken bile tonun yüzde yüz hükmediyor. Değişmene bir şey demem; fakat her anına ayrı ayrı hükmeden keyiflerinin eserisin: reddederken, kabul ederken, hakaret eder, tezellül eder, hayran olur ve inkâr ederken daima doğmatiksin! Ömründe bir defa cinayet yapan ve onun nedameti ile selâmete erişenlere lânet ediyorsun halbuki fikirleri her an katlediyor ve her an sürünüyorsun. Şeytanın nasibi, şüphenin ihtiyatı ile doğru yolu aramak değil; bir an yaptığını ötekinde bozarak mütemadiyen sürünmektir.

XIV

RESME DAİR

Odam tavana kadar levhayla doluydu: Hacı Kâmil Efendinin, İsmail Çavuşun, Haydarın, Galibin, Yesarînin sülûs, tâlik, nestâlik, kırma, divanî, kûfî türlü türlü hattı, büyük babalarımın berî birikmiş ne kadar âyet, hadîs, kelâmı kibar varsa dört duvarı doldururdu. Bu odaya melekler girmez diye Mekkei Mükerreme ve Medinei Münevvere'den başka tabiat resmi bile asılamazmış. Çocukken kibrit kutularının üzerindeki terazi resmine bakardım. Bir gün paket kâğıtlarını devşirirken Ahmet Refikin okkaya verilmiş bir kitabındaki yunan ilâhelerini gördüm. Zihnim onlara takıldı. Artık gözüm satırların üzerinde yürümez oldu. Elime geçirdiğim bir kalemle her tarafa insan vücudları resmetmeye başladım. Gözlerin canlılığı, yüz çizgilerinin mânası, omuzlar ve bacakların kıvrılışı; bütün bu hayatı, kuvveti ve arzuyu ifade eden hatlar iç hayatımı o kadar doldurdu ki, odamdaki kara çizgiler onların hücumu karşısında karınca yığının gibi bir kenara siniverdi.

Yazım fena değildi. Beceremeyenleri hazırlamaya hocam beni memur etmişti. Rıkkadan tâlika atlardım. Bu inhinalar, bu kıvrılışlar, bu baygın serilmiş çizgiler, bu narin elifler ve rılar; bu büyük kavislerle dönen lâmlar, nunlar; bu bir rakkase gibi göğsünü kabartan ve eteklerini havalandıran satlar galiba gayri şuurumda bana insan vücudlarının bitmez tükenmez sırrını ifşa etmiş olacak ki; yazı benim için yalnız bir vazife, bir eğlence,

bir süs değil, hayatın kaynağı ve gizli şehvetiydi. Büyük hattatların levhalarına dalarak duyduğum vecd içinde gezip dolaştıkça havaya parmağımla kavisler çizer ve zihnimde levhalar yazardım. Küçük tecrübelerle başlayan bu hararet gittikçe alevlenerek mektep camîinin duvarlarını dolduran tezhipli âyetlere kadar yükseldi. Dindar bir arkadaşım beni coşturan bu san'at zevkini kendi imanile karıştırarak bütün kalbile bana bağlanıyordu

Harflerle kelimelerin yerini insanlar ve eşya aldı. Dosyuma aramızdaki mesafe de gittikçe büyüyordu. O bir tarikat şeyhinin kapısında rahmanı aradı; bense şeytanı rehber edinmiştim. Nuhun gemisinde «günahkâr olanı atınca fırtına durur!» demişler. Fırtına gemiyi karaya vurdu. Kimin günahkâr olduğu belli değil. Şeytanın talim ettiği hak yolu imiş. Zamanla güneş her tarafı aydınlatınca, kafesler, perdeler, çarşafklar kalkınca; eşya ve insanlar tabiatın bahşettiği bütün güzellikleriyle meydana çıkınca maddenin, hayatın ruhun ve insanlığın hakikati birleşti. Şeytanla rahman aynı yola çıktı.

Aradan seneler geçti; resmi unutmuştum. Bir gün ansızın şeytan ziyaretime geldi.

— Çoktandır sizi arayamadım, nelerle meşgulsünüz?

Önümde bir mantık kitabının müsveddeleri yığılıydı: bir taraftan Organon'dan ihtimaliyet lojjiğine kadar bir sürü eser, bir tarafta ilim tarihleri, yeni fizikler ve Osmanlı devrine dair irili ufaklı mantık risaleleri.

— Atın bunları bir yana! Benimle beraber gelin; size ışık ve renk dünyasının güzelliklerini göstereyim, dedi.

Ne vakittir kapanıp kaldığım tozlu rafların arasından kurtuldum. Birlikte galerileri gezdik. Louvre'u, Berlin müzesini,

British Museum'u, Vatican'ı gördük. Primitiflerden başladık. Henüz prespektivin iyice sezilmediği ve resmin dekorasyon halinde görüldüğü bu saf, temiz şaheserlerden rönesansa yükseldik. Giotto ve çıraklarının san'atı resmin terakkisinde ilk büyük adımdı. 15 inci asrın Floransa üstadlarına geçtik: ressamlar tabiatı tetkik etmişler, hattâ san'atlarının temelini tabiat kanunlarında aramışlar. Şekillerin mekân içindeki görünüşünü anlamak için prespektivi, insan vücudunu doğru resmetmek için teşrihi incelemişler. Tunç ve mermeri yontan heykeltıraşlar ressamlara bu yolda rehberlik etmiş. Masolino ve Castagno kudretli netüralisttirler. Fra Lippi ve Fra Angelico hissi ifadede daha büyük incelik göstermişler. 15 inci asrın sonlarında büyük ressamlar çoğalıyor: Boticelli, Verocchio ve nihayet en büyük üstad Léonard de Vinci vücut çizgilerinde dehaya yükselmiş. Bütün bu ressamların kendilerine mahsus şahsî üslûpları olmakla beraber resmin tekemmülü için elbirliği ile çalışmışlar; asrın sonunda Léonard de Vinci'nin eserinde, bu san'at düşüncenin inceliklerini ifade edebilecek oldukça souple, ifade itibarile çok zengin bir hale gelmiş.

On beşinci asırda Floransa en canlı resim kaynağı olduğu halde, yegâne değildi. Milânoda, Padova'da, Venedik'te yeni mektepler doğuyor. Ombria ressamları Floransa tesirile yetiştiler. Padoua dâhi bir artist çıkardı: Mantegna. Üslûbu yukarı İtalyada uzun müddet hüküm sürdü. Floransanın ilmîne tarih ve arkeoloji alâkasını kattı. Onun tesirile Venedikte Bellini'ler yetiştii. Rönesansın İstanbuldaki biricik aksi sedası olan bu ressamları nasıl tanımayız! Giorgione renklerin ateşli şehvetini keşfetti.

16 ıncı asırda Floransa mektebi de Vinci ile zirvesine ulaştıktan sonra André del Sarto'da çok ince bir zarafet, ve Michel Ange'in kudretli çehrelerinde «dev gibi» bir san'at halini aldı. Papalar Raphaël'i ve Michel Ange'i çağırarak Vatikanın duvarları ve tavanlarını dolduran muazzam eserleri yaptırdılar. Vatikanın dekorasyonlarında Raphaël İtalyan san'atının en güzel vasıflarını kendi dehasına mahsus bir ahenk ve *cadence* ile terkibe muvaffak oldu.

Floransa mektebi son sözünü söylerken Venedikte yeni bir dünya keşfediliyordu. Onlar ışığı ve renkleri şiir haline getirdiler. Titien, Tintoret ve Veronése bu mektebin üç büyük dehasıydı. Bu mektebin harareti uzaklara kadar yayıldı. Parme'de Corrége onun tesirini hissetti

İtalya resmin fecri oldu. Fakat güneş doğarken başka diyarlara da akisler yaparak büyük bir yelpaze halinde açıldı. Şimalde Gotik san'atı resmi camcılık ve minyatür haline indirmişti. 15 inci asırda şimal denizi kıyılarında yeni ışıklar belirdi: Flaman mektebi uyanıyordu. İlerde yetişecek büyük ressamların ilk üstadları Van Eyck, Memling hristiyan imajlarına memleketlerinin ve zamanlarının projelerini soktular. Yine 15 inci asırda Fransada Froment, Almanyada Schongauer, İspanyada Dalman gibi primitifler yetişti.

16 ıncı asırda Flaman resminin büyük bir hamlesi daha var: bunların içerisinde en çok ihtiyar Brueghel üzerinde durmak lâzım. Resmin Balzac'ı olan bu büyük terkipcinin tablolarına bütün bir cemiyeti en ince teferrüatle beraber nasıl sokabildiğini görmek için «Kasaba düğünü», «Beytullahım», «Körler», «Masunların kitabı» gibi levhalarını hatırlamak kâfidir.

16 ncı asırda büyük Alman ressamı da yetişmeğe başladı: Albrecht Dürer hakkâk resmi ile, tahlilci natüralizmi ile, buhranlı ve kudretli san'atı ile Alman mistisizmine mahsus en bariz vasıfları taşımaktadır. Fakat o aynı zamanda İtalyan eserlerini tetkik etti, onların asudelik ve güzelliğine ulaşmaya çalıştı. Ötekinden daha souple bir deha olan Holbein Alman san'atının tahlilci tarafı ile Floransanın zarafetini mezcetmeye muvaffak oldu.

16 ncı asırda Fransada büyük bir şey görülmüyor. Bu asrın sonlarına doğru Bologne mektebinde şimal ve cenup hemen hemen birleştiler. Bu devirde bütün Avrupa İtalyan resmini taklid ediyordu. Bu devirde bir taraftan isimlerinden ziyade müsterek gayretleri unutulmaz olan bir yığın Bulonya ressamı ve bilhassa Caravage modern resmin başlangıcı sayılmalıdır.

17 inci asırda İspanyada bulutlar dağıldı. Ateşini yine İtalyadan alan bu cereyan yeni resmin ilk büyük üstadlarını yetiştirdi: Tolède (Tuleytule) nin büyük ressamı Greco, katolikliğin ateşli ve kanlı mistisizmi içinden göğe doğru yükselen çizgiler dünyasını çıkardı. Caravage'in natüralizmi Ribera ve Zurbaran'ın eserinde kabalığa kadar giden sağlam bir eda aldı. Bütün yabancı tesirlerden sıyrılan ilk üstad Velasquez'dir. İspanyol mektebinin kemali sayılmakla beraber büyük eserinde büsbütün yeni bir şey bulmak güçtür. Murillo bütün eski resmin izlerini taşıırken tablolarına yemişleri ve neş'eli, obur çocukları sokarak lezzet dolu bir realizme girdi, fakat İspanyol dehasının büyük kudreti tükenmemişti. O en büyük hamlelerinden birini, yeni resme atlayan cür'etli teşebbüslerinden birini Goya'da buldu.

Artık güneş doğmuştu. Garp resmi dört taraftan elbirliği yapan mekteplerin eserleriyle Fransaya doğru yürüyordu. Fransız krallarının himaye ettiği Flaman zadedânında Rubens masalları dünyasında yaşadığı halde bütün canlılığı ve şehveti ile saf bir natüralist kalmaya muvaffak oldu. Kudretli bir kanat darbesile şe'niyeti masallar dünyasına bağladı. Bologne mektebinin sislerini dağıttı. Işık dolu olan Kermesse'leri, efsanelerin çıplak kadınları; şehvetle, bereketle, canlılıkla kaynayan sayısız levhaları Rubens'in arkasından bütün yeni resmi sürükledi. İzleri Renoir'de, Cézanne'de bile canlanan bu hayat kaynağının içinden Jordans, Van Dyck gibi üstadlar doğdu.

17 inci asırda Hollanda mektebi Flamanların uzanan bir dalı halinde başlayarak nihayet garp resminin en güzel meyvelerini vermekte gecikmedi. Bu mektebin yetiştirdiği sayısız peyzajcılarının harikalarını burada saymaya imkân yok. Suyu, bulutları, denizi, ormanı tabloya sokanlar; şimalin mağmum havasını, müphem pespektivlerini klâsik peyzajların en hâkim temi haline getirenler; kumsalları, kanalları, değirmenleri, tutulmaz grup renklerini, sürüleri ve atları ile bütün bu yarı sisli ve güneşe hasret çeken şimal havasının dehasını ifade edenler hakikaten sayısızdır. Hollandalı köylü kadınlar, portreler ve enteriörler resmin ufkunu gittikçe açıyordu. Hollanda mektebine yapılacak biricik sitem ilhamının cidsiz ve sakın bir gamlı hava içinde kalmasıdır. Nitekim bu mektebin en büyük üstadı Rembrandt rüya ile şe'niyetin birbirine nüfuz ettiği, dramatik ve esrarlı şimal dünyasile ışıklar âleminin karşı karşıya geldiği bir «gölge - ışık» harikası olduğu için, mektebin monoton havasının ortasında bir şahika gibi durmaktadır.

17 inci asırda Fransa yeni cereyanlara geniş kapılar açtı; dindar ressam Le Sueur; Hollandalılar kadar sadık natüralist olan Le Nain; Garavage'ın iyi bir talebesi olan Valentin, tarih zevki ile natüralizmi mezceden üstad Poussin'i bunlar arasında hatırlamamak kabil değildir.

18 inci asırda, resim İngilterede de Hollanda, Flaman ve Fransız mekteplerinin tesirile belirmeye başladı. Reynold, Lawrence, Constable İngilterede tabiatın yeşil serinliğini, sisli suları, ve müphem güneşleri yaşattılar. 19 uncu asır ortalarına kadar yaşamış olan Turner cenubun parlak güneşi ile şimalin sisli havasını birleştirmeye muvaffak oldu. Bu yeni peyzajlar 19 uncu asır içerisinde doğacak empresyonist resmin, Monet'nin, Pissaro'nun üzerine tesir etti.

18 inci asırda Fransada burjuvazinin inkişafı ve sarayın tantanası yeni bir ufuk açtı; Papaların himaye ettiği eski dinî resim yerine şimdi kralların himaye ettiği zengin bir burjuva resmi doğuyordu. Watteau zamanının müsrif ve şehvetli cemiyeti ile ahenkli spiritüel san'atında resimle şiiri karıştırmaya doğru gidiyordu. Boucher'nin dekorasyonlarında, La Tour'un pastel portrelerinde devrinin keskin akislerini görmemek mümkün mü? Chardin, küçük burjuvazinin hayatını tasvir ediyor. Asrın ikinci yarısında ve inkılâba yakın san'at gittikçe daha «hassas» olmaya başlıyor: Greuze'de, Fragonard'da, Madam Vigée-Lebrun'de bu hassasiyet burjuvazinin refahı ile mütenasip çok ince bir zarafet halini aldı.

İnkılâp ve İmparatorluk devrinde David'in resmi hüküm sürmektedir. Eski dünyaya karşı muhabbeti ve Rönesans resmine hayranlığına rağmen David büyük kompozisyonlarında devrinin aynası olmaktan geri kalmadı. Onu takip eden bir çok

ressamdan sonra Prudhon ve Gros gibi tesirinden kurtulmuş iki kudretli san'atkâra rastlıyoruz. Prudhon melânkoli ve şehvet şairidir. Gros Napolyon destanının hakikaten destanî şairi idi. Bu iddialı ve haris üstadların aşağısında, zamanlarının eğlen-celi imajlarını yapmış olan Boilly gibi Hollanda mektebi tarzında küçük natüralistler vardır. Devrin en büyük ressamı olan David'in hayatını keskin hatlarla iki kısma ayırmak mümkündür: birincisi inkılâbın ressamı olan ve Marat'ın ölümünü tasvir eden ressam; ikincisi Napolyona intisap etikten sonra debdebe ve haşmetin hayranı statique ressam: İmparatorun tac giyişini tasvir eden kompozisyonu çıkartma insanlarla dolu büyük bir dalkavuklar sahnesidir.

Romantizmin hissî inkılâbı edebiyat ve musikiyi olduğu gibi şiiri de alt üst etti. San'ata idealist iddealar, bir yığın belâgat ve edebiyat vermiş olan David resmin esasını çok fakirleştirmişti. Onun çığırından gidenlere karşı reaksiyon şiddetli oldu. Gericault şiddetli bir natüralistti. Sonra, resimde romantizmin büyük ustası Delacroix, bu san'ata taşkın hassasiyetini ilâve etti. Renklerinde ihtirash bir lirizm vardı. Romantikler millî tarihi, Ortaçağı seviyorlardı. Napolyon harpleri onların en mühim mevzuu idi. Romantizme karşı yükselen tek ses Ingres idi. O, lirik ve şahsî san'at doktrinine karşı ideal ve asude güzellik telâkkisini müdafaa ediyordu. Kompozisyonları biraz karanlık olmakla beraber üslûbu çok kat'î bir safiyet gösteren portreler ve insan vücudları bırakmıştır. Talebelerinin en iyisi Flandrin'dir. Bu suretle resim iki esaslı cepheye ayrılmıştı. Bununla beraber bazı ressamlar iki cephe arasında kararsız, kâh ona kâh buna gidip geliyorlardı.

Klâsiğe doğru dönüşle romantizmin arasında yeni bir tabiat resmi doğmaya başladı: artık Hollanda mektebi gibi münezvî ve sakin tabiatı tercih eden san'atkârlar çoğalıyordu. Corot'nun, Rousseau'nun Daubigny'nin ormanları, vadileri, yeşillikleri, nihayet Millet'nin çoban hayatı ve sürüleri. Şehirden köye dönüş filozof Rousseau'danberi edebiyatta inkişaf eden bu «tabiata dönüş» temayülünün resimde biraz gecikmiş akisleri olarak görünüyor. Courbet ve Manet ile beraber saf natüralizmin başladığını söyleyebiliriz ki, bunlar «empresyonist» resmin hazırlayıcıları olmuştur.

19 uncu asrın sonunda bu yeni cereyan alıp yürürken, Fransız resminde iki büyük artist zümresi vücud buluyordu: bir kısmı eski san'atın, müze resminin tesiri altında idi. İkinci İmparatorluk devrinde bile büyük binalar kuran mimarının tesiri altında, Rönesansta olduğu gibi dekoratif resme doğru dönüş sezilmektedir. Delaunay, Paul Baudry ve diğerleri de Ingres vasıtasile İtalyan freskcilerine bağlananlardı. Bunlardan en büyüğü Fransız resminde bir devir başı sayabileceğimiz Puvis de Chavannes'dir. Nihayêt Moreau, Meissonnier ve Fantin - Latour gibi bir çok mühim ressamı eski İtalyan, İspanyol ve hattâ Hollanda resminden kendilerine kökler aradılar. Bu devir ressamlarında hâkim olan vasıf yaratıcılık ve yenilikten ziyade araştırmalar yapması ve eclectique olmasıdır.

Empresyonist mektep natüralist hareketin son merhalesini teşkil eder. Resim nihayet «Tabiatın bize verdiğini» her şeyin üstünde görüyorsa, eski zamanın büyük natüralistleri şeniyetin en mühim taraflarından birini unuttuğunu söylememiz lâzımdır. Resim eskidenberi az çok bir atölye işi idi. Halbuki gündüz ışığını açıkta resmetmek doğru olacaktı. Resim bu yeni

meselede büyük müşküllerle karşılaştı: bu yeni ihtiyaçlara göre an'anevî tekniği değiştirmek lâzımdı. Empresyonist telâkki ile an'anevî görüş arasındaki esaslı fark «olmak» ve «görünmek» arasındaki farktan geliyor. Empresyonist asıl mevzuunu tarif etmeye çalışmaz, yalnızca ondan aldığı «intiba»ı tesbitle iktifa eder. O halde ortada ışığın tesirleri kalıyor. Bu yeni âlem, tabiatı görüş tarzımızı yenileştiren bir tasvir zenginliği verdi. Empresyonistler bilhassa peyzaj yaparlar. Çehreler de tabiatın diğer unsurları gibi ârizî şeylerdir. Bu resmin en büyük üstadları Claude Monet, Sisley, Pissaro ve Renoir'dir. Degas dahi dessin itibarile değil, fakat ışık araştırması bakımından empresyonisttir.

Fizikte Helmholtz'un mevce nazariyesinin tecrübî akisleri ve Fransada Chevreul tarafından bu meselenin incelenmesi empresyonistlere cesaret verdi: yeni empresyonistler fikirlerini sistematleştirirlerken bu ilim hareketinden istifade ettiler. Bu hususta Seurat'nın, Signac'ın, Bonnard'ın mühim rolleri oldu. Fakat bu cereyan aslından ilmî hareketin neticesi değildir. Yukarıdan beri gördüğümüz resim tekâmülünün neticesi olarak doğmuştur. 19 uncu asır sonlarında idealist ve millî resmin aksülâmeli olmuştur. Müfrit fertcilik, tabiatcilik ressamı cemiyetten uzaklaştırıyordu. Ressam, kendi inzivasında yaşıyor; yalnız cemiyetten değil, müzeler ve galerilerden bile kaçırıyordu. Şimdi onun biricik üstadı «Güneş» di.

Empresyonist resim de kendi antitezini meydana çıkarmada gecikmedi: bu da expressionisme'dir. Aynı prensiplerden hareket eden expressionisme, artık bize görünen tabiatı değil, fakat hislerimiz ve heyecanlarımız arasından bizim gördüğümüz tabiatı vermeye çalıştı. Ona göre ressamın vazifesi tabiatı taklit et-

mek değil, insanın gördüğünü göstermektir. «Mizacın arasından görülen tabiat» (*Homo additus naturae*) onun prensipidir. Halbuki biz eşyayı hiç bir zaman olduğu gibi göremeyiz. İdrâklerimiz daima heyecanların, temayüllerin ve ihtirasların tesirile az çok değişik bir haldedir. Bundan dolayı ressam eşyanın sadık kopyelerini değil fakat karikatürlerini görecektir: resmin esas kaidesi *déformation*'dur. Bu eğer *déformation subjective* ise ona biz «ifade» diyoruz. Eğer *déformation objective* ise «dekorasyon» diyoruz. Bernard dekorasyon kanunlarını, Seurat da ışık bahsi ve sübjektif tarafı tetkike çalıştılar.

Expressioniste'ler her şeyden evvel eşyanın teferruatını değil bütünü görmek iddiasında idiler. Bu suretle ışık - gölge oyunlarından ziyade keskin hatlara ve *contour*'lara ehemmiyet verdiler. Onların kökünü Puvis de Chavaunes'e kadar çıkarmak mümkündür. Manet'nin *Olympia*'sı bu mektebin ilk büyük adımlarından biri sayıldı. Ondan sonra Cézanne, Van Gogh, Gauguin, Matisse bu mektebin en cür'etli ve temiz eserlerini verdiler. Evini barkını bırakıp Martinik adalarına giden, Antillerde yaşayan Gauguin «Sarı İsa» sı ile yeni bir dünyaya giriyordu. Resimde exotisme, beyaz ırka nazaran nisbetleri değişen yüzlerin ve vücudların güzelliği bu mektebin iddiasına uygun mevzular veriyordu. Fakat resmin Pierre Loti'si renklerin tezadı ile bir nevi resim musikisi yaparken Van Gogh da peyzajda harikalar veriyordu. Matisse'in «Odalık» 1 ve «Çıplak kadın» 1 hafif boyaları ve renklerle dekorasyona doğru gidiyordu. Expressionisme'in esas prensibinin ileri götürülmesinden, yeni resme ilk bakanlar için garabet görünen bir çok cereyanlar meydana çıktı: cubisme, pointisme, *surréalisme* her gün bir tanesi doğup sönmekte olan daha bir çok cereyanlar.

Cubisme evvelâ Braque ve arkadaşları tarafından yalnız objektif deformasyon olarak alındı. Fakat sonra münhanilerin yerine münkesirleri koyan bu mektebin en cür'etli mümessili Picasso ortaya sübjektif deformasyonlardan ibaret muammalar çıkardı. Métempsychose'i anlamak için bizzat Picasso'nun kafasına girmek veya her seyirciye bir konferans vermek lâzım gelecektir. Edebiyatta Marinetti'nin ortaya attığı futurisme davası ile ekra-ba olan bu cereyanın eserleri eski resimlerle tesbit edilemeyecek kadar kısa zamanlarda eskiyerek «passéisme» haline geliyordu: Marinetti'nin kendisi de zaten Akademiye âza seçildikten sonra artık maziye karışmadı mı?

Bu cereyanı en iyi ifade eden Théodor Daübler Der Neue Standpunkt adlı eserinde (1919) anarşizme kadar giden bu müfrit ferdiyetçi san'atı dağınık içtimâî atomlar san'atı olarak tarif ediyor: «Âlemin merkez noktası her bende, ve her benin eserindedir.» Böyle bir görüşle içine katlanmış bir telâkkiye ve mistisizme kadar gidileceği meydandadır. Felsefede idealizmin buhranından her ferdi ayrı bir âlem farzeden Solipsisme doğduğu gibi, resimde de aynı buhran bu müfrit expressionisme'yi meydana çıkarmıştır.

Galeriler ve devirler arasından yaptığımız bu uzun seyahatten sonra şeytana bazı noktaları sormayı düşündüm:

— Resmin ihtilâli, kendi tâbirleriyle «sol» ve «ileri» denen bu hareketler hakikaten eskiden geleni yıkıyor mu?

— Şüphesiz onlar güneşi keşfettiklerini iddia edeceklerdir. Halbuki Rönesansa gidin; Giovanni de Paolo'da atölyeden taşan güneş iştiağını bulursunuz. Deformasyonları keşfettiklerini zannederler: Delacroix'nın şark hamamında kadınların fıkra kemikleri hakikaten fazladır. Michel Ange'da adaleler şe'niyetle

nisbetsiz derecede şişkindir. Primitifler perspektivi ihmal ederlerdi. Yeni resim bu güzel ihmalleri sadece sistemleştirdi. Fotoğraf resmin yerini aldıktan sonra artık tabiatı taklidin mânasız bir şey olduğu besbelli. Fakat herkes kendi başına giderse bu karışıklıkta kimse kimseyi dinlemez.

— Öyleyse resmin âkıbetinden şüphe mi ediyorsun?

— Bilâkis! Resmin ihtilâli yeni bir ahenk kurulması içindir. Bir Van Gogh'un veya Gauguin'in barbarlığı ve safiyeti galerilerin küflenmiş havasını temizledi. Fakat bu âsı ruhlar muvazeyi bulmak için yine asırların içinden bir şeyler çıkarıyor. Mallarmé'nin Hérodiade'i Racine'in Bérénice'ine ne kadar şey borçlu ise Cézanne de Véronèse'e o kadar borçludur.

— Şu halde resimde bir nevi irticâ hâkim olacağına kanısın?

— Kat'iyyen! bazı yeni klâsikler işi buraya kadar götürebilirler. Fakat onlarda bile galerilerin resmi ile yeni nazariyeler arasında ne kanlı mücadelelerden doğan kaynaşmalar var! Picasso'dan sonra bir André Loth veya Maurice Denis bize irtica gibi görünüyor. Fakat onları doğrudan doğruya eskilerle; hattâ o kadar geriye gitmeyin, empresyonistlerle veya İngres'le mukayese edin: deformasyonla âhengini nasıl birleştiklerini görürsünüz.

Çocuğun, hastanın, delinin, anormal anların gördüğü dünyadaki deformasyonları, sırf fantezi olsun diye yaptığımız deformasyonları herkese nasıl kabul ettiririz? Eşyayı bir çok ruhî hal-ler tesirle olduğundan başka gördüğümüz muhakkak. Fakat mesele bunun müşterek noktalarını bulmaktır. Ressam cemiyetin gözündeki falan deformasyonu keşfedecektir.

— Güzel! ya resmin içtimâî gayeye hizmet etmesini isteyenlere ne dersin?

— Onlara hücum mu edeyim istiyorsunuz? Resmi reklâm vasıtası, ve ilâncılık haline getirdikleri için onlara güleyim mi? Allahı medhettikleri ve meleklerle hayran oldukları için, kralların ayağına kapandıkları, metreslerini Allah gibi tasvir ettikleri, zalim hükümdarların zaferini tebci ettikleri, sefahat sofralarını göklere çıkardıkları için onları âleme teşhir mi edeyim? Paletlerine muzahrafat dolduğu ve resimlerine yaklaşmak için esanslar sürünmek lâzım olduğu, fahişeler gibi rezaletin ve inhitatin yüzünü boyadıkları için onların yüzlerine mi tüküreyim?

Bıraksam kimbilir daha neler söyleyecekti!

— Haltetmişsin, dedim. Sana kalsa, san'atı gün görmez mahzenlerde küflendirirsin. Demokrasiyle müzeler salon, salon sokak, çarşı, hattâ dünya oldu. Soluk benizli Eros'un yüzüne güneş yanığı, gözlerine hayat parıltısı geldi. Aradığın «Resim bi-zatihi» yi şimdiye kadar kimse bulamadı ve bundan sonra da «bilinemez» olarak kalacaktır.

Eskiden dinî merasim vardı: cemiyetin sembolleri olan ilâhlar ve onların yerini tutan İsa ve Meryeme hayranlığını göstermek için en güzel erkek ve en güzel kadın tasavvur edilirdi. Fakat bu ideal örneklerin içinde insan hırsları söndürülmemişti. Bütün vücudları kini, öfkeyi, hasedi, şehveti, gurur ve azameti, hüznü ve merhameti ifşa ederdi. Onlar hayalî bir cemiyetin sabit örnekleri değil, fakat sınıflarının örnekleriydi. Bizansın durgun minyatürlerinden sonra Apollon kadar güzel ve kuvvetli İsa, Venus veya Lucrece Borgia kadar haris ve şehvetli soyunmuş Meryem çıktı. Savonarole'lerin, Luther'lerin hiddetine sebep olan papalar kadar, onların bu gökteki cürüm ortaklarıydı.

İnkılâpların sonuna erdiği, kütlelerin uyduğu devirlerde resim ılık banyo haline gelir. Sixtine'in kubbesini örten yaradılış hi-

kâyeleri yerine, saray duvarlarını hanedan ve kuklaların çıkartmaları doldurur. Goya ve Vélasques ahmak kralları, şımarık ve bayağı prensesleri, dejenere kumandanları, cüceleri resmeder. David bir hokkabaz oyuncusu gibi tablosunu tac giyen cellâdların dalkavuklarile doldurur. Nattier odalıklara varıncıya kadar Fransız sarayını; Boucher yataklıkların müstehcen güzelliğini tasvir eder. Ve bu sırada uyuşan külelere ninni söylemek için Corot ormanları, Greuse masum güzellikleri, Millet çobanları ve Rüstik şiiri fırçasına katar.

Fakat kütleler kaynaşmaya başlayınca resimde de ihtilâller kopar: El Greco'da Toledo'nun din' ızırabı, Goya'da Napolyon istilâsına karşı nefret, o ölmez «Harp faciaları», Rembrandt'da gölge - ışıkların arasından görülen sefaletle mücadele ve inzivanın melânkolisi, Breughel'de körlerin, topalların, fıkara hacıların sırtından geçinen madrabazların, Babil kulesini yükselten Nemrudların ve küçük balıkları yutan büyük balıkların dramı ne kadar açıktır! David bile - o Sultanlara tac giydiren büyük dalkavuk! - Marat'ın ölümünde ne kadar canlıdır! Delacroix ve Turner, emperyalizmin bu iki büyük çingırakcısı, kafalarında romantizmin dumanlı şiiri Deniz harplerinde, Şark zaferlerinde, Sardanapal ve Odalık rüyalarında kapitalizm istilâsının akislerini bulurlar. Ve onlara karşı nefret sedaları yükselmede gecikmez: Van Gogh deliren muhayyilesine şifayı kırlarda bulur. Daumier «İkinci ve üçüncü mevki yolcuları» nda, «1834 Transnonain sokağı» nda, o karikatürü, hicvi ve realizmi toplayan harika resimlerinde; Forain, Crotz ve Ensor hicve kaçan dessin'lerinde, Goguin kolonilerin hüznü ve ızırabına sığınan buhranlı ruhunda; Dubout'nun Balzac'ı hatırlatan burjuvaziye ait mahşer gibi ka-

labalık karikatürlerinde, ve kütle hareketlerini, büyük kaynaşmaları gösteren daha bir çoklarında isyanı duymak mümkündür!

Söyledikçe söyleyeceğim geliyordu. Bu mevzu beni hicvin en keskinine götüreceği için sustum. Hele mevzu bir heykel bahsine geçse daha kimbilir neler konuşacaktık. Phidias'dan, Praxitèle'den başlayarak Rodin'e ve Aristide Maillot'ya kadar bütün heykel galerilerini gözümüzden geçirecektik. Yunanın sükûn içinde ilâhlarını, Michel - Ange'ın kudret ve hareketli kahramanlarını, Puget'nin mânasını, Canova'nın imparatorluk devrine ait zarafetini, Rodin'in «Cehennem kapısı» ve «Gand burjuvaları»nda, «Balzac» da ve «Düşünen adam» ındaki ruhî buhranı, kadınlarındaki cinsiyet taşkınlığını ve hırsı, taşı cenniyet ve ruh haline getiren dehasını deşmeye gelmezdi. Bu ayrı bahse kapı açmadan şeytanı savdım ve çoktandır hasretini çektiğim bir tenbelliğe daldım.

XV

TENBELLİĞE DAİR

Tenbelliğe bayılırım. Derin derin düşündüğünü zannederek bir yığın saçma karıştırmadansa bütün bir günü bomboş, hiç bir şey yapmadan, bir şey düşünmeden, sırt üstü yatıp geçirmek ne güzeldir. Hele bu boş geçen günler başkalarının sırtından rahat yaşamayı temin ederse!.. Sefalet içinde geçen tenbelliğe acırım. Ya çalışmadıkları için, yahut çalışsalar da bir şey kazanamıyacaklarını bildikleri için boş duran adamların halinde acı bir hikmet vardır. Çalışmış olsalardı ne yapacaklardı. Dolap beygiri gibi döndükleri halde bir damla su taşımaya güçleri yetmeden, her gün yeni bir ümidle uyanıp her gece yeni bir yeisle uyumak için mi? Belki de hiç bir şey yapamıyacağını anladığından bu dolap beygirinin sersemliği içinde ömrü doldurarak, nihayet ahmakca gözlerini açtığı bu dünyadan ahmakca ayrılmak için mi? Güzel zannettikleri bir iki mısraı bulmak için cildlerle kitabı fareler gibi kemirmek ve kahve kahve gecelere kadar bunlarla aşır okumak için mi?

«Bu dünya kime kalmış ki sana da kalsın!» diye bir halk hikmetine kulak verip rahat yaşamadan nefret eden ve sade suya bolluk zamanında oruç tutanlara acırım. Fakat bu yaz güneşinde kırlara uzanmada, bol bol yiyip içmede, bol bol uyumada, zihninden geçen fikir sineklerini kayıdsızlığın yelpazesile koğarak tertemiz, bomboş bir hava içinde hatıraların yarı hüznü zevkine bile kapılmamada; her an içinde bulunduğu anı yaşama ve geç-

miş, gelecek hiçbir şeye bağlanmamada, sonra bu boşluk içindeki dünyaya metelik vermeden rahatca göç edebilmek için arasıra bazı maharetler tasarlamada hakikî zevk yok mudur? Yaşamak, eğer ölü hatıralara bağlanmak, henüz olmamış şeylerin tehlikeli girdabı kenarında titremek değilse; yaşamak eğer iki ölüm arasında her an yenileşmekte olan bu anı duymak demekse, hakikaten yaşayabilmek için tenbellikten başka çare var mıdır? Kitabın, radyonun, gazetenin, ahababın, dostun, düşmanın kafalarını şişiren bütün tasalarından kurtularak istediğim gibi, keyfime göre şöyle rahat rahat yaşamak için..

Bunları düşününce şeytanı hatırladım. Bu eski kurddan daha iyi bana kim rehber olabilir? Ne dostlarım - ki onlar derdimi tazeleyeceklerdir -, ne düşmanlarım . ki bütün zevkleri düştükleri çukura beni daha çok çekmektir -, ne de kendim - ki zaten dünya denen bu muammanın içinde kaybolmamak için bir tahta parçası arıyorum. -

Şeytan geldi; düşüncemi tebrik etti; bana tenbellik yolunda rehber olmaya çalıştı:

— Dünyaya hükmedenler âni yaşayanlardır! dedi.

Bu fikir - galiba pek hoşuna gitmiş olacak . ikide bir tekrar ediyordu:

— Sırt üstü yatmak ve başkasının sırtından geçinmek.. En az çalışıp en çok kazanmak; o kadar ki çalışma sıfıra indiği zaman kazanç nâmütenahî olur. Bu iki imkânsızın arasında herhalde şu mümkündür: çalışmayı mümkün olduğu kadar sıfıra yaklaştırmak ve kazancı en yüksek rakama çıkarmak.

Bir riyazî gibi konuşuyordu. İşçinin iş saatini indirmek için gayretini, patronun oturduğu yerden milyonları kıvrmasını, âlimin çömezleri çalıştırıp cildler çıkarmasını, san'atkârın bir kalem

darbesine «şaheser» dedirtmek için tenkit denen ahmak devin ku-
lağından tutup sürüklemesini, ve siyasînin oturduğu yerden dün-
yayı ayağına getirmek için efkârı umumiye denen heyulânın ip-
lerini oynatmasını izah edecek Laplace'ın «Dünya sistemi» yo-
lunda muazzam bir izaha girer gibiydi. Bense ciddiden usanmış-
tım. Onu her zamanki halile görmek istiyordum.

— Şu hesaplarını bırak da tenbelliğin çarelerini söyle baka-
lım! dedim.

Çenesini avucuna alarak düşünceye daldı. Sonra birden, bir
şey keşfetmiş gibi yerinden sıçrayarak masanın kenarına geldi.
Elile büyük daireler çizerken âdeta muhayyel bir binayı görü-
yordu.

— Şuna bakın! dedi, görüyor musunuz? İşte bu hayatın kâ-
şanesi. Yaşamak ve tenbellik birbirinin aynı iki kelime, fakat o-
raya girmek lâzım. Bakınız: bütün kapılar kapalı! burası ser-
vet kapısı: üzerine miras, yorgunluk ve talih anahtarları asılmış.
Şurası sıhhat kapısı: üzerinde bünye ve zaman anahtarları takılı.
Uzakta - bakın - başka kapılar da görüyorum: galiba şöhret,
ikbal ve hikmet olacak. Fakat hepsinin üzeri sıkıca mühürlü ve
kilidli..

Şeytan ellerini uğuşturarak bu muhayyel kâşanesinin etra-
fında dolaştı. Âdeta girilecek bir küçük menfez arıyordu.

— Her halde oraya girmek lâzım! dedi. Bana kalırsa, bu-
nun yolu yine bir nevi çalışmadır. Dolap beygiri gibi ömür bo-
yunca dönmedense bir an büyük bir gayret sarfedip sosradan din-
lenmenin yolunu aramalı. Bütün gayretinizi hileye vereceksiniz.
Bununla beraber en çok itimat edilir ve en samimî görünmeye ça-
lışacaksınız. Şeytan olduğunuzu kat'iyen hissettirmeyeceksiniz.
Daima «sureti hak» dan görüneceksiniz. Hacı'nın yanında hacı,

hocanın yanında hoca olacaksınız. Mü'minle mü'min, kâfirle kâfir olacaksınız. Fıkara sadaka verecek, evde teravihlere kadar namaz kılacak ve tesbihi elden bırakmayacaksınız. Fakat bayram sabahı hafızlarla rakıdan mestolacaksınız. Fahişeleri kapatıp müteahhitlere ziyafet çekeceksiniz. «Koyunun geldiği yerden kazı» esirgemiyeceksiniz ve faizden halkı kırdırırken ramazan günü kurban dağıtacaksınız. Kapınızda Tanrı fıkarasını besleyip «hayır dua»larını alırken, onları hayvanlar gibi çalıştıracaksınız. Herkesin gönlü hoş olacak. Ne şiş yanacak ne kebab! Dünyanın dizginini elinize alıp halkı hesabınıza taş kırdıracak, ölmüşü ve doğacağı düşünmeyecek, her günün zevkini kendinden çıkaracaksınız. O zaman sizden iyisi, sizden doğrusu olmayacaktır.

Şeytan bu tasvirinden çok memnun görünüyordu. Sanki hayali kâşanesine girmiş de bu saadete kavuşmuş gibi bir koltuğa kuruldu. Etrafındakilere emirler veriyor ve görünmeyen misafirlerle kadeh tokuşturuyordu.

— İşte böyle çok rahat! dedi. Dünya hakikaten yaşanılmaya değer. Bu vakte kadar aklınız neredeydi aziz dostum. Niçin bana bunları sormadınız? Geç de olsa zararı yok. Ford kırkından sonra yükünü yapmış diyorlar; hem de daha doğru yollardan.. Bir de bakın, şunu söylemeyi unutuyordum. Bu işin metodu zaman ve mekâna göre değişir. Bir derebey cemiyyetinde misiniz? gayretinizin nevi başkadır. Bir saltanat mısınız? yine başka.. Zengin mi olmak istiyorsunuz? Yoksa maksadınız sadece ilim, şiir ve hikmette meşhur olmak mıdır? Hepsinin kendine göre âdabı var. Diyeceksiniz ki bir gün hileniz meydana çıkarsa bu servet, bu ilim, bu hikmet nerede kalır? O kadar derin düşünmeyin. Ömür kısadır. Siz anınızı yaşamaya bakın. Gün güzel geçti mi, yerine başka günler gelir. Onu ayrı düşünürsü-

nüz. İlminiz iflâs ederse yeni ilim kurmaya bakın. Adınız dilere destan olursa malınıza başka pazar arayın. Hele siz öldükten sonra söylenecek sözlerin ne kıymeti var! Varsın «bu herif madrabazın biriydi! ilmi sahteydi, hikmeti..» şöyle böyle desinler. Kalan sizin zevk ettiğiniz günlerdir. Gerisi hep masal olur. Firavunlar Ehramı kurdukları zaman çok adamın burnu kanamıştır. Arkalarından levmedenler ve ıztırap çekenlerin sesi kaldımı. Uzaktan her şey güzel görünür. Firavun zevketti, biz onun âbidesini tebcil ediyoruz. Geri kalanlar hep masal oldu gitti. İşte size yaşamanın ve tenbelliğin hikmeti!

Çok derin söylüyordu. İtiraz etmek ve her zamanki gibi başımdan defetmek güçtü. Bu iş beni bir hayli düşünceye sevketti. Düşünmeden kurtulayım derken daha çok içine düştüğüm için üzülüyordum.

— Peki amma bütün bu işler ne zahmete malolur biliyor musun? dedim.

— Zannettiğinizden çok daha az! dedi. Orta akılda bir adamın ciddî ve namuslu bir işi başarmak için sarfedeceği enerjinin onda birine.

Şimdi de fizikci gibi konuşuyordu. Bu enerjiyi ne zaman, neyle ölçmüştü de bu hesabı yapıyordu.

— Atıyorsun! dedim.

— İnanmıyorsanız, siz de bir ölçün, dedi. Tıpa tıp onda bir! Verime gelince: o da namuslu ve ciddî adamın veriminin on mislidir. Netice $10 \times 10 = 100$.

Baktım, hesap kuvvetli; diyecek yok. «Gel sen ölç!» dese hakikaten cevap veremeyeceğim; ister istemez kabul ettim. Yalnız bir nokta kalıyor: ya bu kazancın sonu ne olacak? Ona da çare hazır: yarını düşünmemek! Dünyada kafese konacak in-

san mı kalmadı? Biri olmazsa ötekini denersin. Bir köy duyar-
sa başka köye, bir şehir duyar-
sa başka şehre geçersin. Allahın
levmettiği «Serseri yahudi» (1) gibi diyar diyar gezerek elbet bir
gün konaklıyacak bir yer bulursun.

O zaman aklıma şöyle geldi: «Ya bütün dünya duyar-
sa Başka seyyareye mi göçmeli?» zaafıma verir diye bunu bir tür-
lü şeytana ifşa edemedim. Bu hesaplara dalmış duruyordum ki,
birden kulağıma fısıldayınca kendime geldim:

— Sanırım dünya duyar-
sa ne yaparım diye düşünüyorsunuz
değil mi? Ve cevaba fırsat vermeden devam etti:

— Merak etmeyin! insanların çoğu gafildir. Körün belle-
diği değnek gibi ciddî iş ardından koşacaktır. Siz, bu hesabı bi-
lenler, aranızda çabuk anlaşırsınız. Elele verir, birbirinizi işa-
retle tanırırsınız. Kendiliğinden Tenbeller ve hilekârlar cemiyeti
kurulur. Üst tarafı malûm: birbirinizi tutarsınız. Enerjiden
nefret, zamandan tasarruf, verimden büyük kazanç, şöhrat,
reklâm, her şey ard arda gelir. O zaman topla döğseler sırtınız
yere gelmez. Maziye hasret etmeden, iyi günlerden mükemmel
bir maziniz olur. Gelecek endişesi olmadan geleceğiniz sigorta
edilmiştir.

Bu mükemmel reklâm önünde gevşememek kabil mi? Hay-
di!.. dese insanın hemen yola çıkacağı geliyor. Sabırsızlıkla ce-
vabımı bekler gibi gözlerimin içine bakıyordu. Feda edilen yal-
nız şu «doğru söz» den başka neydi? Çocukluğumuzdanberi ni-
ce masum yalanın oyuncağı olmadık mı? Babamızı memnun
etmek için, hocamıza hoş görünmek için kaçını bir ağızda kıvrı-
rıldık. Farzedin de bu biraz büyümüş, daha genişlemiş. Bizi

(1) Eugène Sue, Le juif errant.

«Aferin! ne kurnaz çocuk» diye alkışlamadılar mı? Masum hilelerimizi zekâ eseri diye takdir etmediler mi? Kedi yavrularının küçük marifetleri, sonunda fare avına döndüğü gibi, bizim bu küçük marifetlerimiz neden sonunda bir insan avına dönmesin!

Şeytanın galiba hakkı var. Destiyi kıran da bir doldurup getiren de! Eninde sonunda onun yolunu tutacağız. Bari şimdiden işi düzeltmeli diye düşündüm.

— Yine damarıma girdin; ne de hoş konuşuyorsun dedim. Pekâlâ, anlaşıcağız! Yalnız, bırakır mısın sana küçük bir şey sorayım?

Şeytan tevazula:

— Buyurun diye eğildi.

— Diyelim ki tenbeller aramızda anlaştık. Sürülerle insanı zincire bağlamak için dünyaları paylaştık. Ya bu gafiller bir gün uyanırsa!

— Afyon verirsiniz! Beyinleri uyuşturmak için bütün ilâçlar emrinize hazır değil mi?

— Nihayet, sizin hesabınıza çalışmak için uyanmıyacıklar mı? İşin ve acının kuvveti afyondan üstün gelince hep birden gözlerini açmıyacıklar mı?

— Subaşıları sizin elinizdeyken kimin haddine düşmüş.

— Bütün subaşılarında kaynaşmalar olacak. Tenbellerin hilesi meydana çıkacak Halkın büyük sesi kulaklarımızı sağır edecek; halkın yaktığı ateş gözlerimizi kör edecek. O zaman kendi kazdığımız kuyuya kendimiz düşeceğiz. Bu gün uzak değildir şeytan!

Bu yola bizi sen sürükledin! diye feryad ettiğimiz zaman seni nerede bulacağız? Hangi cehennemın bucağında? Hangi Tanrının gazabında? Hangi inkârın ülkesinde? Haydi, haydi!

gaflet tuzağında avlamak için artık kendine şikâr bulamıyacak-
sın. Eski kurbanların, o asırlardır tenbelliğin medhiyesini yapanlar
bile gaflet uykusundan uyanıyor. İsrail suru çalındığı zaman
kaçacak delik arayanlar şimdiden halkın kucağına sığmıyor.
Çek arabanı topal şeytan! Tenbelliğin şarkısını söyliyerek şe-
hir şehir dolaştığın, halka afyon dağıttığın devirler çoktan geçti.

Şeytanımda cevaba mecal kalmadı. Bir şeyler mırıldandı
ve öfkemin kabardığını görünce süklüm püklüm çekilip gitti.

XVI

TENKİDE DAİR

— Allah seni her şeyin kötü yüzünü göstermek için mı yaratmış? Durmadan, dinlenmeden hastalıktan, çirkinlikten bahsedersin.

Müz'ic misafirimi bir an önce savmak için bugün pek şiddetli davranmaya karar vermiştim. Sözü kısa kestim. Bununla beraber hayli nazikti; hiç cevap vermedi. Galiba o günlerde benim yüksek bir yere getirildiğimi duymuş olmalıydı. Başka zaman olsa bütün habisliğini ele alır, mevzudan mevzua girerek aklı sıra zekâ eseri göstermeye çalışırdı. Halbuki şimdi karşımda saf bir çocuk gibi boynu bükük duruyor; âdeta emrimi bekliyordu. Birden aklıma bu ahmağın en kör desteresini meydana çıkarmak geliverdi: onu tenkide dair söyletecektim.

— Ey zekiler şâhı! dedim, çoktandır uğramadın. Kimbilir torbanda ne keklıklar var? yine kaç kapının mandalını çalarak geldin? Dedikodu kazanını karıştırmak için buradan iyi fırsat mı var? Bilirim, durmadan söylemeden hoşlanırsın. Sohbetin bana zevk verir, hele küfre başladığın ve insanları tuzağına düşürdüğün zaman!

Bu öğmeler koltuklarını kabarttı. Onu söyletmek için bir cümle kâfiydi Fakat artık yalnız istediğini, aklına geldiği gibi karmakarışık söylemesine razı olmalıydı. Daha sormaya vakit kalmadan o makine gibi çözüldü: ne gezip tozmadığı yerleri, ne metreslerle barlarda sızan kibarları, ne dalkavukluk yüzün

den mamur olan ülemayı, ne o ülemayı rüsum artıklarını - ki sermayeleri bir saatte tükenir -, ne o sahte edipleri - ki hayasızlık ellerinde cür'et beratıdır -, ne o her gün yüzlerine gülmek için köşe başlarında fırsat aradığı «günün adamları» nı bıraktı.

Bıraksam sözünün sonu gelmiyecekti. Onu şımartarak ağızından lâf almak daha doğru değil miydi?

— Üstadür-racîm! dedim. Dünya durdukça sana muhtacı. Sen olmasan her şeyin aksini söylemeyi bize kim öğretecek? Her Firavunun bir Musası, her velinin bir şakisi, her meleğin bir şeytanı olduğunu bize kim gösterecek? Bulduğumuzu zannettiğimiz an bizi ters yolda hakikat aramaya kim sevkedecek? Huzurun ve saadetin ortasında nihayetsiz aramak hırsına kanatlarını kim takacak? Gel bana şeytanlığının bu sadık dostuna kudretinin bir perdesini olsun aç!

Bu kadar metholunmaya alışmadığı için yüzüme emniyetsizlikle bakıyordu. Ona ikram ettim. İnanabilmesi için dolabımda şeytanın fıkralarına dair ne varsa gösterdim. Bunca zamanlık ülfetimiz nihayet onu da gevşetmeye kâfi geldi. Hiç bir şeye inanmadığım, hiç bir devam olmadığı, onun soytarı kafasında boğuşan hayallerden başka bir şeye hayran olmadığım hakkında kanaat getirdikten sonra dizginlerini bıraktı.

— Âlemi neden kötölürsün? diye sordum.

— İçinde nizam ve yaradış olan her şey Allahın eseridir. Onu kıskanırım; hased yüzünden, ondan gelen her şeyi yıkmak isterim. Küçükleri iğnelerim, kırbacımla önüme katar, sürür çıkarırım. Gücüm yetmezse Allahın kudretli eserlerini muhallat ederim. Birini ötekine vurdururum. Ayakta kimse kalmasın diye, imkân olursa son puta gelinciye kadar onları birbirine kırdırırım.

— Doğru! dedi. Zaman olur, mevki ve şöhret kazanmak için halkı birbirine kattığım vardır. Birinin zayıf bir noktasını bulmaya göreyim. Dilime dolar, kahvede, pazarda söyler durumum. Bütün meclislere girer çıkarım; küfür ettiğim adamların eteğini öperim. Yere vurmak, ne şekilde olursa olsun, bir serçe pehlivanın ulvî saadeti değil midir? San'atımda emsalsiz, tek görünmeye bayılırım. Vakıa (söz aramızda) ben ne mal olduğumu herkesten iyi bilirim. Fakat, neme gerek! Üç günlük ömürde bayrağı elimde taşıyorum a! varsın arkamdan ne derlerse desinler.

— Diyelim ki bu da doğru olsun! Ya sana zarar verdiğini bildiğin halde yine hücumuna ne diyelim?

— Fazileti benden bu kadar esirgiyor musunuz? diye si-temle baktı. Şeytan zannettiğiniz kadar fena değildir. Vahşî suratı sizi ürkütür. Onu her zaman kirpi gibi zekâsının dikenleri içine saklı görmeye alışkın olduğunuz için, hakkında insafsız davranıyorsunuz. Nice faydalarım olmuştur da, size bir türlü beğendiremem. Bütün maskeler elimdeyken şu sizin budalalara mahsus sevimli ve kahraman maskelerini takamadığım için beni hor görürsünüz. Ne yapalım! yaradılışın bana en büyük darbesi bu! Birinin hizmetine girdiğim zaman beş on kuruş için ne haltlar ettiğimi benden iyi siz bilirsiniz. Bunu tafsile lüzum görmüyorum. Fakat ayağıma gelen kısmeti teptiğim ve şu sevimli insanların ahmakca bulduğu öyle işlerim vardır ki, o sırada onlara ettiğim hizmetime kimse inanmıyacaktır.

— Kudretini bilirim, bana rahat rahat bu işlerinden bahsedebilirsin.

— Dedikodu kazanını karıştırmak için cadı karıların ku-laşına üflerim. Ortalığı velveleye veririm. Bilmezler ki bu gö-

rünmez mikrop nice hastalıkların önüne geçer. İnsanlara karşılık kontrol olurum. Kötü eseri vur aşağı ederim. Sahtekârın maskesini düşürürüm. Bir ideale hizmet ederim: Sokratın dilinde istihza olan ve insanlığa yol gösteren démon bendim. An'ane-yi temsil ederim: Aristophanes'in kaleminde hiciv olan ve sitenin kanunlarını koruyan bendim, yapan da bendim, yıkan da ben. Her ikisinde de zekâmın kılıcı içtimaî tenkit haline gelmiştir.

— Öyle görünüyor ki, bu senin akıllara hayret veren kudretin tabiatın kör kuvvetlerine benziyor. Maksada göre hem faydalı hem muzır oluyor.

— Hakkınız var, dedi. En zayıf tarafıma dokundunuz: kuvvetimle ne kadar öğünürsem azdır. Fakat o yakıp yıkan fırtınalar, ve bir ovaya saplanan bataklıklar gibi yalnız kör bir kuvvettir. Bazan an'änenin bekçisi olurum, bazan eski namına ne varsa yakıp yıkan ihtilâl olurum. Bazan «aklı selim», bazan «isyan» olurum. Kâh istihza, ve humour halinde güzel bir eser kılığına girerim, kâh da nezaket, zarafet ve nükte halinde ahlâk postunu giyerim. Kıvılcım gibi aydınlatırken tutuşturabilirim. Hülâsa itiraf edeyim: ben tek başıma hiç bir işe yaramam. Allah beni total bacağımla ortada bıraktığı zaman kendime daima bir destek aradım. Kimin arabasına binersem onun düdüğünü çalarım. Ordular çarpıştığı zaman hangi saftaysam onun namına ortalığı velveleye veririm. Fakat Condotieri'ler gibi beni bir taraftan öte tarafa geçirmek işten bile değildir. Bakın size bir kolayını göstereyim, iki tarafın hizmetine aynı zamanda girdiğim, ikisi için de silâh şakırdattığım çoktur. Görüyorsunuz a! benden size hiç bir zarar gelmez. Tezadlar son haddine geldiği zamanlar bana rağbet artar. O zaman (kusura bak-

mayın) kendimi biraz da naza çekerim. E!.. Ne yapalım, nimet külfete göredir. Alnımın terile kazanıyorum. Varsın düşmanlarınız da faydalansın. Fakat emin olun onlar beni sizin kadar çekemezler. Vakıa altın şakırtısına yüzüm yoktur, dayanamam. Fakat gevezeliğim işi alt üst eder: onları öğmek istediğim zaman kafatasından ehramları, madrabazları, sefihleri, kadın sarrafları, miras yedileri, yağmaları, sarhoş sofraları, vahşileri ve kırbaçlı velileri dilimden düşürmem. Ve sizi zemmettiğim zaman çukura düşen körleri, çulsuzları ve iradesizleri, okkanın altına giden ahmakları, Allahın saf koyunlarını tekrar eder dururum. Söyleyin! bu sözden kim zarar eder, kim faydalanır. Benden hayır görmediniz de; ya kimden gördünüz?

Şeytan şımarınca durmadan kendini methederdi. Onu söyletmek için bundan iyi yol olmadığını biliyor ve bu sırada kırıdğı potları düşünüyordum: beceremediği işte biri yükselince küplere binerdi. Bir mimarı yere vurmak için ya «Süleymaniye» ye kadar çıkar, ya «garaj» lara kadar inerdi. Bir şâiri devirmek için ya «Bâkı» ye kadar yükselir, ya «Süleyman Efendi» ye kadar tenezzül ederdi.

— Âlâ! ya heveskârları neden kırsın? diye sordum.

— Ortalığı temizlemek için! dedi. Münekkit pertavsızile mikropları tetkik eden adam gibi, halkı gözden geçirir. Kimi karihasının genişliğinden kilometrelerle şiir yazıyor. Kimi inkıba-za uğramış gibi senede bir saçma mısra yumurtluyor. Bıraksanız kızıl salgını gibi bu mikroplar ortalığı kaplıyacak.

— Ya aylandozlarla bir arada güzel başakları da biçersen?

— Ölüm kör bir orakcıdır. Yaban otlar arasında en güzel çiçekleri de biçer, Bunca faziletim içinde kusurumu bağışlarsınız.

— Anlaşıldı! dedim, ya iki mısrala şöyle böyle bir istikbal vadedenleri neden göklere çıkarırsın? Kuş beyinlerine dehâ tacını giydirip aptala çevirirsin? Bunca değerli gencin kanına gidersin? ve ümidlerimizi boşa çıkarıp ellerimizi böğrümüzde bırakırsın?

— Kabahat kimde? şımarımlar.. Bunca ülemanız ne güne duruyor. Şeytana uyanın âkıbetini öğretemiyorlar mı? Benim her zaman bir şamar oğlanına ihtiyacım vardır. Dilersem onu göklere çıkarırım, dilersem yerin dibine batırırım. Allah benden insanlara bahsettiği şevki esirgemiş, bir şey yaratamam. Fakat yaratanları elimde oyuncak ederim a! Bugüne bugün bu zevk de bana yeter. Bir külhaniyi dehâ yaparım; sonra cayıp yerlere sererim. Tapulu senetli dehâların tacını devirmek için boyumdan büyük işlere kalkarım.

— İpliğin pazara çıkmış, boşuna uğraşıyorsun.

— İpliğimi pazara ben çıkardım Ne zarar var! şaklabanlık da gururumun gıdasıdır. Her mecliste söylerim, her gün söylerim, buradan kovarlarsa başka yerde söylerim. Kulaklarda yer eder. İftira et, yalan söyle! Yeter ki bıkmadan usanmadan her yerde söyle; mutlak bir iz bırakacaktır.

— Bu maharetine - elhak - diyecek yok! Ya bir teviye dümen kırarak gençleri şaşırtmana ne demeli?

— Ben âlemin fikrinden mes'ul değilim. Gönlümü eğlendiriyorum. İsteyen beğensin, beğenmiyen küçük kızını vermesin: keyf benim değil mi? Sabah nasıl kalkarsam akşama öyle giderim. İlâhi dostum! şaşarım aklınıza; bir de bende hâlâ fi-

kir arıyorsunuz. Çocuğun oyuncağı ile oynadığı gibi ben de onların kalıble oynar ve canım sıkılınca kırarım. Bu yaştan sonra hatır için huyumu mu değiştireyim?

— Yok canım! böyle bir şey düşündüğüm yok. Ne halt edersen et! Niyetim sana karışmak değil, yalnızca bir hasbihaldi. Bakıyorum: daima sahnede görünenlerden bahsediyorsun. Âlâ! bu san'atının icabı.. Amma neden onlara Gulliver'in Liliput'lere baktığı gibi bakarsın.

— Maksadım göstermek değil, görünmektir. Mümkün olsa onları yok edeceğim. Yaradışın en küçüğüne bile katlanamıyorum. Benden başka her şey yok olmalı. Küçükleri avucumda hamur gibi yuğururum. Biraz büyüdüler mi şımarmasınlar diye kafalarına tokmağı inerim. Büyüklerine dilim varmaz: birinin himayesine girip ötekini taş a tutarım. Ve böyle her gün efendi değiştirerek sırasile hepsini taşlarım. Hele bir kere onlarla senli benli oldum mu, mesele hallolmuştur: Düşün bir kere koca Balzac, Goethe veya Galip.

Neden olmasın! Başka yerden bulamadığı en büyük tatmini bu gölgesile görüşmeden çıkardıktan sonra.. Don Quichotte mes'ut değil miydi? Hele Sancho Pansa? Hele ukalâların şahı Hacıyvad? Topal şeytan keyfediyor, bırakın etsin! O sultanları sorguya çeken Koçubey değil a! O hünkâra rüşvet ve zulüm şikâyetleri yağdıran, devlet gemisi fırtınaya tutulduğu gün kaptanının yakasından sarsarak «hünkârım! post elden giderse suç senindir» dediği için kellesini veren Sarı Mehmed Paşa değil a O İngilterede Chancelier koltuğuna kadar yükselip hakikati hükümdara bağırmaktan çekinmediği için idam edilen Thomas Morus değil a! Arkasında yumurta küfesi mi var? Varsın söylesin. Bugün Akifi göklere çıkarsın, yarın ayaklar

altına alsın. Bugün insanlıktan bahsetsin. Yarın ondan istig'na etsin, ne çıkar! Bu dünyanın yükünü omuzlarına almayan için yaşamak gölgesile güreşmektir. Şeytanın nasibi de varsın bu olsun!

XVII

GEÇMİŞ ZAMANA DAİR

Şeytan, beni memnun etmek için bu sefer elinde bir tomarla gülerek geldi:

— Taze havadisten bıktınız. Size mahzeni evrakta bulduğum vesikaları getirdim. Biraz da müverrihin gözlüğüle dünyaya bakın.

— Hangi müverrihin? Bir işaretle Habili Kabil yapanın gözlüğüle mi? Çölde mamureler icad eden ve gün görmemiş yerden kavimler çıkaranlarla mı? Yoksa kendini âleme «merkez» farzeden? vesikalar içinde fânî olan ve pösteki sayanlarla mı? Mahzende gördüklerini rüyada gördüklerine ve hepsini sokakta duyduklarına karıştıranlarla mı Hasımı yere sermek için aynı kitapları hem red hem tasdik için kullananlarla mı? Tac giyen ahmaklara, kişverler fetheden canavarlara imrendiği için gezip tozduğu yerde kendini cihangir zannedenlerle mi? Yoksa fâtihterin etrafını saran soytarılarla dalkavuklardan dünya derisi alarak gününü hoş geçirmek için her fırsatı ganimet bilenlerle mi? Birinin yaptığını öteki bozan bu kahbe felekte kimseye güvenmeden şüphe ve ihtiyat kovuğuna sığınanlarla mı? Yoksa...

— Hangi gözlükle bakarsanız bakın. Benim verdiğim tozlar içinde yıpranmış bir kâğıttır. Herkes ona istediği gözlükle baksın. Bırakın onu ben size kendim okuyayım kulak sizin: istediğiniz gibi anlarsınız.

Bu oldukça büyük bir tomardı. Vaktimi bir hayli alacağından korkmakla beraber yine onu dinlemeden duramadım: şeytan baştan başladı. Arasına sözünü kestikçe telâş ettiğimi anlıyor. Bazı yerden atlıyarak şuradan buradan okumasına devam ediyordu. Tomarın bazı parçalarını zaptedebildim. Onları naklediyorum:

«O zaman Konyada Tartuk sultanı hükümrandı. Dünya hercü merc içinde iken diyarı Rum endişeden uzak, âlem kasdıcan ile puyan iken vatan emnü aman halindeydi. Kıpçak eli ihtilâllerle tarumar, İran Şiy'a elinde harap, Frenkistan mü-nazaalarla perişan olmuştu. Arap baş kaldırdı, tedib edildi. Acem isyan etti, kahrü tenkil olundu. Yeryüzünde bu kuvvei galiyeye ne şikâyet edecek bir seda, ne mukavemet eyliyecek bir bilek kalmıştı. Hal böyle iken sultan komşu diyarlarda mahvolan saltanatların mültecilerini kabul etti. Eşraf ve âyan bunu şeamet alâmeti sayarak kararın geriye alınmasını ısrar ile rica ettiler. Bu ricalar sultana tesir ve bunca gayretler icrasına kâr etmedi: muhacirler kabul edildi. Yedi diyarın mezhebi, yedi iklimin milleti bu dünya cennetini paylaşmak için dörtbucaktan sökün etti.

Gelen halkın sefaleti diyarı Rumun merhametine dokundu. Muhacirlerin yıkanması için ırmak ve bendlerin suları yetmedi. Hamamları ısıtmak için civar ormanların ağaçları tükendi. Vatanın cümle tellâkleri işe girdiler. Çamaşırcılar, köseleciler imdada koştu. Bu beklenmedik misafirler yine bir türlü temizlenemedi.

Hakîm Senâî Akşehirde bu kara haberi duyunca, «Allah devlete zeval vermesin» diyerek Konya yolunu tuttu. Cümle aktarı cihanı gezip yüz fende mahir, bin ilimde nahir olduktan

sonra vatanın bir köşesine postu serip duaya başlamak zamanının geldiğine hükmetti. Hakîm, en ziyade ilmi akvam ve edyanda derinleşmiş, kendi rivayetine göre kütüphaneler dolusu telifat meydana getirmişti. Maksadı da, bu şerefli vesileyle Slâv ve Frenk akvamını tetkike imkân bulmaktı. Akşehirle Konya arasında bir tepeye çıkarak, seyli huruşân gibi cereyan eden kafilerleri gözden geçirdi. Hakîmi bir halkayla kuşatan tilmizleri, bu ilmî temaşayı, suallerile zaman zaman kesiyor ve üstad akvamın itikadları hakkında izahat veriyordu.

Bu geçid, muhacirlerin küçük bir ameliyattan geçerek islâmî müşerref oldukları yerdî Boyunlarında sallanan haçlar gömleklerin içerisine saklanıyordu. Tilmizlerden en zekisi sordu

— Neden bu haçları atmıyorlar?

Hakîm Senaî, felsefî bir duruşla düşünerek:

— Belki yol görünür, dedi. Tilmizleri bu remzi bir sene tettebbü ettiler.

Kıymetli Ferzendi Sabir, daha mühim bir cihete dikkat etmişti:

— Ne için ya Şeyh, şu papasların boynunda ikişer haç sallanır?

Bunda şaşılacak ne vardı? Üstad mesleğine has olan vekar ile:

— Bunlar Hazreti İsayı iki defa asmışlardır, dedi. O zaman tilmizler arasında bir münazaa başladı. Şeyhin kelâmını tefsir için ilim âşıkları bıçaklarını çekerek birbirine saldırdı. Bazıları yaraladı, bazıları yaralandı. Nihayet üstadın kararile mesele halledildi:

— Eskiden hırsızlar haça asılırdı, şimdi haçlar hırsızlara asılıyor. Bu kabile at hırsızdır: beygirlerinizi başıboş bırakmaya gelmez. Şu gelenler kadın hırsızdır.. Öteden geçenler akıl hırsızdır.

Yarı çıplak kadınlar arabalarda farkediliyor; önden yalın ayak sıska çocuklar, yanlarında genç erkekler omuzlarında heybe, çamura bulanmış poturlarile arabalar çevreliyor.

Hakîm Senaî bu milletleri daha yakından tanımak için geçidin ağzına kadar indi. Orda, nöbetini savan yolculara kendi dillerile Allah hakkında fikirlerini sordu: Müslüman olmuş bir Bulgar, Allahı şöyle tarif ediyordu:

— Şipka'nın balkanlarında oturan bir komitedir Herkesten heybetli bıyıkları, herkesten büyük karabinesi vardır.

Bercu Bârûlerle yaklaşan Konya, payansız çölün ortasında tahaccür etmiş bir feryad idi. Haşmet bu şehir için yaratılmış, kelâm bu beldeyi telâffuz için icad olunmuştu. İlim bir surete girse andan Konya hasıl olur., zafer tecessüm eylese bu şehir meydana gelirdi.

O anda iki kabile, beşerin rızıkına minnet etmeyip mâna ile taayyüş eden iki cemaat surun önünde âram etmişlrdi. Bunlardan biri Hakîm Senaî'nin tilmizleri idi. Fânî fi-l-İlm olan bu gayretli cemaatin Bakâ bi l-Cehl mertebesine yükselmesi için teşehhüd miktarı kalmıştı. Bu mahsuldar ovada bıktıkları felsefe, giydikleri san'at ve içtikleri şiirdi. Bir zahife gibi sürünerek, bağıryanık Konyanın ağzındaki feryadı boğmak için gelen diğer kabile «Kocabaş» ın sürükleyip getirdiği müteharrik bir mahşerdi.

İnsan bu iki cemaati yanyana görünce, meleğin şeytanla ittifak ettiğine inanacağı gelirdi. Arabalar durdu, çadırlar ku-

ruldu, cehennemî kadınlar çıplak göğüslerle kızgın öküzlerin arasında gezdiler. Gecenin saklayamadığı günahları çadırlar örtecekti? Bu yabancı sahrada biçtikleri sefalet, giydikleri top-
rak ve içtikleri zehirdi.

Merhamet bu memleketin başmabeyincisidir. Yeni gelenleri de o karşıladı, o ağırladı. Yıllarca kapısında, konaklayan bu tanrı misafirine ambarlarını açtı, erzakını döktü. Bu yüzden halkın maişetine kedad geldi. Şikâyetler başladı. Ehli salibi tenkil eden Hasan Gazi halkın davacısı olmuştu. *Erbabı zekâ* sultanı iğfal ederek millet aleyhine sevkeylediler: Hasan Gazi Gâvle zindanına hapsolundu.

Fermanı hâkani ile müsavat ilân olunmuştu. Bu fermanla, mutlak müsavat, umumî kanunile zenginlerin dilenmesini men-
eder. Şâirlerin Maliye, filozofların Bahriye nazırı olmasını te-
min eder. Saray, cami, minare ve ezcümle kütüphane gibi lü-
zumsuz şeyleri ortadan kaldırır. Her vatandaş istediği zaman,
dilediği kadar, aklına geldikçe mesleğini değiştirebilir. Bir se-
nede, en ziyade meslek değiştirenlere mükâfat verilir, ilh...» de-
niyordu.

Artık her iş ucuzlamıştı. Medeniyet o derece inkişaf etmişti ki hiç kimse için çalışmaya ihtiyaç kalmamıştı. Lüzumsuz eski kumaş dükkânları kapanıyor, yerine her cinsten fikir ve akide hülâsaları, şahadetname satan faal ticarethaneler kaim oluyordu. Zihin bu türlü ihtiraları tezyid için çabalyordu. Zamanın bir müellifi asrı temayülleri şöyle hülâsa ediyordu: «Kanaatleri-
miz üzerimizde birer gömlektir: İstedğimiz zaman giyer, istedi-
ğimiz zaman çıkarırız.» Bu mütaleaya, hür düşünen her müte-
fekkir iştirâk etti. Yalnız bir noktada tereddüde düşüyorlardı:
müsavatı tesis için insanları bir boyda yaratmak kabil değil. Hiç

değilse sonradan tesviye etmek lâzım. Acaba hepsini aynı boya getirmek için ayaklarından mı, yoksa başlarından mı kesmek daha münasip olacaktı? Bu mülâhaza, müsavat hakkında iki felsefî mezhebin teessüsüne sebep oldu.

O esnada Hakîm Senaî ve tilmizleri sultana müracaat ederek, Konya şehrinde çalkanan bu inkılâbı azimî tetkik etmek üzere bir eşek derisinin çevrelediği kadar toprak istediler. Hakîm istidasında «Bizler enfası hayriye ile kesbi maişet eden fıkaraı dervişandınız. Kimseye hacetimiz olmaz. Her halü kârda din ve devlet uğruna cehdü ikdam edenlere dua-hân oluruz.» diyerek maksadını temine muvaffak olmuştu.

Yunan kadîmin keçi ayaklı panları olduğu gibi, bu diyarın da o vakitler keçi akıllı insanları vardı. İnce bir şerid gibi kesilen deri koca bir meydanı kaplıyacak kadar büyüdü. İlim ve hakikat âşıkları yedi ay geceli gündüzlü çalışarak bu meydana da tosağa kabuğundan bir Darül İrfan bina eylediler. Hakîm Senaî'nin Emin olduğu bu Darülfünuna saksâğan belâğat müderris tayin olundu. Üstad, min vechin bu tahavvülâta aleyhtar ise de «elbette zamana hükmolunmaz, akıntıya kürek çekmedense iktiza edip suyuna gitmek münasiptir» diyerek, devrin icabatına riayette kusur etmiyordu.

Merak ve tecessüste kusvaya varan bu heyetten bir kısmı Ademle Havvayı bulmak üzere Hinde, diğerleri Kızılmaya erişmek için Frenge sefer ettiler. Ne birinden eser, ne diğerinden haber gelmedi.

Muhacir kafilelerinin ardı arası kesildiği yoktu. Bazıları çamurdan yaptıkları heykellere tapar, onlardan şeytanlar gibi ürkerler; bazıları iblisi de te'lih ederek iki mâbude itikad ederlerdi. Halkın tahammülü kalmayıp şikâyet sedaları yük-

seldiği zaman, Hakîm bu kavmin şaşı olduğunu söyliyerek fetvâsını verdi. Kasabanın ve binaenaleyh dünyanın en büyük hakîmi bu reyde olduktan sonra itiraza mahal kalmamıştı. Hakîm Senaî'yi takdime hacet yoktur. Sükût onun hakkında en belîğ medhiyedir. Eser mi istiyorsunuz? Onun kum ve su üzerine yazılmış nice şaheserleri var. Biraz talâkati nakıs; fakat henüz yetmiş yaşındadır. Dilindeki kekemelik geçerse ilerde büyük bir hatip olacaktır. Hakîm, sultana minnetini muhacirlere hürmetle ifa etti. Vatana ayak bastıkları günün şerefine tertip edilen bir şiir okudu:

Irmaklar esnedi, dağlar gerindi.

Fadlı kemaline hasedle bakanlara kafası o kadar kalındı ki, bütün tenkit darbelerine rağmen yalçın bir kaya gibi mukavemet ediyordu. O fevkalâde iyi bir adamdı. Çünkü artık dişleri, tırnakları ve dili yoktu. Sanki bir makasla vücudundaki her taarruz kuvveti kesilmişti. Yemek yemez, su içmez, melekler gibi lâfzai Celâl ile taayyüş eder ve bu suretle maddeden mücerred ve münezzehe bir mâna halinde yaşardı. Eğer kendisi erkek ise, mutlaka kitapları iğdiş edilmişti.

Üstad, bir gün tilmizleriyle şehir dışında dolaşırken hoca Nasreddin'in dağ gibi yığılmış kaya tuzu kazmakla meşgul olduğunu gördü, ve hayretinden;

— Hocam, bu tuzu ne yapacaksın? diye sordu. Hoca:

—Ya şeyh! diye mukabele etti. Şaheserlerinize biraz tad vermek için uğraşıyorum.

Hakîmi âzamın benzi sarardı; teessüründen bayıldı. Şakirdleri itina ile Konyaya naklederek bir haftadan aşırı âfiyetiyle meşgul oldular. Medreseler üç gün tatil edilip bilcümle ilim

talimleri Şeyhülmüderresini ziyarete şıtap ettiler. İletinden sual olundukta;

— Daha ne olacak, âyârânı bâsefa? Bu mülkü millete bunca hizmetlerim, cümle gazalardaki mânevî himmetlerim ayaklar altına alındı. Kelâmı kibara müstenid hakayiki ezeliye bî mâna ve bî nemek (1) addolundu. Bundan böyle kadrü kıymetim pamal ve haysiyetim hâkisar oldu. Kimesne ile ülfeti-me imkân kalmadı.»

Yolunda mukabele eyledi. Hiddetini yenebilmek için, Hocanın dalâletine delil olan hayvanat ve nebatat istilahlarını saydı. Muhteşem ve boş sâinin, kuru ve parlak şöhretine istinad ederek bu bî edebin tecziyesi lüzumundan bahsetti. Konya sultanı kazadan haberdar olunca, derâkap Hoca Nasreddini celb ile emvalini selbeylemeleri için ferman eyledi. Lâkin, Hakîmin hiddetini mucip olan tuz yığınının başka hiç bir malı olmadığı anlaşıldığı zaman, bir miktarı imaret aşhanelerine tevzi ve kalanı icabında sarfolunmak üzere zapt ve yağma olundu.

Kafileler nihayetsiz dalgalar gibi birbirini takip ediyor; başıboş gezenler gittikçe çoğalıyordu. Açlık bu korkunç ejderin gölgesiydi. O sırada sarayı biri rahmanî diğeri şeytanî iki kuvvet ihata etmişti. «Ruhu mutlak» ve «Mefkûrei mahz» olan Hakîm Senaî Mabaadüttabiyei hey'iyyei hikemiyei felsefiye delâletiyle iletisiz eser olamayacağını, ve binaenaleyh avalimi mümkinenin en mükemmeli olan bu âlemde efendisi, Konya sultanına ait kasrın kasırların en güzeli bulunduğunu parlak bir

(1) Mevlâna Gülistan için «binememek est» [tizensuzdur] demiş; Şeyh Saadi de «ve lîk helvast» [lakîn helvadır] diye cevap vermiş.

surette ispat ediyordu. Bu hizmetine mükâfata kendisine Kutbu A'zam ve Gavısı Ekber unvanları bahşolundu.

Şöhretinin gürültüsü arabaların gürültüsünü unutturdu. Namının velvelesi milletin azabını sünnet çocuğunu avutan bir çingirak gibi örtüyordu. Ruhun maddeden müstakil, seyyal bir aynı sabit olduğunu kani olmıyan bilcümle muannidin ilmi fazlın nimetinden mahrum edildi. İçlerinde her ne kadar bütün ömrünü mütalea ile geçirmiş erbabı merak varsa da, icabı hale uymıyan dik başlıkları yüzünden onlar da metrûk ve harap oldular.

Kutbu A'zam bir gün haşmet ve dârat ile giderken, yolda bu mensî'lerden birine tesadüf ederek;

— Ne ile vakit geçiriyorsun? diye iltifat buyurdu. «Duayı afiyetinizle» veya «Temennii sıhhatinizle» gibi bir cevap beklerken, o serkeş mukabeleten;

— Papağanların filozof olup olmayacağını tetkik ile meşgulüm, demesin mi?

— Üstadımız, bu bî mâna sözü kailinin hiffet aklına hamlederek bilâ teemmül yoluna devam etti. Maamafih şikâyet âvazeleri sarayın samit duvarlarına kadar yükseliyor, bu âlemdede her şeyin iyi, her işin hoş cereyan ettiğine dair Hakîmimizin mükerrer teminatına rağmen, inkılâbı âzim sultanın nazarından bii türlü uzak bulunmuyordu.

Hakîm Senaî hıfzı can için bununla da işigalin lüzumuna kani olarak sefaletin felsefesini yazmağa başladı. Eser intişara vazolunduğu zaman, Hoca Nasreddin buna felsefenin sefaleti ile mukabelede bulundu.

Hasılı, bu rahmanî kuvvet ilmi fazlıyla etrafa nur bahşederken, zevki mutlak ve şaytanı mahz olan diğer kuvvet de saraya çemberini takmış bulunuyordu.

Kocabaş, sultanın huzuruna onun sitayiş için yazılmış destanlar ve medhiyelerle dolu yüz deveden ibaret cesim bir kervanla geldi. Namus bu kafilenin nazarında alınır satılır bir metadı. Faydalı olan her şey mukaddes, zevki temin eden her iş hayırlı sayılmalıydı. Fenalığın ruhu ve ruhun fenalığı bu cemaatte ittihead etmiştir. Bu uşaklar güruhundan bir adam çıkacağını düşünmek deli olmaktan başka ne olabilirdi? Hepsi maymun ve arslan derisi altındaki eşeklerdi. Akıl, bu kafilenin arasından geçerken gözlerine bir avuç toprak atmıştı. Fakat cehennem gibi içten içe tutuşan şöhet ve hırsın ateşi onlara şeytanî hileyi öğretti. Zaten hile, menfaatin kuvvete karşı tabiatın keşfettiği bir muvazene değil midir?

Müdahinler sultana öyle bir saray yaptılar, ve duvarlarını o suretle imal ettiler ki, hile fısıldasa yüz aksi seda gelir; hakikat feryad etse sesi kaybolurdu. Zaman ve nisyan insanlardan daha kadirşinastır. Ziraki ömürlerini vatan uğrunda yağma ve sultan aşkına heba eden nice ehli himmet ihmal olunmakla kal mayıp, her biri bir semte teb'id edildi. Halk ile halıkın beynine vasıta koymak nasıl günah ise, sultan ile vatan arasını açmak da o veçhile haram olduğundan, bu tarife ekberi habaisi irtikâp eyledi.

Yeni fermanlarla gelenlere şehirde alacak yer kalmamıştı. Mesele Kutbu A'zama havale edildi. Encümeni kebirî irfan içtima ederek bu derde bir deva bulmak üzere tettebbüata daldılar. Surun dışında bir şehir inşasına, şirki dâidir diyerek cevaz verilmediğinden ergeç bir sureti halle vasıl olmak yolu tutuldu.

Kimi yüz katlı binalar inşasını tasavvur eyledi ise de, Nemrud âsî'nin kıssasını hatırlıyarak bundan feragat, kimi yer altına hücreler kazmağı teklif eylediği halde cehennem korkusuyla tatbikinden içtinap olundu. Nihayet her zamanki gibi Hakîmin hikmeti vaktinde yetişti: ruhlarda ademi tenafüz yoktur. Bir noktada binlercesi karar edebilir; illâ ki şehrin kapısında cesetlerini bırakarak girsinler denildi.

Bu fikir, cümle ihvanın ezcümle sultanın fevkâl-had memnuniyetini mucip oldu ise de, şimdilik tatbikine imkân görülemediğinden «İlmî lâyhalar dosyası» nda hıfzı ile iktifa edildi.

Memleket sulhü sükûn, ahali emnü eman içinde olup bu devre «Devri Süleyman» denilse seza idi. Davacı yüzü görmekten mahkeme kapıları ot bağlamış, şikâyetçi sesi duymamaktan kadıların kulağı tıkanmıştı. Hasılı işler yolunda idi. Kocabaşın icraatı, feyizli eserlerini vermekte gecikmedi: idarenin güzelliğinden memlekette ademi sükûnu hükümrân oldu. Zamanında adaletten şeytan meleklerle barıştı. Kurt koyunla bağdaştı. Ve üstadı azamın kalemindeki mucizeyle kurdlar koyun ve ahmaklar kâhin oldu. Hakîm Senaî, kudemayı eşhad ederek, bu tarzı idarenin âlemde en güzel idare, ve bunu tatbik eden zatın en âdil hâkim olduğunu delâilile isbat etti.

Kocabaş, ilmi İrana, fazileti Horasana, şîri Araba, hüsnü Yunana sefir olarak gönderip memleketten uzaklaştırdı. Bir bina inşası için nasıl evvelâ toprağın tesviyesi icap ederse, binayı zulmü kurmak için de ilk önce müsavatı ilân etti. Sonra bu müstevi zemin üzerinde kuvvetin heykelini riya çekicile yapmağa başladı. Fıkarayı doyuran imaret kazanının yerine, milletin başında kaynayan hud'a kazanını getirdi. Bütün bir milleti içine koymak için kuşları ve yırtıcı hayvanları kafeslerinden çıkardı.

Kocabaş, kisveleri değiştirip halkın başına külâh giydirdi. O zaman küstahın birisi tarla ve toprak yüzünden davacı olmuştu. Kocabaş insafa gelip tahkikini emretti ise de, şahit olmadığından bir neticeye varılamadı. İş yine Kutbu A'zama havale edildi. Encümeni irfanın gayreti de katılarak meseleyi halle uğraştılar. Müttehimin inkârına karşı delil olmadan ne yapılabilirdi. İçindekinin ne olduğunu anlamak için, herifin kafasını kırmaktan başka çare var mıydı? Meclisin en yaşlı âzası ortaya yeni bir fikir attı. Bu adam «kesreti iştigal» ile meşhurdu. O kadar âlimdi ki türkceden başka bütün dilleri biliyordu. Dâva münasebetiyle serdettiği mütalea ebediyete malolacak harikalardan sayılmalıydı. Bu âlime göre, insanların kafatası billûrdan olsaydı içinde geçen bütün fikirleri görmek mümkün olurdu. Encümen dâvayı unutup saraydan ihtar oluncıya kadar bu nokta etrafında münakaşaya daldı. Nihayet Hakîm Senâî meseleyi halletti: madem ki müttehimdir, o halde mücrimdir. Mademki kudema söylemiştir, o halde doğrudur.

Kocabaş, durü diraz, tetkik ve tettebbüle verilen fetvâyı şu suretle tatbik etti. Hangisinin haklı olduğunu anlamak için ikisini de bir bataklığa attılar. Önce batanın haksız, sonra batanın haklı olduğunu kabul ettiler. Ve bu suretle dâva - kemali adaletle - hallü fasl edildi. O sırada Hoca Nasreddin, gezip tozduğu yerlerde Kocabaşın ömrüne dua ediyordu. Kimse bu hale akıl erdiremedi. «Hocanın bu taifeyle ülfeti yoktur, belki de ictinap üzeredir.» diyerek bunda bir sır ve hikmet olacağını kestiriyorlardı. Bir gün münasip fırsatta;

— Ya şeyh, böyle bir zalime ne için himmet edersin? dediklerinde;

— Elbette dua-hân olurum, diye cevap verdi. Evvel gelenlere beddua ettik, yine daha fenaları çıktı. Bari bu dursun da şerrin bir hududu bulunsun. O zaman bütün millet Hoca Nasreddine hak vererek Kocabaşın ömrüne dua ettiler.

Memlekette ilmi irfan inkişaf ederek ehli kemale rağbet çoğaldı. Hakîm Senaî, akidei ilâhiyesile hakayiki ezeliyeyi halka talim için «serbest dersler» küşadına karar verdi. Hutbe vesai-kin kıdemine aitti. Kürsünün üzerinde bir çok tozlu şişeler ve kırık anahtarlar duruyordu. Üstad şu sözlerle bahse girdi:

— Ay en eski vesikadır. Çünkü onu bilcümle kudema ve İsraililer de görmüşlerdi.

Ve sonra kendisini lâlühayran dinlemekte olan ahaliyi târihin mevcut vesikaları hakkında tenvire başladı.

— Bu şişede Mısırın son Firavununun son nefesi vardır. Bu anahtar Süleymanın hazinelerinin anahtarıdır ilh... gibi.

O zaman halk, bataklığın suları kadar derin ve durgun olan üstadı hararetle alkışladı. Her birimiz kendi hülyasının âleminde Eflâtundur. Hakîm Senaî de böyle bir Felâtunu zaman idi. O kadar mâhirane yazardı ki faciaları kahkahalarla güldürür. mudhikeleri hıçkırıklarla ağlatırdı. Bir insan için bu ne şeref, bir şahsa göre bu ne muvaffakiyetti. Güzelliğine o derece kanidi ki aynaların yalancı şahitlik etmelerine kızarak hepsini kırıp attı.

Maamafih karnında toplanan dehâsından sitayişle bahsölunduğu zaman o muhteşem tevazuu, ve o kudretli zaafı ile «ben san'atın asırlardır yanan ateşine bir avuç günlük attım. yoksa dünyaları saran bu rayiha yalnız benim eserim değil» dedi. Mânasız ve muzlim bir söz söyleyince, tilmizleri mânidar ve ahmak bir tebessümle anlar görünürlerdi. Gençler ekseri emin

olarak yapacaklarını, ihtiyarlar yaptıklarını ve ahmaklar yapmak istediklerini anlatırlar. Hakîm Senâî memleketi imar, Rumeli ile Anadolu'yu havaî köprülerle rapt, Kızılelma'ya bir kuvve-i seferiye irsal için muazzam bir lâyiha tanzim ile «Divanı âli» de kıraat eyledi.

Sultan ise sanki dünyada değirmen gıcirtısından başka ses yokmuş gibi bunu dinliyordu. Üstadın edebiyattaki muvaffakiyetlerinden sonra, cümle nev-heveslerde bir merak uyandı. Bir şâir farelerle tosbağalar arasındaki harbin destanını yazmağa başladı. Diğer biri, tac giydirilen bir merkebin târihini kaleme aldı. Böyle bir çok eserler telif edildi; yalnız insan kalbinin vekayinamesini yazmak kimsenin aklına gelmedi.

Bir gün ihtiyar ve bunak üstad yorgunluktan uyudu. Onu herkes derin bir mürakabeye dalmış zannetti. Rüya melek suretine giren iblis Hakîmi ziyarete gelerek onu fiskü fücra sevk ile iğvaya başladı.

— Çinü Arab işü tarab üzre payıbend, ve cümle insü melek neşve-i felekten hissemend olur iken, ey fahri Rumu Acem, Felâtunu zaman olan üstadı muhterem, lâyıkmıdır ki sen bu nî'am (1) dan cüdâ olasın. Ömrünü mütaleaya hasreyleyen bir biçare, kütüphanede merdivenden düşerek ölen hafız kütüplerin cetvelini tanzim için eski vesaiki tetkik ederken merdivenden düşüp öldü. Devrin vekayinamesini yazmak için mahzeni evraka girip ömrünü tüketen müverrih, etrafında fırtınalar koparan ihtilâl ve kıymetten bihaberdi. Âsîlerin me-nakibiyle, ihtilâlcilerin destanını yazan şâir, yol ortasında bir

(1) Burada bahsedilen «nimetler» dünya nimetleri değil, «rüya nimetleri» olacak!

kıtalın kurbanı oldu. İlmi servet ve «cemi nukud» hakkında muhalled âsar meydana getiren müellif, bu halkın elinde met-rûk ve açlığından nâbud oldu. Feragati nefsi talim eyleyen Hakîm, cümle yârandan evvel bu yola girerek evamiri ilâhiye-den fariğ oldu. On senedir hücre sine kapanıp tettebbüe dalan âlim, ancak insanların iki ayaklı ve tüysüz olduklarını keşfede-bilmişti. Ötede bir cemaat yarım asırdır hakikatin meydana çık-ması için mahzenlere kapatılmıştı: dünya onları unutup nesil-leri münkariz olunca hakikatin nerede olduğunu anladılar.

Üstad ona, hiddetle:

— Sen kimsin? bizden ne istiyorsun? diye sordu.

— Bendeleri Cenabı hakkın eşref mahlûkatından olup sa-dakat ve ibadetle müftehir bulunan iblisim. Deyince Kutbu A'zâmın hayreti kat kat oldu.

— Böyle tatlı dilli, güzel yüzlü iblis olamaz buyurdular. Şeytan;

— Malûmu devletleridir ki şeytanı inkâr eden Allahu da inkâr eder yollu bir kelâmı kibar vardır. Hikmeti vücudum «Amentü» nün içinde gizlidir. Beni haktan uzaklaştıran ona o-lan muhabbetimin şiddetidir. Zira ki firak aşkı tezyid, visal ise anı ademe îsâl eder. Cehennemi anın ateşi aşkile yanmak için ihtiyar, hattâ âbı kevserle cennetine tercih eyledim.

— Evet, vakıa da öyledir. Fakat sen beni ne cihete sevkey-lemek istersin, kasdin nedir?

Diye tekrar buyurdu. O anda iblis üstadın nazarına bir tabiat levhası açarak ona bakmasını işaret etti. Dünyanın en büyük Hakîmini baştan çıkaran manzarayı lâlü hayran seyre daldı: solgun ve hararetili çehresi şarkın bütün sihrini ifade edi-yor, elbisesi ihtişamile Şehrâzadın masallarını hatırlatıyordu.

Nar gibi tatlı dudakları, zambak hafif inhinalı burnu ve bir vahadaki fidan gibi taze ve lâtif kolları vardı.

Üstadın bu temaşaya mecali kalmadı. Kaçabilmenin bir yolunu ararken, şeytan;

— Sevmek bir zaâf ise, kurtulmaya çalışmak daha büyük zaâftır, diye yolunu kesti.

Saadet, sultan gibi etba'ıyla beraber gelir. Bu şâhane dilber, üstada bin gamzeyle iltifata koyuldu. Dudaklarında renk ve bahar açmış, yüzüne mehtabın nuru vurmıştu. Hasılı onda hamızî bir hüsün vardı; ve ilk bakışta Kutbu A'zamı yakarak kendinden geçirdi. Ne yazık ki sarhoş bir hikmet veya hekimâne bir sarhoşlukla mestolan üstad, bütün talâkatı felsefiye ve kudreti ilmiyesini kullanarak sevdasını beyana başladığı zaman, o âfeti devran bir anda merhametsiz bir kalp veya kalpsiz bir merhametle sırrü nihan oldu. Üstad ise şuurunu kaybederek düşüp bayıldı. İblisin gayretile kendine gelince, o sihirli levhadan nişan kalmamıştı.

*
**

O zaman kocabaşın hükmü saltanatı kemale gelmiş, Sultan ve Hakîm Senaî'nin inzımamı ile bir «Teslis içtimaî» teşkil etmişlerdi. Her karar bu meclisten çıkar, her emir bu heyetten sâdir olurdu. Ülema beyninde nice zamandır cayi münakaşa olan «Külâhın heyeti» mi yoksa «Heyetin külâhı» mıdır meselesi bir kere heyetin millete giydirdiği külâhlar üzerine tamamen hallü fasledildi (1). Hakîmin irşadile Kızılelma fedai-leri gittikçe çoğalmakta, hareket emrini bekliyerek büyük cami meydanında toplanmakta idi. Bir kurban bayramı sabaha karşı

(1) Molière'in «zor nikâhı»ndaki «külâhın heyeti»ni telmih.

teslis içtimaî bu taifeyi helâllayıp uğurlayarak yola saldı. Elbette menzillerine vâsıl olmuşlarsa da bugüne kadar kendilerinden bir haber gelmedi.

Akşamları şehre nâzır bir kasırda ülema ve fuzalâ ile içtima ederek şatranç oynamak âdetleriydi. Kocabaş cümle şeytaniyat gibi bu fende de mâhir olduğundan veziri ileri götürür, vekili sürer, sipahi kaldırır, iki taarruzdan sonra şahı derdeste muvaffak olurdu. Günlerce devam eden oyun artık tadını kaçıрмаğa başladığı zaman, Kocabaş taşları toplar ve torbasına doldururdu. İşler bu hâlette devam ederken, ülema kıssadan hisse çıkarmağa ceht ile, şah, vezir ve sipahının iradei cüz'iyelerile mi seyrü hareket ettiklerini, yoksa bir âmili haricî ilcasile mi sevk ve tahrik olunduklarını durü diraz münakaşa ve münazaraya dalarlardı. Müsadere alelmatlûp kıyası mukassim, cedel, mu-galet ve safsata tarikleriyle gittikçe tevessü eden bu münakaşat nihayet bütün şehir, hattâ memleket üleması beyninde intişar ederek mukateleye kadar varır, ve cümle erbabı ukulü bîzar ederdi. O zaman herkes bu belâdan halâs için bir çare aramakla meşgul iken, Kocabaş yine hallâli müşkilât olan dehâsile işe vazıyed eyliyerek iki mukabil cemaati huzuruna dâvet, münakaşayı teşci ile gazaplarını tahrik ve bu suretle yekdiğeri aleyhine idam fetvâlarını ahz; birinin fetvâsile ötekini bekaya isal ederdi.

Kocabaş Sultanla müşavere edip Hakîm Senaî'nin cem eylediği kütübü nâdireyi ne veçhile devlete maleylemek lâzımgeldiğini izah etti. Sultan ise icrasına ferman ettikte Hakîm Senaî divanı âliye davet edildi. Kocabaş kemali hürmetle kalkıp üstadı âzamı makamına geçirdi. Bir kuzu gibi yumuşak ve bir çocuk kadar muti olan Hakîm, bilcümle kitabını devlet ve mil-

lete bağışladığını şahitler huzurunda beyan etti. Lâkin hüke-
madan Ebu Zeyd Sürucî'nin «Cihan intifa üzredir. Kimesne
beyhude amel eylemez.» diyerek kitaplarını otuz bin dinara sat-
tığını duyunca akli başından gidip gizli gizli âhü zar eyler ise
de, zâhirde «Bizler ferağat ehliyiz. Varsın bu âlemi fenanın
zevkini sürsünler. Hakîm olan hâkimin şanı zamanı hazerde
devletin kaidesine hizmetten ise faidesine himmet eylemektir.»
yolunda ibrazı celâdet eylerdi.

Ulûmun dalbudak salmasile hasıl olan hıfz ve talim güç-
lüğüne karşı ehli dirayet bir usul aramağa kalktılar. İçlerinden
biri, cümlei beşer bilgisini ihtiva eden kaşeler imaline muvaffak
olmuştu. Bunlardan bir tane yutan o bilgi şubesinde mütehasıs
olacaktı. Az zamanda kemal erbabı bütün memlekete yayıla-
rak felsefe ve hikmet harcı âlem oldu. Bunlardan biri sürahilere
güneşin ziyasını doldurmak fennini keşfetti. Bu bahiste derinle-
şen bir yığın çocuk üstadlar yetişti. Hakîm Senaî ise o sırada
kilden ve topraktan heykelcikler imalile meşguldü. Âlemi misal-
den *bir parça ruh* aşırarak bu toprak heykellere ilâve edince in-
san yaratılmış olacaktı. Bütün mesele o âleme hulûl için bir hile
bulmaktan ibaretti. Maamafih üstadı âzamın küçük ve orta
çapta aleyhtarları ortalıkta türemeye başladı. Hususile ihtiyar-
lık dimağına sekte verdiği zamandanberi meydanlarda serbest-
çe dolaşıp at oynatıyorlardı. İçlerinden bazısının boyu Hakî-
min pabucuna, bazının dizkapaklarına kadar geliyor, lâkin hiç
birisi çizmeden yukarı çıkamıyordu.

En cür'etkârı «ruhun bir parçası olmaz» diye söze girişti.
Ruh mutlak, küllî ve ezelîdir. Onu bölmek, parçalamak kabil
değildir. Hattâ aslında madde bile mevcut değildi. Ruhun te-
kâsûfünden husule geldi. Herhalde ruh ile bedeni bitemamiha

tefrika imkân yoktur. Havassına gelince, ruh cıva gibidir. Ele avuca sığmaz. Tuttukça kaçar, kaçtıkça kovalar. Bir kalıba girmez. Bir kapta durmaz, durdukça şeklini değiştirir. Bir su retten ötekine istihale eder. Elle tutulmaz, gözle görünmez. Hem vardır, hem yoktur. Hem buradadır, hem başka yerededir. Şu halde ruhun ilmi olamaz. Kimesnenin anı idrâke mecali yoktur, illâ ki ruhu mahz ola!» diyordu.

Kaşe tedarikine imkân bulamıyan, yahut bulunsa bile hazmetmeden çıkaran bir çok vatandaşlar bu tariki daha salim bularak dörtelle sarıldılar.

O sırada Kocabaş yeni oyunlar icadile uğraşıyordu. Baldırıçıplak takımından parayla tutulmuş beş on kişiyi bayraklarla sokaklarda dolaştırıp öküzlerin boynuzlarını yaldızlıyarak hal kın yeni kanuna taraftar olduğunu parlak bir tarzda isbat ediyordu.

Sünniler Şiileri kesti, Şiiler Sünnileri kesti: hürriyeti tefekkürün ilk eserleri bu suretle meydana çıktı. Kocabaşın canı eğlenmek istedi: tahtadan kuklalar yaparak onları bir encümen hali ne koydu. İpleri çektiği zaman hepsi birden kafa sallıyorlardı. Fakat günün birinde ipi çekince bazılarının kımıldamadığını gördü. O zaman Kocabaşın canı sıkıldı, ve tahtadan oyuncağını kırdı.

Gûya şikâyetler çoğaldı. Tenkid, total bir eşeğe binmiş, arkasından koşuyordu. Hoca Nasreddine sordular;

— Kocabaş, niçin bazılarını bu kadar terfi ediyor? Hoca teemmülsüz cevap verdi:

— Yüksekten düşüp parçalansınlar, diye.

Hisarın duvarlarından cami meydanında toplanan halkı, münakaşa ve arbedelerini seyrederdi. Bu parlak fikirleri bir ku-

tuya saklayarak kasasına yerleştirdi. Bir müddet sonra açtıkları zaman kutunun içinde kurdların yuva yapmış olduğunu gördüler.

Her cinsten yeni âlimler, taze mütehasşıs lar bu meydanda toplanıyor, Hakîm Senaî ile mütecavizi arasında icra edilecek felsefî müsaraayı seyre hazırlanıyorlardı. Üstad heybetli gövdesile sandalları yaran bir salapurya gibi kalabalığın içinde ilerledi.

Cılız ve âciz rakipleri, karşı tarafta Bursa keşanesi misillü halkalar teşkil etmişlerdi. Hakîmi ilzama hazırlanan bodur, şişman bir mütefekkir kısmı müşterek a'zam gibi, her cemaate dahil, her taifeye mensup görünüyordu.

Üstad o mahfilde hazır cümle yârânı tarafından davet olunduysa da, «merd olan ferd kalmaktan korkmaz» diyerek teferrüdü ihtiyar etti. Münazara o mertebe hararetlendi ki mecliste hazır kâffeî ağyar gayzını izhara vesile buldu. Zaten Hakîm Senaî kocayınca ülemanın maskarası olur demezler mi? Aynı zamanda dört cihetten vâki olan suallerin hepsine birden cevaba kâdir olamayıp, bilâ ıztırar sükûta mecbur oldu.

Efkârı muhtelif eşhabı Hakîmi ruhu tarife davet ile söze ağaz ederek,, biri ruh ne için seyyaldır? Diğeri ne için sâbittir? Biri neden daimdir? Diğeri ne sebepten muvakkattir? dediler. Hasılı tahtadan devin elbisesini çıkarınca parça parça döküldü ve ortada, üzerinden düşen kıymetli mücevher ve yakutlar kaldı. Muzaffer kumandanlar, terkedilmiş malları aralarında paylaştılar. İçlerinden birine üstadı sabıkın muazzam kütüphanesi düştü. Bağ ve hanesile beraber tasarrufuna aldığı bu binaya bir âbidei irfan denilse seza idi. Yaprığı kesilmemiş, sahifesi çevrilmemiş kitaplardan bir dağ hasıl olmuştu. Az zaman

da diğerlerinin hırs ve hasedini tahrik ederek, dile düşmek tehlikesi başgösterdi. Lâkin, dâhiyane bir buluşla üstadı lâhik bütün bu emlâki, ilâve ettiği üç beş döküntü kitapla beraber vakfederek mütevelliliğine biraderini tayin ve bu suretle «Millet hâdimi» ünvanını almaya muvaffak oldu.

İlmü fazlın nimetinden mahrum edilen Hakîm Senâî, ayakındaki don, sırtındaki gömlekle Konyadan taşra çıkarak kendisine yeni tilmizler aramaya koyuldu. İlk menzilde Hoca Nasreddine rastlayınca hicabından yolunu değiştirmeye savaştı ise de, ehli dil hoca;

— İşte şimdi Hakîme benzedin, artık başbaşa geçip konuşabiliriz, diye iltifat etti.

Üstadı sabıkın vârisleri feryada başladı; lâkin aldıran olmadı. Ortada tosbağa kabuğundan mamul Darülrifandan başka bir şey kalmamıştı. Yalnız kitaplara dokunan yoktu. Ekserisi sokaklarda sürünüyor, araba dolusu bakkallara gidiyordu. Tüysüz ülemadan biri, kendisine bu lâkaydinin sebebi sorulduğu zaman:

— Burada emniyet o kadar ziyadedir ki yere kitaplar serilse, üzerinden geçer de kimse almaz, diyordu.

Maamafih ilme rağbet çoğalmış, Darülrifana «Şeytaniyat» medresesi ismile yeni bir şube ilâve edilmişti. Cümle erbabı kemal, ezcümle reisülülema Ebu Zeyd Sürucî «âlem fiskü fücür içinde puyan, madde ruh ile tev'em olduğundan şübbanı zamanı o halet üzere yetiştirmek zaruridir» diyerek böyle bir medresenin küşadı için sarfı himmet eylemişlerdi. Bu bahiste yeditulâ sahibi pek çok ülema bulunduğundan kürsülerin ihdası hususunda müşkülâta düşülmedi.

Bu meyanda İlmi isbatı iblis, Târihi zenâdık, Usulü İğva, Fenni hile ve hud'a, Tatbiki menahî, ilh.. gibi esaslı dersler bulunuyordu. Bazılarında mütehasıs mevcut ise de, memleketin seviyesi henüz o derece idrâke vasil olmadığından şimdilik tehirine karar verildi.»

Şeytanın tomarından bir çok bendleri atladım. O kadar yorulmuşum ki tam coşarak yeni nizamını anlattığı sırada ben kendisine yol vererek derin bir uykuya daldım.

XVIII

«AKLI SELİM» E DAİR

Voltaire, «Rahip Meslier'nindir» diye bu isimdeki kitabı neşrettiği zaman herhalde devrinin, «aklı selim» e şiddetle muhtaç olduğunu hissetmiş olacak! O ne basit kuvvettir! Bununla beraber tam arandığı zaman da ne kadar ender bulunur! Aklı selimi zekâ ile, ilimle, ihtisasla, servetle, hiç bir şeyle satın almak kabil değildir. Ne kütüphaneler devirmiş allâmeler vardır ki ondan haberi yoktur. Nice ülkeler fethetmiş kahramanlar vardır ki ondan nasibi olmamıştır. Bazı koca bir müesseseler kurulur, toprağa altın dökülür, başında mimarlar, hekimler çalışır. Fakat ufak bir eksiği kalmıştır: su yolu açılmamış veya sobalar kurulmamış, boru delikleri unutulmuştur. Yahut havadar bir sırtın dibinde, gidip bir çukura girilmiştir.

Bazan bir kasaba kurulur, içinde en modern binalar vardır. Fakat toprağı tohum tutmaz. Bu müesseseleri yapmak, bu şehirleri kurmak için ilim, teknik, enerji ve unsur olarak ne isterseniz bol bol bulabilirsiniz. Bununla beraber onları bir araya getirince aradığınıza varamazsınız! Çünkü aklı selim eksiktir.

Adullah Cevdet rahip Meslier'nin bu kitabını tercüme eden - bilerek veya bilmiyerek - bu ihtiyacın şiddetle duyulduğu bir zamanda yaşadığımızı ifade ediyordu. Fakat ne yazık ki o kitaptan değil, ancak hayattan çıkabilir.

Aklı selim, sade «akıl» değildir. Çünkü nice akıllı adamlar vardır ki ondan mahrumdurlar. Halkın bilgisi de değildir, çün

kü halkın bilgisine dayanmakla beraber, bu bilginin aklı selimden uzaklaşması çok mümkündür: sıtmada, trahomda, aşya karşı mukavemette, duada ve büyüde köylünün inadı gibi.

Esasına bakılırsa aklı selime en uygun olan ilimdir. Fakat ilim nazari, aklı selim ise pratiktir. Birincisi teklif eder, ikincisi intihap ve icra eder. Bunun içindir ki her âlimin mutlaka iş başında aklı selim sahibi olması lâzım gelmez.

O her şeyden önce aklın pratik işleyişinde doğan bir melekke olduğu için içtimaî bir hasletdir. Bazı cemiyetler, bazı devirler onu inkişaf ettirirler. Bazıları onu mahvederler. Romantik felsefe miskin entelektüalizm'in piçi diye onu hor görür. Halbuki masalların cücesi gibi bu cüce de devleri yere vuran asıl kuvvettir. Çünkü o bizzat *pratik akıl* dır.

Pratik akıl, normalleşmeye başlayan bir cemiyette, muhite iyi intibak etmiş faal insanlarda meydana çıkar. Onu ne lâboratuvarlarda, ne kütüphanelerde, ne romantik hulyalarda tedarik etmek kabildir. İnsanları hukukca ve kudretce müsavi olmayan bir cemiyetin pratik aklı, bazı insanları imtiyazlı sayan adaletsiz, inhisarcı bir nevi aklı selimi inkişaf ettirir. Fakat insanları hukukca, kudretce müsaviliğe doğru gitmek istiyen demokrat bir cemiyetin pratik aklı inhisarsız, âdil, tam ve hakikî aklı selimi inkişaf ettirecektir. Halka dayanan cemiyetlerin bu dünya karanlığında fikir ve siyaset projektörü yalnız o olabilir.»

Gündelik bir gazeteye bu satırları karalarken misal bulmak için çektiğim sıkıntıyı bir ben bilirim, bir de Allah! Mevzu ne kadar cazibdi! Bununla beraber elim kolum bağlanmış gibi hiç bir şey yazamıyordum. Hayalimin kanadlarına kurşun mu takılmıştı? Gördüklerimi söyleyemez miydim? Gördüklerim yoksa zihnimde de icad edemez miydim? Bu da olmazsa binbir ki-

taptan ne masallar, neler okumak elimde değil miydi? Bu sınıktı içinde tam defteri hiddetle kapatacağım sırada şeytan imdadıma yetişti.

— Size akli selimi ben mi öğreteceğim? dedi. Kaderin cilvesine bakın ki bu dünyada ölçsüzlük, miyarsızlık namına her ne varsa yalnız onları öğretmeye memur olduğum halde, şimdi ağır başlı, ince görüşlü bir üstad gibi konuşmaya kalkıyorum. Mademki nasibim buymuş, haydi öyle olsun. Size her sabah hile, fesad yollarını gösteren, kırk kapının mandalını çalarak gelen ben şeytan, bu garip ukalâ külâhını tepeme geçirince kim bilir ne maskara olmuşumdur. Kendimi şöyle bir aynada görmek isterdim. Romada komedyalara çıkan yarı maskara «ukalâ» lar gibi acaba bu rolü de becerecek miyim? Dikkat edin! Eğer rolümde aksamıyorsam devam edeyim. Çok rica ederim, açık söyleyin. Eğer bu ukalâ rolümün hakkından geldiysem, müsaadenizle ona sık sık çıkmak isterim. Çünkü - itiraf edeyim - ipliğim artık pazara çıktı. Biraz da gözlüklerimle, kır saçlarımla; derin bakışlarım, yüksek perdeden atışlarım, hikmet ve felsefe taslayışlarımla belki yeniden müşteri toplarım. Eğer rolümde muvaffak olursam, sizi temin ederim ki, ahrete kadar kapınızdan ayrılmam.

— Akli selime dair söz mü söyleyeceksin; ukalâ taslaklığı mı yapacaksın? anlayamadım.

— Hem onu, hem ötekini! Daha doğrusu ukalâ olmadan size akli selime dair uzun uzun bendleri nereden bulabilirim. Nasıl olur da aklım şu kuru kafama yetmezken, onu mezad malı gibi meydanlarda satarım? Bırakınız, önce şu kılığa giriyim. (Nasıl olması icap ederse öyle) giyinip kuşanayım. Sonra

istediğiniz kadar nutuk, nasihat, belâğat, marifet birbiri ardından gelir.

Şeytan bir kenara çekildi; çantasından gözlükler, perukalar ve kitaplar çıkararak yeni kılığa girdi. Onu biraz önce görmeseydim hakikaten tanıyamazdım.

— Bu ne âni değişme! yeni sanatını tebrik ederim, dedim. Hadi başla bakayım.

Sirklerde korkunç oyunlardan önce taklak atarak meydanı dolduran hokkabazlar gibi bir takım maskaralıklar yapacağını bekliyordum. Halbuki o koltuğunu kitaplarla şişirdi. Gözlüğünün üzerinden ve yüksekten gururla etrafını süzdü ve ağır ağır iki yanındakileri küçükseyerek orada dolaşmaya başladı. Gülmemek için kendimi güç tutuyordum. Onun hiç bir hali, ne havladığı, ne yaltaklandığı, ne şiir okuduğu, ne küfür ettiği, ne hıçkırıklarla ağladığı zamanki hallerinden hiç biri bunun kadar gülünç değildi. Gülmemek için yaptığım gayreti görünce müteessir oldu:

— Demek rolümü beceremiyorum, diye boynunu bükerek bir kenara ilişti. Bense bu ciddî tonun bana yakışacağını zannediyordum. Maksadım güldürmek değil ürkütmekdi. Yüksekten bakmamın sebebi ilmimin heybetini göstermekti; dalgın dalgın duruşumun ve kimseyi görmeyişimin sebebi ne derin tefekküre daldığımı anlatmak içindi. Gözlüklerimin üzerinden bakarak etrafa iltifat edişimin sebebi, ilmin şâhikasından insanlara nasıl tenezzül ettiğimi ifade içindi. Masaya bir mektup koyarak ufuklara bakışımın ve zaman zaman içimi çekerek «Ah! bu memlekette insan kadri bilinmiyor» deyişimin sebebi, dünyanın dörtköşesinde adımın nasıl dillere destan olduğunu ve beynelmilel piyasalarda kaçta satıldığını ilân içindi. Bana bir müel-

liftten bahsedildiği zaman «tanırım, bize hürmeti vardır» veya bir müsteşrikin adı geçince «elimizde yetişti» dememin sebebi, bu işe önce kendimi sonra dünyanın diğer ahmaklarını inandırmak içindi.

Bunca gayretime rağmen dudaklarınızın bükülüğü beni ye'se düşürüyor. Söyleyin, yoksa bu işi beceremiyecek miyim? Eğer böyle ise rolümü değiştireyim. Ne dersiniz? Yakıştıramadımsa bir münasibini söyleyim, onu yapayım?

— Yok, yok!.. dedim, mükemmel gidiyor, sen güldüğüme bakma, şimdi prova yapıyoruz. El âleme karşı seni korumasını bilirim. Bak o zaman nasıl ciddî dururum! İstedğin kadar yüksekte at hepsini tasdik ederim.. Her kahve döğücünün bir hink deyicisi vardır. Ben de ukalânın hink deyicisi olurum, ne çıkar! Geçim dünyası. Sıra gelir, ben de yüksekte atarım, o zaman hink!.. demek sırası sana gelir.. E!... Söyle bakalım, bu işte neler yapabilirsin?

— Size akıl öğretmek haddim değilamma, yeni tertip «ukalâ»nın nasıl yetiştiğini anlatayım. Bir türlü beceremediğim bu rolü, ben kulunuzdan af buyursanız da sayısız dostlarınıza bağışlasanız daha münasip olmaz mı?

İftirada emsalsiz olan şeytanımı zayıf bir yerinden tutup yere vurmak için sordum:

E, söyle bakalım, kimleri tavsiye edersin?

— Bana hep böyle emniyetsiz gözlerle bakmakta devam ettikçe cesaretimi kırıyorsunuz. Sanki bir gizli maksadım varmış gibi, neden fıkara şeytanın da doğru sözlü, samimî olacağına bir türlü inanmazsınız? Emin olun ki, o sizin riyakâr dostlarınızın çoğundan bana daha çok güvenilir. Eğer niyetiniz beni söyleterek âleme maskara etmek değilse, müsaade edin de,

beceremiyeceğim ve beni zorla sevkettiğiniz bu işte nice ustalar olduğunu size göstereyim.

Eskiden iki cümlede bir arabca beyit zikretmek veya lâtin-ce bilmeden lâtin ibareleri yazmak usuldendi. Bu diller Arşive girdi gireli ukalâya sermaye kalmadı. Şimdi sokak ve kahve ilmi-le sağa sola çatarak nesillere ders vermek; insanların ne olduğu, ne olması lâzımgeldiği, kafalarının içi nasıl dolacağı hakkında nazariyeler kurarak, bu plân üzerine ortalığı tahta kılıçtan geçirmek için kitapçı sokaklarında yazı Donkişotluğuna kalkmak usulden oldu.

Fikirle akrabalığı olmayanlar, Babiâli yokuşunu yaş hesa-bile ölçmeye kalksa haklı değil midir? Sakalını değirmende ağartanlar sıralarını savdıkça «onlara artık yol göründü!» demede, ve sakalını değirmende ağartacaklar, telâş içinde sıra bekleyenler kapıyı zorlamada haklı değil midir? Kırklar altmışları, otuzlar kırkları, yirmiler otuzları, ve onbeşler yirmileri yere vurursa «yeni nesil» likte rekor kıranlar, ceplerinde nüfus cüzdanı «artık sabrımız kalmadı, eskiden beşik üleması vardı. Biz kaydırak şuarası olsak ne çıkar!..» demede haklı değil midir? Çifte imzalı kitaplar neşredip alkış kopunca bütün fazileti yüklenmede, hücumu uğrayınca - sıkılmadan - «biz değildik!» diye işin içinden sıyrılmada haklı değil midir?

İsmi fiilden ayırmaksızın sandıklarla kâğıdı ziyan etmek ve halkın gafletini avlamak için kitapçı sokaklarında şunu bunu kafese koyup kitaba aç nesillere pusu kurmada haklı değil midir?

Birbirlerine «allâme» süsü vererek helva sohbetleri yapmada ve dam aktaranlar gibi insanları küçük görmede; karşılıklı riya ve hayli alçakca meddahlıkla vakit geçirip ertesi sabah

boynuna sarılacağı «dost» larına zem ve iftira etmede haklı değil midirler?

Meddah Aşkı'ler, Süruri'ler öleli neş'e azaldığı, asrı meddahlara gereği gibi ihtiyaç belirdiği bu zamanda fassallık, zemmamlık ve kallaşlık gibi nesli tükenmiş meslekleri ihya etmeye savaştıkları, ve dedikodu kazanını karıştıran cazulara rahmet okuttukları için haklı değil midirler?

Her nenin olursa olsun tersini söylemek onlar için «büyük» lüğün en büyük alâmetidir. Bir çokları yalnız başkalarından değil, kendilerinden bile şikâyetcidir. Onları nasıl susturursunuz? Gülersiniz, ciddilikten dem vururlar. Ağır durursunuz, neş'eye susadık diye bağırırlar. Onları susturmak için bütün kullakları sağır etmelidir. Söz onlarda dörtünela giderek fersah fersah fikirleri geride bırakır. Fakat uçurtmalar gibi rüzgâra savrulan hayallerin bir türlü peşinden ayrılmazlar. Cılız ve ahmak bir fikrin üzerine konmuş binlerce hayal sinekleri!

Bu adamlar üstadlarını lülecî hamuru zanneder, altmışından sonra onlara şekil vermeye kalkarlar: «Şu yolda değil bu yolda yürü!» gibi yavelerle kılavuzluk ederler.. Artık neden kendilerinin «merkezi âlem» olduğunu farzetmesinler! Zekâyâ, ilme ve hayat ihtirasına oyuncak gibi bakan, ve içindekini anlamayınca hiddetinden kırmaya kalkan bu ahmak çocukları toptan silmeye çekmeden başka daha ne yapabilirsiniz!

Bir kitabın baş tarafını okumak, ondan günlerce kahve kahve bahsetmek için kâfi değil midir? ve bilmediği dillerde neşriyat yapmak, bilmediği insanların eserlerini techil etmek yetmiyor mu? Ortada bunca kahraman dururken, bu ağır vazifeyi ne diye benim başıma yükliyorsunuz.

Kötü mısraları, mânasız sözlerle halkı tâciz eden bir avare, sizi yol ortasında yakalar. Önce hürmet ve sadakattan bir «girizgâh» yapıp nihayet «şaheser» lerinden birini okumak lûtfunda bulunur. Sonra ilk mektebin irfanına ve yeni harflerin üç kitabına dayanarak size san'at hakkında bitmez tükenmez nazariyesini izaha kalkar. Ve şayet yanılıp da mütalea yürümek gafletinde bulunursanız, mesleğinize, meşrebinize dair büyük çapta nasihatler eder. Divan şiirini hiçe saydığını, Yahya Kemal'in beş para etmediğini, körün ışıktan bahsetmesi gibi garp şiirinin «harika» (!) larını, kendi kahvesinde beynelmilel olmuş on beşinde meçhul dâhileri gözünüze sokarak size Han yayı Konyayı öğretmeye kalkar. Yakanızı kurtarmak için bir bahane icad edecek, ve başınızdan defetmek için kestirip atacak kadar cür'etiniz yoksa, bu böyle saatlerce, bir başkasının yakasına yapışmak için keyfi gelip de gidinciye kadar devam eder.

O, nelerden bahsetmeye kâdir değildir! Salâhiyet elinde açık bir bonodur. İşportadan tedarik edilmiş üç beş broşürle koskoca nazariyeleri sinek kâğıdına çevirir. Düşen bir daha kurtulamaz. Ve avladığı sineklerle ordu yapıp kendini cihangir farzeden bir mecnun gibi ortalığı birbirine katar.»

Bıraksam, bu kör olası şeytan sabaha kadar söylenip duracaktı. Masaya vurarak onu susturdum. Korkudan gözleri fal taşı gibi açıldı.

— Yine hiddetiniz üzerinizde! emrederseniz gideyim .. dedi.

— Hayır, dedim. Bu kadar gevezelik yeter, istediğini söyleyebilirsin, inanıp inanmamak bana aittir. Ya ukalâların öğreteceği akli selime ne buyrulur?

— Onu anlatmaya cildler kâfi gelmez. En çok güvendiklerime danışın: birisinin, bilmediği ilimlerde kâşifleri yere vurmak için «Resimli Küçük Lârus» gibi muazzam hazinesi var. Biri siyasete musallat olmuştu; dünya bizar oldu. Onu terkedince cümle «erbabı ukûl» un yüreğine su serpildi. Bu sefer ilme dalmış diyorlar. O zaman bir dostum «Şükür biz halâs olduk. Şimdi artık siz düşününüz!» dedi. O ilme güve gibi musallat olmuştur. Mübarek bir tarafından başlayıp hepsini yeseydi dünya rahat ederdi. Fakat dört köşesini didik didik ederek işe yaramaz hale getirdiği için böyle muzır mahlûkların Allah cezasını versin demeden başka ne çare var!

— Aklı selime gelelim!

— Abdullah Cevdet bu isimdeki eseri tercüme edeceğine Shakespeare tercümelerinden vazgeçseydi aklı selime daha büyük hizmet ederdi. Abdülhak Hâmid aklı selimde emsalsiz bir örnek oldu. Davalacıro'ya yer altından cinler çıkarttığı, yanardağların ateşile kutupların buzunu söndürdüğü, «şeytan yediği ve yılan yuttuğu» zaman aklı selim beratını almamış mıydı? Ondan sonra daha kim bu meydanda at oynatabilir? Ne dehâsının «Erike» sinde yerlere kapanan Süleyman Nazifler, ne hak kında münacatlar yazmak için mâbud arayan Müştak'lar mübalâğada onu aşabilmiştir.

Bununla beraber Gökâlpın Turan bağlarını, sancakı şerife çağrılan Cevalı dindaşları, İttihadı anasırı, İttihadı islâmı, İttihad ve Terakkiyi hatırlamamak kabil mi? Bir kolunu «Ravzai Nebi» ye uzatan, birini «Kerbelâ'da Meşhede atan». Gala ta sarrafında borçlu, boynunda kapitülâsyon zinciri miras yedi dedemizin tahayyül kesesinden verdiği vaadları hatırlamamak kabil mi?

Vaktile bir devle bir cüce varmış, dev aklına gelen her şeyi yapmak sevdasında imiş. «İrademe engel olacak hiç bir kuvvet yoktur!» diye bulutlara yükselen bir kule kurmak istemiş. Yedi kavmin kölesini zincire vurup bu kuleyi kurmak için çalıştırmış. Cüce deve nasihat etmiş: «Bu kule başına belâ olacak, gel bu işten vazgeç!» demiş. Fakat yedi kavmin kölesi birbirinin dilinden anlamadığı için kimse kimseyle konuşmadan kat kat üstüne yükselmiş.

Cüce ısrar etmiş:

— Bu sevdadan vazgeç! köleler başına belâ olacak, demiş.

— Köleler birbirile konuşamaz. Kimse kimseyi tanımaz. Başım yakında göklere değecek! Diye Dev kırbacını savurarak atlarını sürmüş. Fakat kırbaç ve zincir altında köleler yeni bir dil kazanmış, işaretle, feryadla derdlerini birbirine anlatmışlar.

Cüce ısrar etmiş:

— Gel, bu sevdadan vazgeç, köleler yeni bir dil kazanıyorlar, demiş.

— Köleler konuşuncaya kadar ben göklere yükselirim, diye dev kahkahayla atını sürmüş.

Fakat kırbaç ve zincir altında köleler yeni bir dil kazanmış. Hep birden feryada ve isyan sedaları çıkarmaya başlamış. Nihayet zincirler kırılmış, kule yıkılmış, dev enkaz altında telef olmuş.

Şeytan hikâyesini bitirince bir müddet durdu. Bu bahsi kapatmak için ona bir şey daha sorayım diye düşündüm:

— Akıntıya kürek çekmek akli selime uyar mı?

— Akıntıya doğru gitmek iradeyi elden bırakıp kör kuvvetlere esir olmaktır. Fakat akıntıya tek başına meydan okumak

tabiata isyan etmektir. Akıntılar daima karşı karşıyadır. Birine meydan okumak için ötekine takılmak gerek. Suların karşılaştığı yerde kayıklar alabora olur. Çarpışanlar, kınlanlar, girdaba karışanlar vardır. Hakikî kahraman tek başına akıntıya kürek çeken değil, çarpışan akıntıların başında büyük yolu açacaklar için şehit olandır. Tek başına kürek çeken Donkişotlara aklı selim değil, bir parça akıl isteyiniz.

Şeytanım bu sefer beni cevaptan âciz bırakan, her zaman ki şaklabanlığına hiç uymıyan bir vekar içinde çekilip gitti.
